

45 พระราชพงษาวดารเจ้า

ห้องขจร

อ

294.30921

ส733

เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

1.๓. หลวงราชารักษ์

(บุญช้าง ชัยนานนท์)

ณ สถานที่ตามวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๕ พฤศจิกายน พุทธศักราช 251๐

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ. ท. หลวงราชวรานุรักษ์ ซึ่งเป็น บิดา น.ส. รัตนา ชิตานนท์ และญาติพี่น้องได้ขออนุญาตพิมพ์หนังสือ เรื่อง “สืบทอดคำสอนของพระพุทธเจ้า” บางตอน มหาวิทยาลัยกับผู้แสดงเรียบเรียงไม่ขัดข้อง อนุญาตให้พิมพ์แจกสละของคุณ ท่านผู้เป็นบิดาได้ตามประสงค์

เรื่องนี้ได้มีขึ้นด้วยอาราธนาของ “ศรีสัปดาห์” เป็นต้นเดิม จึงได้คิดรวบรวมแสดงสอนนวกิกษุ ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ศก ๒๕๐๔ เป็นประถม แล้วได้นำลงศรีสัปดาห์เป็นตอน ๆ ถึงพรรษา ที่ ๙ ต่อมา มหาวิทยาลัยได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นทั้ง ๙ พรรษา

ตั้งแต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ได้ ทรงประกาศพระพุทธศาสนา จนถึงได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน ท่าน แสดงไว้ว่าเป็นเวลา ๔๕ ปี ในคัมภีร์ชั้นบาลีไม่ได้มีแสดงไว้โดยตรง ว่าพรรษาไหนประทับที่ใด ทรงแสดงธรรมเรื่องอะไร นอกจากใน ตอนปฐมโพธิกาลกับปัจฉิมโพธิกาลที่มีกล่าวไว้ในคัมภีร์ พอจะจับได้ ว่าประทับที่ไหน ทรงแสดงธรรมเรื่องอะไร มาถึงชั้นอรรถกถา จึง ได้มีกล่าวไว้ในคัมภีร์มโนรชปุณณิอรรถกถาอังคุตตรนิกาย (๒/๓๘-๓๙) กับได้พบกล่าวไว้ในคัมภีร์ญาโณทัย ที่ว่าพระพุทธโฆสะแต่งเมื่อ ประมาณ พ.ศ. ๑๐๐๐ และหนังสือปฐมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส แต่เพียงระบุว่าพรรษา

ไหนดประทับที่ไหน ไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียด ในการแสดงเรียบเรียง
ได้ดื่อบีและสถานที่ทรงจำพรรษาดังกล่าวนั้นเป็นหนังสือเหล่านั้นเป็นหลัก
แล้วค้นหาเรื่องราวและพระสูตรที่เกี่ยวข้องแก่สถานที่เหล่านั้น ยุติลง
เป็นพรรษาหนึ่ง ๆ ตามที่พิจารณาเทียบเคียงสันนิษฐาน นอกจากทาง
ตำนานที่ยังไม่ยุติลงได้อย่างถูกต้องสมบูรณ์ หนังสือนี้มุ่งแสดงอธิบาย
ธรรมตั้งแต่ปฐมเทศนาเป็นต้นไป เพื่อทำความเข้าใจในเนื้อหาของ
พระพุทธศาสนาไปพร้อมกับตำนานพระพุทธศาสนาตามสมควร

ขออนุโมทนา ในการปฏิบัติสนองคุณท่านบุพพการีของ
เจ้าภาพทั้งหลาย ขอบุญกุศลที่เจ้าภาพได้บำเพ็ญตลอดมาจนถึงพิมพ์
หนังสือนี้แจกในงานพระราชทานเพลิงศพอุทิศสนองคุณ จงสัมฤทธิ์
ผลดีที่น่าปรารถนาพอใจ แก่ พ. ท. หลวงราชวรานุรักษ์ สมตาม
เจตนาคุศลทุกประการ

พระศาสนโสภณ

ผู้อำนวยการมหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

วัดบวรนิเวศวิหาร

ตุลาคม ๒๕๑๐

พันโท หลวงราชวานุรักษ์
(บุญช่วย ชิตานนท์)

ชาตะ ๖ ตุลาคม ๒๔๓๔

มตะ ๒๗ เมษายน ๒๕๑๐

ประวัติ

พ. ท. หลวงราชวรานุรักษ์ (บุญช่วย ชิตานนท์) เป็นบุตร
คนโตของ นายพยอม และ นางบุญมี เกิดเมื่อวันที่ ๖ ตุลาคม พ. ศ.
๒๔๓๔ ที่บ้านตำบลท่าเกวียน อำเภอพนมสารคาม จังหวัด
ฉะเชิงเทรา มีน้องร่วมบิดาเดียวกัน คือ ร. อ. เสริม ชิตานนท์

ได้ทำการสมรสกับนางสาวยานี อม้นตกุล เมื่อ พ. ศ. ๒๔๖๓
มีบุตรธิดารวม ๗ คน คือ :-

๑. น. ส. รัตนา ชิตานนท์
๒. น. ท. นิรันดร ชิตานนท์ ร. น. สมรสกับ น. ส. จิราภรณ์
กรลักษ์ณ์
๓. นายแพทย์หทัย ชิตานนท์ สมรสกับ น. ส. นิกา ชัยเจนิยน
๔. ร. อ. หญิง สรรพวงศ์ พุสวัสค์ สมรสกับ นายผิว พุสวัสค์
๕. นางสาวภา อัมยงค์ สมรสกับ นายอุปถัมภ์ อัมยงค์
๖. น. ส. สาทรี ชิตานนท์
๗. ก. ณ. สิ้นุช ชิตานนท์

ประวัติการศึกษาและการรับราชการ

พ. ท. หลวงราชวรานุรักษ์ได้เข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบก
เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม พ. ศ. ๒๔๕๐ เมื่ออายุได้ ๑๖ ปี ตลอดการ
ศึกษาเนื่องจากเป็นผู้เรียนดี และมีความประพฤติดี จึงได้รับแต่งตั้ง
ให้เป็นหัวหน้าคอง และหัวหน้าหมวดทุกปี.

สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อเดือน
เมษายน พ. ศ. ๒๔๕๔ แล้วเข้าฝึกตำแหน่งนักเรียนทำการนายร้อย
กรมทหารราบที่ ๑๑ (ร. ๒ ในปัจจุบัน) ปีเดียวกันนี้ได้ย้ายไปประจำ
กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ และได้รับพระราชทาน
ยศเป็นว่าที่นายร้อยตรีเมื่อเดือนตุลาคม

พ. ศ. ๒๔๕๖ ได้รับพระราชทานเลื่อนยศเป็นนายร้อยตรี ได้
ขอพระราชทานนามสกุลจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดเกล้าพระราชทานนามสกุล “ชิตานนท์” เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม
ในปีเดียวกัน

พ. ศ. ๒๔๕๗ ประจำโรงเรียนนายร้อยชั้นมัธยม และย้าย
กลับมาประจำกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ โดยได้
เลื่อนตำแหน่งเป็นผู้บังคับกองร้อย และได้รับพระราชทานยศเป็นนาย
ร้อยโท

พ. ศ. ๒๔๖๐ ได้เข้าศึกษาวิชาเพิ่มเติม ณ โรงเรียนเพิ่มวิชา
สำหรับทหารราบกรมจเร (โรงเรียนแม่เนินเดิม)

พ. ศ. ๒๔๖๔ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นหลวงราช
วรานุรักษ์ ถือศักดินา ๘๐๐ ไร่

พ. ศ. ๒๔๖๖ ได้เข้าศึกษาวิชาเพิ่มเติม ณ โรงเรียนเพิ่มวิชา
ตำแหน่งนายพันที่โรงเรียนเสนาธิการทหารบก เป็นเวลา ๑ ปี

ก

พ. ศ. ๒๔๖๘ ดำรงตำแหน่งปลัดกรมทหารราบที่ ๑๕ (ร. ๖
ปัจจุบัน)

พ. ศ. ๒๔๖๙ ดำรงตำแหน่งผู้บังคับกองพันที่ ๒ กรมทหาร
ราบที่ ๙ (ร. ๓ ปัจจุบัน)

พ. ศ. ๒๔๗๐ ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพันตรี และดำรง
ตำแหน่งผู้บังคับกองพันที่ ๒ กรมทหารราบที่ ๑๔ จังหวัดราชบุรี

พ. ศ. ๒๔๗๔ ดำรงตำแหน่งผู้บังคับกองพันที่ ๓ กรมทหาร
ราบที่ ๓ ดงพระราม จังหวัดปราจีนบุรี

พ. ศ. ๒๔๗๕ เดือนกรกฎาคม ประจำกรมยุทธการทหารบก
เดือนสิงหาคมประจำกองสารวัตรทหารกรุงเทพ.

พ. ศ. ๒๔๗๖ ประจำกรมปลัดบัญชา กระทรวงกลาโหม ใน
วาระต่อมาได้ย้ายไปประจำกรมยกกระบัตรทหารบก และสุดท้ายได้
ดำรงตำแหน่งรองเจ้ากรมอาภรณ์ภัณฑ์ และได้ลาออกจากราชการ
เนื่องจากสุขภาพไม่ดี

ได้เข้ารับราชการอีกครั้งหนึ่งในสงครามมหาเอเชียบูรพา และได้
รับพระราชทานเลื่อนยศเป็นนายพันโท ใน พ. ศ. ๒๔๘๖ ได้ลาออกจาก
ราชการเมื่อเสร็จสงคราม

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และ เหรียญที่ได้รับพระราชทาน

เหรียญบรมราชาภิเษก เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม ๒๔๕๔

ฅ

เหรียญราชรุจิทอง	เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน	๒๔๕๖
เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๕	,, ๑๑ กุมภาพันธ์	๒๔๕๖
เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย	,, ๒ มกราคม	๒๔๖๕
เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๔	,, ๕ มิถุนายน	๒๔๖๘
เบญจมาภรณ์ช้างเผือก	,, ๑๕ กรกฎาคม	๒๔๖๘
เหรียญจักรมาลา	,, ๒๗ พฤศจิกายน	๒๔๗๑
จักรุฎาภรณ์มงกุฎไทย	,, ๒๗ พฤศจิกายน	๒๔๗๑
เหรียญชัยสมรภูมิสงครามเอเชียบูรพา		

พ. ท. หลวงราชวรานุรักษ์ป่วยเป็นโรคหอบหืดมาเป็นเวลานาน
ท่านได้ถึงแก่กรรมโดยกะทันหันด้วยโรคหืดและหัวใจวาย เมื่อเวลา
๐๓.๐๐ น. วันที่ ๒๗ เมษายน พ. ศ. ๒๕๑๐ สิริรวมอายุได้ ๗๖ ปี.

บำเพ็ญกุลสัตมวาร ที่วัดเทพศิรินทราวาส

สารบาญ

	หน้า
พระรัตนตรัย	๑
พรรษาที่ ๑	๕
คอกบัว , บัณเฑาะว์คดีย, ธรรมจักร	๖
พารานสี, ราโชวาทชาดก, นิโครธชาดก... ..	๑๕
มจร, โกศล, กาสี, อริยสัจ, ญาณ ๓	๒๐
ธรรม ๔ หมวด, จักรพรรดิ, พุทธจักร	๓๑
อนัตตลักขณ, ปิฎก ๒, อตฺตทักขณ	๓๔
อนัตต, สอปปทลลขณ, ลมบปรมัตถธรรม	๔๒
รัตน ๓ เกิดกรบ, ยส, บิทมมรกายส	๕๑
พระอรหันต์ ๖๑ องค์จกริก, อนุปพพิกถา	๕๔
สามุกกสิกรมมเทศนา, ธรรมจักร	๖๑
ภททวักคิยะ, ชฎิลพนคน, อาทิตท	๖๓
กาย - จิต, มนะ, วงกลมนามธรรม	๖๘
นามธรรม, วิญญาน - มนะ - จิต, อตฺตทวอนร	๗๔
นามธรรมเกิด - คบ, สรปเข้สัจจะ ๔	๗๗

	หน้า
พรรษาที่ ๒-๓-๔	๗๕
มคธรัฐ, ปันทวะ, วิถีประกาศศาสนา	๗๕
ลัญจิวัน, อรุเวลกัสสป, ราชปณิธาน	๘๒
ที่ควรถวายเป็นวัด, เหน้าให้, กติศัพท์	๘๕
พระอัครสาวก, อุปติสส - โกลิต, ธรรมแก่งว้าง	๘๘
พระอนุสาสน์, ที่พนชนะ, พระอัครสาวก	๙๓
คาถา เย - ธัมมา, ทิตสุข, ยึด - ไม่ยึด	๙๘
คำโพนทนา, ปิปลิमानพ, พระมหากัสสป	๑๐๕
กัสสป ๕ องค์, โอวาทพระสารีบุตร	๑๐๙
แก้กฎฐิพระยมกะ, ไต๋นางสุจิมุขี	๑๑๑
พระโมคคัลลานะ, อนุमानสูตร	๑๑๓
ตรัสสรรเสริญพระมหากัสสป, จาตุรงคสันนิบาต	๑๑๕
กาลที่ทรงแสดง, โอวาทปาติโมกข์, พระพุทธร ๓	๑๑๘
ขันติ, นิพพาน, สมณะ	๑๒๑
ไม่ทำบาป, ทำกุศล - ชำระจิต, อุปกิเลส	๑๓๔
ทางเกิดอุปกิเลส, ชั้นของกิเลส, กิเลส๓ชั้น	๑๓๗
อาสวะ, วิธีขจัดกิเลส, คาถากิ่งข้างท้าย	๑๔๒
ปาติโมกข์, ทักขิณานุปทานครั้งแรก	๑๔๕

๔๕ พระราชาของพระพุทธเจ้า

(บางตอน)

คำว่า **พระพุทธะ** แปลว่า **พระผู้รู้** ในภาษาไทยเราเติมคำว่า **เจ้า** เรียกว่า **พระพุทธเจ้า** คือเอาความรู้ของท่านมาเป็นชื่อ ตามพุทธประวัติที่ทราบจากหนังสือทางพระพุทธศาสนาตั้งกล่าวนั้น พระพุทธเจ้า ก็เป็นบุคคล คือเป็นมนุษย์เรานี่เอง ซึ่งมีประวัติดังที่แสดงไว้ในพระพุทธประวัติแล้ว แต่ว่าท่านได้ค้นคว้าหาความรู้ จนประสพความรู้ที่เป็นโลกุตระ คือความรู้ที่เป็นส่วนเหนือโลก หมายความว่า ความรู้ที่เป็นส่วนโลกียะหรือเป็นส่วนโลกนั้น เมื่อประมวลเข้าแล้ว ก็เป็นความรู้ในตำแหน่งบ้าง ในตำแหน่งรักษาบ้าง ในตำแหน่งทำลายล้างบ้าง ผู้รู้เองและความรู้นั้นเองก็เข้าไปในทางคติโลก ซึ่งต้องเป็นไปตามคตินิยามของโลก ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย เพราะต้องเกี่ยวข้องกับโลก นอกจากนี้ ยังต้องเป็นทาสของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากของใจ ถึงจะเป็นเจ้าโลก แต่ไม่เป็นเจ้ายัณห์ ต้องเป็นทาสของตัณหาในใจของตัวเอง เพราะฉะนั้น

ความรู้ที่ยังต้องแก้ ต้องเจ็บ ต้องตาย และยังต้องเป็นทาสของตัณหา
ตั้งกล่าวนั้น จึงเรียกว่ายังเป็นโลกียะ ยังไม่เป็นโลกุตระ คืออยู่เหนือ
โลก แต่ความรู้ที่จะเป็นโลกุตระ คืออยู่เหนือโลกใต้นั้น จะต้องเป็น
ความรู้ที่ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ตั้งกล่าวได้ พระพุทธเจ้า
เป็นมนุษย์คนแรกที่ได้ปัญญาพระองค์ว่าเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรม ซึ่ง
ทำให้เป็นโลกุตระ คืออยู่เหนือโลก คือทำให้ท่านผู้รู้นั้นเป็นผู้พ้น
จากกิเลสและกองทุกข์ตั้งกล่าวนั้น ท่านผู้ประกอบด้วยความรู้ตั้งกล่าว
มานี้ และประกาศความรู้นั้นสั่งสอน ได้ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่ง
เป็นต้นเดิมของพระพุทธศาสนา.

พระธรรม ที่แรกก็เป็นเสียงที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระ
พุทธเจ้า เป็นเสียงที่ประกาศความจริงให้บุคคลทราบธรรมะที่พระองค์
ได้ตรัสรู้ เพราะฉะนั้น เสียงที่ประกาศความจริงแก่โลกนี้ ก็เรียกกันว่า
พระธรรมส่วนหนึ่ง หรือเรียกว่าพระพุทธศาสนา คือเป็นคำที่ออก
มาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า เป็นคำสั่ง เป็นคำสอน ข้อปฏิบัติที่
คำสั่งสอนนั้นแสดงชี้ ก็เป็นพระธรรมส่วนหนึ่ง ผลของการปฏิบัติก็
เป็นพระธรรมส่วนหนึ่ง เหล่านี้เรียกว่าพระธรรม.

หมู่ชนที่ได้ฟังเสียง ซึ่งออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า ได้
ความรู้พระธรรม คือความจริงที่พระพุทธเจ้าได้สั่งสอน จนถึงได้
บรรลุโลกุตระธรรม ธรรมะที่อยู่เหนือโลกตามพระพุทธเจ้า เรียกว่า
พระสงฆ์ คือหมู่ของชนที่เป็นสาวก คือผู้ฟังของพระพุทธเจ้า ซึ่ง

เป็นผู้รู้พระธรรมตามพระพุทธเจ้าได้ พระสงฆ์ตั้งกล่าวนี้เรียกว่าพระ
อริยสงฆ์ มุ่งเอาความรู้เป็นสำคัญเหมือนกัน ไม่ได้มุ่งว่าจะต้องเป็น
ภคิพัสตหรือจะต้องเป็นบรรพชิต และเมื่อรู้พระธรรมของพระพุทธเจ้า
ก็ประกาศตนนับถือพระพุทธเจ้า ที่มีศรัทธาแก่กล้าก็ขอบวชตาม
ที่ไม่ถึงกับขอบวชตามก็ประกาศตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา จึงได้เกิดเป็น
บริษัท ๔ ชั้น คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในบริษัท
๔ นี้ หมู่ของภิกษุก็เรียกว่าพระสงฆ์เหมือนกัน แต่เรียกว่าสมมติสงฆ์
สงฆ์โดยสมมติ เพราะว่าเป็นภิกษุตามพระวินัยด้วยวิธีอุปสมบท รับ
รองกันว่าเป็นอุปสัมบันหรือเป็นภิกษุชั้น เมื่อภิกษุหลายรูปมาประชุม
กันกระทำกิจของสงฆ์ ก็เรียกว่าสงฆ์.

พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ที่เป็นอริยสงฆ์ ทั้ง ๓ นี้
รวมเรียกว่าพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นสรณะ คือที่พึ่งอย่างสูงสุดในพระ
พุทธศาสนา.

ความเป็นพระอริยสงฆ์นี้เป็นจำเพาะตน ส่วนหมู่แห่งบุคคล
ที่ดำรงพระพุทธศาสนาสืบต่อมา ก็คือพุทธบริษัทหรือพุทธศาสนิก
ตั้งกล่าวมาข้างต้น ในพุทธบริษัทเหล่านี้ ก็มีภิกษุสงฆ์ที่แหละเป็น
บุคคลสำคัญ ซึ่งเป็นผู้ปลื้มชีวิตมาเพื่อปฏิบัติดำรงรักษาพระพุทธศาสนา
นำพระพุทธศาสนาสืบ ๆ ต่อกันมา จนถึงในบัดนี้.

พรวาที่ ๑

เมื่อก่อนพุทธปรินิพพาน ๔๕ ปี ในวันเพ็ญพระจันทร์เสวย
ดาวฤกษ์ชื่อว่าวิสาखा คือวันเพ็ญเดือนวิสาขะหรือเวสขะ ในราตรี
วันเพ็ญนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก่อนแต่ตรัสรู้เรียกว่า
พระโพธิสัตว์ แปลว่า **ผู้ซึ่งอยู่ในความรู้** อันหมายความว่า ไม่ทรง
ข้องอยู่ในสิ่งอื่น ข้องอยู่แต่ในความรู้ จึงทรงแสวงหาความรู้จนได้
ตรัสรู้ จึงเรียกว่า **พุทธะ** ที่แปลว่า **ผู้รู้** หรือ **ตรัสรู้** เราเรียกกันว่า
พระพุทธเจ้า พระองค์ได้ตรัสรู้ที่ภายใต้ต้นไม้ชื่อว่า อัสสัตถะ ต่อมา
ก็เรียกว่า ต้นโพธิ์ คำว่า **โพธิ** แปลว่า **ตรัสรู้** เพราะพระพุทธ-
เจ้าไปประทับนั่งใต้ต้นไม้ั้นตรัสรู้ จึงได้เรียกว่า ต้นไม้ตรัสรู้ เรียก
เป็นศัพท์ว่า **โพธิพฤกษ์** แต่ชื่อของต้นไม้ชนิดนี้ว่า อัสสัตถะ ที่
ตรัสรู้นั้นอยู่ที่ใกล้ฝั่ง แม่น้ำเนรณฺฑิรา ใน ตำบลอรุเวลา ใน มคธรัฐ.

เมื่อตรัสรู้แล้ว ก็ได้ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขในที่ต่าง ๆ ใกล้
กับโพธิพฤกษ์นั้นอยู่หลายสัปดาห์ ได้ทรงดำริถึงพระธรรมที่ได้ตรัสรู้
ว่าเป็นของที่ลุ่มลึก ในชั้นแรกก็ทรงมีความขวนขวายน้อยว่าจะไม่ทรง
แสดงธรรมนั้น^๑ เพราะเห็นว่าคนเป็นอันมากจะไม่เข้าใจ แต่ก็ได้
ทรงพิจารณาคุณสมบัติเห็นว่า **หมู่สัตว์นั้นมีต่าง ๆ กัน ผู้ที่จะตรัสรู้**
ได้ก็มีอยู่ เทียบด้วยดอกบัวตามเหล่าที่จะบานได้ ผู้ที่ตรัสรู้
ไม่ได้ก็มี อันเทียบด้วยดอกบัวอีกชนิดหนึ่งที่จมอยู่ก้นสระ **ไม่มี**

หวังจะบาน แลท่านแสดงว่า ท้าวสหมันตีพรหมได้มากราบทูล
อาราธนา ทรงพิจารณาเห็นหมู่สัตว์ตั้งกล่าวนั้น ก็ทรงรับอาราธนา
ของพรหม เรื่องนี้ก็ถกความว่า ได้เกิดพระกรุณาขึ้นแก่สัตว์โลก
พระกรุณานั้นเองทำให้ทรงตกลงพระหฤทัยว่า จะทรงแสดงธรรม
สอน.

เมื่อได้ตกลงพระหฤทัยดังนี้ ก็ได้ทรงทำสังฆารามิฐาน คือ
ตั้งพระหฤทัยว่า จะทรงดำรงพระชนมชีพอยู่จนกว่าจะประกาศพระพุทธ-
ศาสนาทั้งลงได้โดยมั่นคง มีพุทธบริษัทบริบูรณ์ และได้ทรงพิจารณา
ถึงบุคคลที่จะทรงแสดงธรรมะสั่งสอนเป็นครั้งแรก ได้ทรงระลึกถึง
อาฬารดาบสและอุททกดาบส ซึ่งได้เคยเข้าไปทรงศึกษาอยู่ในชั้นแรก
แต่ก็ได้ทรงทราบว่า ท่านทั้งสองนั้นถึงมรณภาพไปเสียแล้ว ต่อจาก
นั้นจึงได้ทรงระลึกถึงภิกษุ ๕ รูป อันเรียกว่าปัญจวัคคีย์ แปลว่า
มีพวก ๕ ซึ่งได้มาคอยเฝ้าปฏิบัติพระองค์อยู่ในเวลาที่ทรงบำเพ็ญ
ทุกรกิริยา แต่ได้ทั้งพระองค์ไปเสีย เมื่อทรงเลิกทุกรกิริยา มาทรง
บำเพ็ญเพียรทางจิต ทรงทราบว่า ภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้น ได้ไป
พักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงกรุงพาราณสี จึงได้เสด็จออกจาก
บริเวณโพธิพฤกษ์ที่ตรัสรู้ ในตำบลอรุเวลา เสด็จบ่ายพระพักตร์ไปสู่
กรุงพาราณสี เพื่อจะเสด็จไปยังตำบลที่ภิกษุทั้ง ๕ นั้นพักอยู่ ในตอนนั้น
พระอรรคณาจารย์ได้แสดงว่า ได้เสด็จออกจากตำบลอรุเวลาที่ตรัสรู้
ในตอนเช้าของวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ หนัวันเข้าพรรษา คือได้

เสด็จไปตอนเช้าของวันโกน และก็เสด็จถึงตำบลที่พระภิกษุ
ปัญจวคคีย์พักอยู่ คืออิสิปตนะมฤคทายวัน ในตอนเย็นวันนั้น แต่ถ้า
ดูระยะทางตามแผนที่จากตำบลอรุเวลา ที่บัดนี้เรียกว่าพุทธคยา ไปถึงป่า
อิสิปตนะมฤคทายวัน ที่บัดนี้เรียกว่าสารนาถ ก็เป็นหนทางถึงร้อย
ไมล์เศษ ในคัมภีร์ชั้นบาลีไม่ได้กำหนดวัน เป็นแต่เพียงได้บอกว่าได้
เสด็จไปโดยลำดับเท่านั้น.

ภิกษุปัญจวคคีย์ ทั้ง ๕ นั้น มีชื่อว่า ๑. โกณฑัญญะ
๒. วัปปะ ๓. ภททิยะ ๔. มหานามะ และ ๕. อัสสชิ โกณฑัญญะ
เป็นหัวหน้า ท่านโกณฑัญญะผู้นี้ ได้เป็นพราหมณ์คนหนึ่งใน
จำนวนพราหมณ์ ๑๐๘ คน ที่มาประชุมทำนายพระลักษณะ เมื่อพระ-
พุทธเจ้าได้ประสูติแล้ว ๕ วัน พราหมณ์เหล่านี้พากันทำนายว่า
พระองค์จะมีคติเป็น ๒ คือ ถ้าอยู่ครองฆราวาส จะได้เป็นพระเจ้าจักร-
พรรดิ พระราชาเอกในโลก แต่ถ้าออกทรงผนวช จะได้เป็นศาสดา
เอกในโลก ส่วนท่านโกณฑัญญะเป็นพราหมณ์หนุ่มที่สุดในหมู่
พราหมณ์นั้น ได้ทำนายไว้คดีเดียวว่า จะเสด็จออกทรงผนวช
และจะได้เป็นศาสดาเอกในโลก เพราะฉะนั้น จึงได้คอยฟังข่าว
พระโพธิสัตว์อยู่เสมอ จนเมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จออกทรงผนวช ท่าน
โกณฑัญญะ ก็ได้ชักชวนบุตรของพราหมณ์ที่มาประชุมทำนายพระ-
ลักษณะในคราวนั้นได้อีก ๔ คน รวมกันเป็น ๕ คน ออกบวชคอย
ติดตามพระพุทธเจ้า และเมื่อพระพุทธเจ้าได้ไปทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา

ก็เป็นทีที่สพธรรมาจารย์ของท่านทั้ง ๕ นั้น ซึ่งนิยมในทางนั้น ก็พากันไปคอยเฝ้าปฏิบัติ ครั้นพระองค์ได้ทรงเลิกละเสียแล้ว ท่านทั้ง ๕ นั้น ก็เห็นว่า พระองค์ได้ทรงเวียนมาเป็นผู้มักมาก จะไม่สามารถตรัสรู้พระธรรมได้ ก็พากันหลีกไปพักอยู่ที่ตำบลอิสิปตนมฤคทายวันนั้น.

เมื่อ ภิกษุบัญญัติภัยได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกล ก็นัดหมายกันไม่ให้ลุกต้อนรับ ไม่ให้ทำการอภิวัต แต่ให้ปูอาสนะไว้ ถ้าทรงประสงค์จะนั่งก็นั่ง แต่ถ้าไม่ทรงประสงค์ก็แล้วไป แต่ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงเข้า ต่างก็สืบทัดที่ตักกันไว้ พากันลุกขึ้นรับและอภิวัตกราบไหว้ และน่าน้ำล้างพระบาท ตั้งรองพระบาท ผ้าเช็ดพระบาทมาคอยปฏิบัติ พระพุทธเจ้าได้เสด็จประทับบนอาสนะทรงล้างพระบาทแล้ว พวกภิกษุบัญญัติภัยก็พากันเรียกพระองค์ด้วยถ้อยคำที่เสมอ คือเรียกพระองค์ว่า อวุโส ที่แปลว่า *ผู้มียายุ* หรือแปลกันอย่างภาษาไทยว่า *คุณ* พระพุทธเจ้าก็ตรัสห้าม และได้ตรัสว่า ตถาคตมาก็เพื่อจะแสดงอมตธรรมให้ท่านทั้งหลายฟัง เมื่อท่านทั้งหลายตั้งใจฟังและปฏิบัติโดยชอบ ก็จะเกิดความรู้จนถึงที่สุดทุกขได้ ภิกษุบัญญัติภัยกราบทูลคัดค้านว่า *เมื่อทรงบำเพ็ญทุกรกิริยายังไม่ได้ตรัสรู้ เมื่อทรงเลิกเสียจะตรัสรู้ได้อย่างไร* พระพุทธเจ้าก็ยังตรัสยืนยันเช่นนั้น และพวกภิกษุบัญญัติภัยก็คัดค้านเช่นนั้นถึง ๓ ครั้ง พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้ระลึกว่า แต่ก่อนนี้พระองค์ได้เคยตรัสพระวาจาเช่นนั้นหรือไม่ พวกภิกษุบัญญัติภัยก็ระลึกขึ้นได้ว่า

พระองค์ไม่เคยตรัสพระวาจาเช่นนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงได้ยินยอมเพื่อจะฟังธรรม พระพุทธเจ้าเมื่อทรงเห็นว่า พวกภิกษุบัญญัติก็พากันตั้งใจเพื่อจะฟังพระธรรมของพระองค์แล้ว จึงได้ทรงแสดง ปฐมเทศนา คือเทศนาที่แรก โปรดภิกษุบัญญัติ ท่านแสดงว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทศนานี้ในวันรุ่งขึ้นจากที่เสด็จไปถึง คือได้ทรงแสดงในวันเพ็ญของเดือนอาสาฬหะ หรือเดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษา ซึ่งเป็นวันที่ได้ประกอบพิธีอาสาฬหบูชา ดังที่ได้กำหนดตั้งขึ้นเป็นวันบูชาวันหนึ่ง.

ปฐมเทศนานี้ เป็นเทศน์ครั้งแรกที่มีความสำคัญ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทางที่พระองค์ทรงปฏิบัติ ได้ทรงแสดงธรรมะที่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงแสดงญาณคือความรู้ของพระองค์ ที่เกิดขึ้นในธรรมะนั้น ถ้าจะตั้งปัญหาว่า พระพุทธเจ้าทรงดำเนินทางปฏิบัติอย่างไร จึงได้ตรัสรู้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อะไร พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ด้วยความรู้ที่มีลักษณะอย่างไร ปัญหาเหล่านี้ ก็อาจจะตอบได้ด้วยพระสูตรนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นพระสูตรที่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจะละเสียมิได้ ควรต้องศึกษาให้เข้าใจ.

ใจความปฐมเทศนานี้ ตอนที่ ๑ พระพุทธเจ้า ได้ทรงชี้ทางที่บรรพชิต คือนักบวช ซึ่งมุ่งความหน่าย มุ่งความสิ้นราคะ คือความคิด ความยินดี มุ่งความตรัสรู้ มุ่งพระนิพพาน ไม่ควรจะสอเสพ อันได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบตนด้วย

ความสุขสดชื่นอยู่ในทางงาม และอรรถกถาในนุโยค ความ
 ประกอบการทรมานคนให้ลำบากเดือดร้อนเปล่า เพราะเป็นข้อ
 ปฏิบัติที่เป็นของต่ำทราม ที่เป็นกิจของชาวบ้าน ที่เป็นของปฤชน
 มิใช่เป็นกิจของบรรพชิต ผู้มุ่งผลเช่นนั้น ส่วนอีกหนทางหนึ่งซึ่ง
 เป็นข้อปฏิบัติ เป็นหนทางกลาง อยู่ในระหว่างทางทั้ง ๒ นั้น
 แต่ว่าไม่ข้องแวะอยู่ในทางทั้ง ๒ นั้น เป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดจักขุ
 คือดวงตาเห็นธรรม จะทำให้เกิดญาณ คือความหยั่งรู้ ทำให้เกิด
 ความสงบระงับ ทำให้เกิดความรู้ ทำให้เกิดความดับกิเลส
 อันได้แก่ทางที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ อันเป็นของประเสริฐ
 ได้แก่สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ
 สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ
 เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ พยายามชอบ สัมมาสติ ระลึกรชอบ
 สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ.

ตอนที่ ๒ ได้ทรงแสดงธรรมะที่ได้ตรัสรู้ เมื่อละทางทั้ง ๒
 ข้างต้น แลมาเดินอยู่ในทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือข้อปฏิบัติ
 เป็นทางกลาง ซึ่งมีองค์ประกอบทั้ง ๘ นั้น อันได้แก่อริยสัจ ๔
 คำว่า อริยสัจ แปลว่าความจริงของบุคคลผู้ประเสริฐก็ได้
 แปลว่าความจริงที่ทำให้บุคคลเป็นคนประเสริฐก็ได้ อริยสัจ ๔
 นี้ได้แก่:-

๑. ทุกข์ ในพระสูตรนี้ ได้ชี้ว่าอะไรเป็นทุกข์ไว้ด้วย คือ
 ชั่วความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์
 ความโศกคือแห่งใจ ปรีทเวหะ คือคร่ำครวญ รัญจนใจ ทุกขะคือ
 ทุกข์กาย เช่นป่วยไข้ โทมนัสสะคือทุกข์ใจ อุปายาสะ คือกับ
 แก่นใจ เป็นทุกข์ อปปียสัมปโยค ความประจบกับสิ่งที่ไม่เป็น
 ที่รัก เป็นทุกข์ ปียวิปโยค ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักเป็น
 ทุกข์ ปรารธนาไม่ได้สมหวัง เป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อ จันทรียัค
 ถือไว้ทั้ง ๕ ประการ เป็นทุกข์.

๒. ทุกขสมุทัย เหตุให้ทุกข์เกิด ในพระสูตรได้ทรงชี้ว่า
 ตัณหา คือ ความดิ้นรนทะยานอยากของใจ อันมีลักษณะให้ขจัดสาย
 ไปสู่ภพคือภาวะใหม่เสมอ ไปด้วยกันกับมันที ความเพลิดเพลิน
 รากะ ความติดความยินดี มีความเพลิดเพลินเป็นอย่างยิ่งใน
 อารมณีนั่น ๆ มี ๓ คือ กามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไป
 ในกาม คือได้แก่สิ่งที่น่ารักใคร่ปรารธนาพอใจ ภวตัณหา ความ
 ดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั่นเป็นนี่ วิภวตัณหา
 ความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่.

๓. ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ในพระสูตรได้ทรงชี้ว่า คือ
 ดับตัณหาเสียได้หมด สละตัณหาเสียได้หมด ปล่อยกิ้นตัณหาเสีย
 ได้หมด พ้นตัณหาเสียได้หมด ไม่อาลัยพัวพันอยู่ในตัณหาทั้งหมด.

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เรียกสั้น ๆ ว่ามรรค ได้แก่ มรรคอันมีองค์ ๘ ประการดังกล่าวก้างต้นนั้น.

ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้แจงว่า ที่เรียกว่าตรัสรู้นั้น คือต้องเป็นรูที่มีลักษณะอย่างไร รูที่เรียกว่าเป็นตรัสรู้นั้น ต้องมี ลักษณะดังนี้คือ เป็นความรู้ที่ผู้คั่นว่า นี้นเป็นทุกข์ เป็นความรู้ที่ ผู้คั่นว่า ทุกขเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ เป็นความรู้ที่ผู้คั่นว่า ทุกข์ นี้นได้กำหนดรู้แล้ว เป็นความรู้ที่ผู้คั่นว่า นี้นเป็นสมุทัย เหตุ ให้เกิดทุกข์ เป็นความรู้ที่ผู้คั่นว่า สมุทัยนี้ ควรละ เป็นความรู้ ที่ผู้คั่นว่า สมุทัยนี้ ละได้แล้ว เป็นความรู้ที่ผู้คั่นว่า นี้นเป็น นิโรธ. ความดับทุกข์ เป็นความรู้ที่ผู้คั่นว่า นิโรธนี้ ควรกระทำ ให้แจ้ง เป็นความรู้ที่ผู้คั่นว่า นิโรธนี้ได้ทำให้แจ้งแล้ว เป็นความ รู้ที่ผู้คั่นว่า นี้นเป็นมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นความ รู้ที่ผู้คั่นว่า ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ควรอบรมให้มันขึ้น เป็นความรู้ที่ผู้คั่นว่า ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ได้อบรม ให้มันขึ้นได้บริบูรณ์แล้ว เพราะฉะนั้น ญาณคือความรู้ จะเรียกว่า ตรัสรู้ต้องประกอบด้วยลักษณะเป็นปัจจญาณ คือความรู้ในความจริง ว่านี่เป็นความทุกข์จริง นี้นเป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์จริง นี้นเป็น นิโรธ คือความดับทุกข์จริง นี้นเป็นมรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความ ดับทุกข์จริง ส่วนหนึ่ง ต้องเป็นกิจจญาณ ความรู้ในกิจคือหน้าที่

คือรู้ว่า หน้าที่จะต้องปฏิบัติในทุกข์ก็ได้แก่กำหนดรู้ ในสมุทัยได้
 แก่ต้องละ ในนิโรธก็ได้แก่การทำให้แจ้ง ในมรรคก็ได้แก่ต้อง
 ปฏิบัติอบรม ส่วนหนึ่ง ต้องเป็นกตญาณ คือความรู้ในการทำกิจเสร็จ
 คือรู้ว่า ทุกข์ก็ได้กำหนดรู้เสร็จแล้ว สมุทัย ก็ละเสร็จแล้ว นิโรธ
 ก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรค ก็ได้ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้ว ส่วนหนึ่ง
 เพราะฉะนั้น ในพระสูตรจึงแสดงว่า ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า
 นั้นเป็นญาณ คือความหยั่งรู้ที่มีวนรอบ ๓ มื้อการ ๑๒ มีวนรอบ ๓
 ก็คือว่า ต้องรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ นั้น โดยเป็นสัจจญาณ คือความรู้
 ในความจริงรอบหนึ่ง ต้องรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็นกิจจญาณ คือ
 ต้องรู้ในกิจ อันได้แก่หน้าที่รอบหนึ่ง ต้องรู้ในอริยสัจ ๔ นั้นโดย
 เป็นกตญาณ คือความรู้ในการทำกิจเสร็จรอบหนึ่ง ๓ ญาณ ๔ ก็
 เป็น ๑๒ คือว่ามีอาการ ๑๒ เมื่อเป็นความรู้ที่วนรอบ ๓ มื้อการ
 ๑๒ ดังกล่าวนั้น จึงจะเรียกว่า เป็นความตรัสรู้ และท่านผู้ที่ได้มี
 ความรู้ดังกล่าวนั้น จึงเรียกว่าเป็น พุทธะ คือเป็นผู้ตรัสรู้ ถ้าจะ
 เรียกปัญญาของท่านก็เป็น โภธิ ที่แปลว่าความตรัสรู้.

เพราะฉะนั้น ใจความในพระสูตรที่กล่าวมานี้ จึงเป็นการตอบ
 ปัญหาได้ทั้ง ๓ ข้อ ปัญหาว่า พระพุทธเจ้าได้ดำเนินทางปฏิบัติ
 มาอย่างไรจึงได้ตรัสรู้ ก็ตอบได้ด้วยตอนที่หนึ่ง ปัญหาว่าพระพุท-
 ธเจ้าได้ตรัสรู้อะไร ก็ตอบได้ด้วยตอนที่สอง ปัญหาว่าพระพุทธเจ้า

ได้ตรัสรู้ด้วยความรู้ที่มีลักษณะอาการอย่างไร ก็ตอบได้ด้วยตอนที่สาม ฉะนั้น ในท้ายพระสูตร พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงประกาศว่า เมื่อความรู้ที่มีวนรอบสามมีอาการสืบสองดังกล่าวนี้ ยังไม่บริบูรณ์บริบูรณ์ครบใด ก็ยังไม่ทรงปัญญาพระองค์ว่าเป็นผู้ตรัสรู้ ต่อมาณดังกล่าวนี้เกิดขึ้นบริบูรณ์บริบูรณ์ พระองค์จึงปัญญาพระองค์ว่าเป็น พุทธะ คือเป็นผู้ตรัสรู้ และเรียกว่า เป็นผู้ตรัสรู้เอง ก็เพราะว่าความรู้ของพระองค์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นในธรรมะ คือในความจริงที่ไม่ได้ทรงเคยสดับฟังมาจากใคร ไม่ได้ทรงเคยเรียนมาจากใคร เมื่อพิจารณาตามพระสูตร แม้ทางปฏิบัติของพระองค์ พระองค์ก็ทรงพบขึ้นเอง เพราะได้ทรงละทางปฏิบัติของคณาจารย์ต่าง ๆ มาโดยลำดับ จนมาถึงทรงค้นหาทางปฏิบัติด้วยพระองค์เอง และทรงพบทางที่เป็นมรรคมาปฏิบัติและก็ทรงดำเนินไปในทางนั้น เมื่อทรงดำเนินไปในทางนั้นจนบริบูรณ์แล้วก็เกิดญาณ คือความหยั่งรู้ขึ้นในธรรมะ คือความจริงอันได้แก่ อริยสัจ ๔ ซึ่งไม่ได้เคยทรงสดับมาจากใคร ความรู้นั้นผุดขึ้นเองอันเป็นผลของการปฏิบัติที่บริบูรณ์ เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า พระองค์เป็นผู้ตรัสรู้เอง ไม่มีครู ไม่มีอาจารย์ หมายถึงว่าได้ทรงมีความรู้ ดังที่แสดงไว้ในพระสูตร ดังกล่าวนั้นแล.

เมื่อได้เล่าเรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จไปทรงแสดงปฐมเทศนา โปรดภิกษุปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ในแคว้นกาสิ

และเมื่อได้เล่าความแห่งปฐมเทศนานั้นโดยย่อ ต่อไปนี้จะเล่าเรื่องประกอบก่อน.

แคว้นกาสิ ตามเรื่องที่แสดงในคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนา ปรากฏว่าเคยเป็นแคว้นที่เจริญรุ่งเรืองมาในสมัยก่อนพุทธกาล คู่กับแคว้นโกศลที่อยู่ติดต่อกัน คำว่า กาสิ เข้าใจกันว่าเป็นชื่อของชาวอารยัน เผ่าที่มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในที่นั้น หรือเป็นชื่อของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ปกครองแคว้นนั้นในอดีต.

คำว่า **พราหมณ์** บางคนว่า มาจากคำว่า พรณา กับ อสี ต่อกัน คือที่ตรงนั้นมีแม่น้ำพรณาอยู่ทางเหนือ แม่น้ำอสีอยู่ทางใต้ แต่อีกแบบหนึ่งก็กล่าวว่า แม่น้ำคงคาและแม่น้ำชื่อว่าวรุณมาบรรจบกัน และมีความเชื่อถือของคนว่า มีแม่น้ำอีกสายหนึ่งลอคมาทางใต้ มาบรรจบกันที่ตรงนั้น แต่ที่เห็นกันอยู่ก็เป็นแม่น้ำสองสายมาบรรจบกัน ว่ารวมชื่อของแม่น้ำนั้นเข้าก็เป็นพราหมณ์.

ส่วนคำว่า **อสิปัตตะ** แปลตามศัพท์ว่า ที่เป็นที่ตกของอุษี มีอธิบายสองอย่าง อย่างหนึ่งมีอธิบายว่า ได้มีพระปัจเจกพุทธเจ้าจำนวน ๕๐๐ รูป เหาะมาถึงที่ตรงนั้น ก็มานิพพาน แล้วสรีระของท่านก็ตกลงมาที่ตรงนั้นพร้อมกัน อีกอย่างหนึ่งอธิบายว่า ได้มีพระปัจเจกพุทธเจ้ามีจำนวน ๕๐๐ รูป คือจำนวนมาก ได้ออกมาจากป่า และมาพักอยู่ที่แห่งนั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อสิปัตตะ แปล

ว่าที่ตกของฤๅษี หรือที่มาประชุมพักของฤๅษีก็ได้ คำว่า ฤๅษี แปลตามศัพท์ว่า **ผู้มีปรกติแสวงหา** หมายความว่า ผู้มีปรกติแสวงหาคุณวิเศษ เดิมทีใช้เป็นชื่อเรียกนักบวชภายนอกพระพุทธศาสนา แต่เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรม ก็ใช้คำนี้เป็นชื่อของผู้แสวงธรรมในพระพุทธศาสนาด้วย ดังที่เรียกพระสาวกเป็นต้นว่า เป็นอริสิ หรือฤๅษี แต่ว่าใช้ในความหมายว่า **แสวงธรรมะ**

คำว่า มิคทายะ นั้น คำว่า ทายะ บางท่านแปลว่า ป่า มิคทายะ แปลว่า ป่าเนื้อ อีกคำหนึ่ง ทาวะ คือเป็นตัว ว แปลว่า ป่า เหมือนกัน มิคทาวะ ก็แปลว่า ป่าเนื้อ อีกอย่างหนึ่ง ทายะ แปลว่า ให้ มิคทายะ ก็แปลว่าที่เป็นที่ให้อภัยแก่เนื้อ คือเนื้อนก ที่อยู่ในเขตนั้นก็ถูกห้ามไม่ให้ทำอันตราย คือเท่ากับเป็นที่หวงห้ามไม่ให้ทำอันตรายแต่สัตว์ป่าในที่นั้น

ความเจริญของแคว้นกาสิ ในอดีต ได้มีเล่าไว้ในชาดกเป็นอันมาก ในบางครั้งก็มีความเจริญในก้านศีลธรรมมาก จนถึงมีเล่าไว้ในชาดกไว้ว่า ครั้งหนึ่งพระเจ้าแผ่นดินของแคว้นกาสิมีพระนามว่า พรหมทัต พระนามนี้เป็นพระนามของกษัตริย์แห่งแคว้นสิบต่อกันมาทุก ๆ องค์ พระเจ้าพรหมทัตพระองค์นี้ได้ทรงตั้งอยู่ในความยุติธรรมเป็นอย่างยิ่ง ได้ทรงตัดสินความของราษฎรด้วยความเที่ยงตรง ทรงปกครองให้มีความสุขไม่เบียดเบียนกันและกัน จนเป็นที่สรรเสริญ

กันทั่วไป พระองค์ได้เคยปลอมพระองค์เสด็จไปเที่ยวสวดสวดกุศล
 ทุกข์ของราษฎรอยู่เสมอ ก็ไม่พบผู้ที่ทำนิตยเตียน พระองค์ได้เสด็จ
 ทรงราชรถมีนายสารถีขับเร่ไปยังชายแดน ในคราวหนึ่ง และ
 ในรัฐโกศลซึ่งอยู่ติดกัน พระเจ้าแผ่นดินของแคว้นนั้นก็มีพระนามว่า
 พัลลิกะ ก็ทรงปกครองราษฎรให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขคล้ายคลึง
 กัน ชอบปลอมพระองค์เสด็จออกสวดสวดกุศลทุกข์สุขของราษฎร และ
 ในคราวหนึ่งก็เสด็จทรงราชรถมีนายสารถีขับออกไปจนถึงชายแดน รถ
 ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์ มาสวนกันทางแคบแห่งหนึ่ง
 สารถีของทั้งสองฝ่ายก็เกรงจะให้อีกฝ่ายหนึ่งหลีกทางให้ แต่อีกฝ่ายหนึ่ง
 ก็ไม่ยอม ฉะนั้นก็โต้ถามกันถึงพระราชาประวัติต่าง ๆ ปรากฏว่ามี
 พระชนม์เท่ากัน มีกำลังรพลทรัพย์สมบัติก็เท่าเทียมกัน ไม่ด้อยกว่ากัน
 ก็ยังไม่มีเหตุที่จะอ้างให้อีกฝ่ายหนึ่งหลีกทางให้อีกฝ่ายหนึ่งได้ คราวนั้นจึง
 ได้ถามกันขึ้นถึงธรรมะของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์ นายสารถี
 ของพระเจ้าพัลลิกะ ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินของแคว้นโกศลตอบว่า
 พระเจ้าพัลลิกะพระราชาของตนนั้น ทรงโต้ตอบหนักแน่นที่หนัก
 มา พระโต้ตอบอ่อนแก่คนที่อ่อนมา ทรงชนะความดีด้วยความดี
 แต่เมื่อชั่วมาก็ทรงเอาชนะความชั่ว พระเจ้าแผ่นดินของตนเป็น
 เช่นนี้ ฝ่ายสารถีของพระเจ้าพรหมทัตกรุงกาสีก็ตอบว่า พระเจ้า-
 แผ่นดินของตนนั้น ทรงเอาชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ
 ทรงเอาชนะคนขี้หรือความขี้ด้วยความดี ทรงเอาชนะคน

ตระหนี่หรือความตระหนี่ด้วยการบริจาคน พระเจ้าแผ่นดินของตน
ได้มีธรรมะเช่นนั้น เมื่อได้ฟังดังนั้น ฝ่ายพระเจ้าพัลลิกะแห่งกรุงโกศล
เห็นว่าธรรมะของพระเจ้าพรหมทัต สูงกว่าจึงยอมหลักทางให้.

อีกเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องแสดงการให้อภัยแก่เนื้อ คือมีเรื่องเล่า
ว่า พระเจ้าพรหมทัต ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินของแคว้นกาฬิพระองค์
หนึ่ง ได้โปรดล่าเนื้อและเสวยเนื้อสัตว์เป็นอาจिन ได้เกณฑ์ให้
ราษฎรตามเสด็จในการล่าเนื้อ จนราษฎรพากันระอา เพราะต้องละ
ทิ้งการงาน จึงได้คิดที่จะหาที่สักแห่งหนึ่งจัดล้อมไว้และต้อนเนื้อเข้า
มารักษาไว้ในที่นั้น เมื่อพระเจ้าแผ่นดินต้องการจะล่าเนื้อเสวยเนื้อ ก็
ให้มาล่าเอาไป พวกคนก็จะไม่ต้องเสียเวลาทำมาหากิน จึงได้พร้อมกันไป
ต้อนเอาเนื้อมารวมไว้ในที่แห่งหนึ่งเป็นจำนวนมาก เนื้อที่ถูกต้อนมา
นั้นได้มีอยู่สองหมู่ หัวหน้าของเนื้อหมู่หนึ่งชื่อว่านิโครธ อีกหมู่หนึ่ง
ชื่อว่าสาชะ เนื้อทั้งสองนี้เป็นเนื้อที่มีรูปงาม พระเจ้าแผ่นดิน เมื่อได้
เสด็จมาทอดพระเนตร ก็พระราชทานอภัยให้โดยเฉพาะ ไม่ให้ใคร
ทำอันตราย เมื่อต้อนเนื้อมารวมไว้ดังนั้นแล้ว บางคราวพระเจ้าแผ่นดิน
ก็เสด็จมาเอง บางคราวก็ให้พ่อครัวมาจัดการประหาร ไปปรุงอาหาร
เป็นประจำ เนื้อที่ถูกเขาไล่จะฆ่าก็พากันวิ่งหนี จะจับฆ่าได้สักตัวหนึ่ง
ก็บาดเจ็บกันหลายตัว เพราะฉะนั้นหัวหน้าที่ทั้งสองก็หารือกันว่า ไหน ๆ
ก็ต้องตายด้วยกันแล้ว จัตุวาระไปรอรับความตายอยู่วันละตัว เมื่อ

ถึงวาระของเนื้อตัวไหน เนื้อตัวนั้นก็ไปรออยู่ในที่ที่เขาจะประหาร
หมู่เนื้อทั้งปวงก็ตกลงกัน และก็ผลั้ววาระกันไปให้เขาจับฆ่า คราวนี้
ก็ถึงวาระของแม่เนื้อตัวหนึ่งซึ่งมีครรภ์แก่ เป็นบริวารของเนื้อชื่อว่า
สาชะ แม่เนื้อตัวนั้นไปหาหัวหน้า ขอร้องว่าให้ตกลูกเสียก่อน
เมื่อตกลูกแล้วก็จะเข้ารับวาระ ฝ่ายหัวหน้าก็ไม่ยอม เพราะไม่อาจ
จะจัดให้ใครไปแทนได้ เนื้อท้องแก่นั้นก็ไปหาหัวหน้าเนื้ออีกฝูงหนึ่ง
ซึ่งชื่อว่า นิโครธ หัวหน้าเนื้อชื่อนิโครธนั้นสงสาร จึงรับภาระ
ที่จะช่วย ได้เอาตัวเองไปรอรับวาระ ฝ่ายพ่อครัวเข้ามาเพื่อจะฆ่าเนื้อ
เมื่อมาเห็นเนื้อหัวหน้า ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้สั่งห้ามไว้แล้ว ก็ไม่กล้า
ทำอันตราย ไปทูลให้ทรงทราบ พระเจ้าแผ่นดินเสด็จมาทรงถามสอบ
สวนไต่ความแล้ว ทรงมีพระราชดำริว่า แม่แต่สัตว์เดียรฉานก็ยังมิ
จิตใจที่มีเมตตากรุณา โฉมนมนุษย์จึงไม่มี จึงพระราชทานอภัยให้แก่หมู่
เนื้อทั้งหลาย ห้ามไม่ให้ใครทำอันตรายทั่ว ๆ ไปทั้งหมด.

เรื่องชาคโดยมากในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องเล่าใน
แคว้นกาสินีเกือบทั้งนั้น อันแสดงว่าเป็นแคว้นที่เคยรุ่งเรืองมามาก
แต่ก็หมายความว่ารุ่งเรืองมามากก่อนสมัยพุทธกาล คือก่อนที่พระ-
พุทธเจ้าอุบัติขึ้น ในสมัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้นนั้น แคว้นกาสินี
ปรากฏว่าได้ถอยอำนาจลงไป จนต้องไปรวมอยู่กับแคว้นโกศล ซึ่ง
เป็นแคว้นใหญ่อยู่ในเวลานั้น แต่ว่าในสมัยพระพุทธเจ้านั้น แคว้น

กาสี^๑จะเป็นแคว้นอิสสระหรืออย่างไรไม่ปรากฏชัด แต่ก็มีเรื่อง
 เกี่ยวเนื่องอยู่กับแคว้นโกศลและมจร เพราะฉะนั้นก็ควรจะทราบอีก
 สองแคว้นนั้นโดยสังเขปก่อน **แคว้นมจร** หรือ **มจรรัฐ** นั้น ใน
 สมัยพุทธกาล พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า **พิมพิสาร** ราชธานี
 ชื่อว่า **ราชคฤห์** หรือ **ราชคฤห์** ส่วน **แคว้นโกศล** พระเจ้า-
 แผ่นดินทรงพระนามว่า **ปเสนทิ** ราชธานี ชื่อว่า **สาวัตถี** พระ-
 เจ้าพิมพิสาร กรุงราชคฤห์แห่งมจรรัฐ กับพระเจ้าปเสนทิกกรุงสาวัตถี
 แห่งโกศลรัฐ ต่างก็เป็นพระสวามีของชนิษฐภคินีของกันและกัน คือ
 พระชนิษฐภคินีของพระเจ้าปเสนทิไปอภิเศกเป็นพระอรรคมเหสีของ
 พระเจ้าพิมพิสาร พระชนิษฐภคินีของพระเจ้าพิมพิสาร ก็ไปอภิเศก
 เป็นอรรคมเหสีของพระเจ้าปเสนทิ เมื่อพระราชาบิดาของพระเจ้า-
 ปเสนทิ อันมีพระนามว่า **พระเจ้ามหาโกศล** หรือ **มหาปเสนทิ** ทรง
 จัดอภิเศกพระราชธิดาซึ่งเป็นชนิษฐภคินีของพระเจ้าปเสนทิ ในปัจจุบัน
 นั้นแก่พระเจ้าพิมพิสาร ก็ได้พระราชทานกาสีกามให้แก่พระราชธิดา
 เพื่อเป็นค่าเครื่องประดับทนุบำรุงพระราชธิดาของพระองค์ ผู้ปกครอง
 ของแคว้นกาสีไม่ปรากฏชัด เพราะในตำนานพระพุทธศาสนาจะมีเล่า
 ไว้ ก็ในเมื่อมาเกี่ยวพันกับเรื่องทางศาสนาเท่านั้น ถ้าไม่มีเกี่ยวพัน
 ก็ไม่เล่า แต่ว่ามีกล่าวไว้ในอรรถกถาพระวินัยเล่มหนึ่งว่า พระเจ้า-
 แผ่นดินของกาสีเป็นพระภาคาร่วมพระราชบิดาของพระเจ้าปเสนทิแห่ง
 แคว้นโกศลโนสมัยนั้น และในบาลีวินัยแห่งหนึ่ง^๒ ก็มีเล่าถึงว่า พระเจ้า-

พราหมณ์ที่ ๑ อริยสัจ

๒๑

กาสีได้ส่งผ้าเนื้อดีไปพระราชทานแก่หมอชีวกโกมารภัจ ซึ่งเป็นผู้ม
อุปการะแก่พระองค์ ผ้าแคว้นกาสีนี้เป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น
เป็นของที่มีราคามาก ส่วนการศาสนาในแคว้นกาสี โดยเฉพาะใน
พาราณสี ซึ่งเป็นเมืองหลวงในสมัยพระพุทธเจ้า ปรากฏว่าเป็นที่รวม
ของลัทธิศาสนาเป็นอันมาก ดังที่กล่าวว่า มีศาสนาเจ้าลัทธิตั้งสอนอยู่
เป็นก๊กใหญ่ ๆ ๖ ก๊ก และที่มีผู้นับถือมาก ตามหลักฐานที่แสดงกัน
มาก็คือ ศาสนาไชนะ กับศาสนาพราหมณ์ พระพุทธเจ้าได้เสด็จไป
ประกาศพระพุทธศาสนาในแหล่งที่มีศาสนาต่าง ๆ กำลังรุ่งเรืองอยู่.

คราวนี้ จะแสดงความของปฐมเทศนา อธิบายออกไปโดย
สังเขป.

อริยสัจ ข้อที่ ๑ คือทุกข์ คำว่า ทุกข์ แปลตามศัพท์ว่า
สิ่งที่ทนอยู่ยาก มีความหมายเป็นสองอย่างคือ อย่างหนึ่งหมายถึง
ทุก ๆ สิ่งที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือว่าเมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว
ก็ต้องแปรปรวนเรื่อยไปจนถึงดับหรือแตกสลาย เรียกว่า ทุก ๆ
หมายถึงทุก ๆ สิ่งที่มีเกิดมีดับ สิ่งใดมีเกิดขึ้นและต้องดับไป สิ่ง
นั้นเรียกว่าเป็นทุกข์ทั้งหมด เพราะอะไร เพราะว่าทนอยู่ยาก คือ
ทนอยู่ไม่ได้ ถ้าทนอยู่ได้ เกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องไม่ดับไม่แตกสลาย
แต่เพราะเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องดับต้องแตกสลาย จึงได้ชื่อว่าเป็นทุกข์

9402890

อันแปลว่าทนอยู่ยาก หมายความว่าทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวน
 เปลี่ยนแปลงไป นี่เป็นทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดา ทุก ๆ สิ่งในโลก
 ตลอดถึงตัวโลกเอง ก็ต้องเป็นเช่นนั้น เพราะไม่มีอะไรที่เกิดขึ้น
 แล้วไม่ดับไม่แตกสลาย ต่างกันแต่ว่าจะแตกสลายไปช้าหรือเร็ว
 เท่านั้น ในพระสูตร ท่านชี้เข้ามาให้กำหนดรู้โดยเฉพาะที่กาย ว่า
 เกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ ก็มุ่งที่จะให้รู้ถึงทุกข์ที่
 เป็นสภาพธรรมดาดังกล่าวนั้น ถ้าจะอธิบายอย่างอื่นก็พอได้แต่ไม่
 ชัด เช่นบางท่านอธิบายว่า เมื่อเกิดนั้นทุกข์หนักหนา แต่ความ
 จริง ทุก ๆ คนก็ไม่ว่าทุกข์อย่างไร เวลาเกิดออกมา มารู้เอาเมื่อใด
 ขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้น จะไปว่าเป็นทุกข์ก็ไม่รู้ แก่นก็เหมือนกัน
 ถ้ามุ่งถึงว่าร่างกายแปรปรวนเปลี่ยนแปลงในชั้นเจริญขึ้น ซึ่งเรียก
 ว่าแก่เหมือนกัน คือว่าแก่ขึ้น ก็ไม่รู้สึกรู้ว่าจะเป็นอย่างใด แต่
 ครั้นอายุมากเข้าเป็นแก่ลง ร่างกายเสื่อมลงจึงค่อยรู้สึกขึ้น เมื่อ
 เวลาจะตายว่าตายเป็นทุกข์ ความจริงทุกข์ก่อนตาย เมื่อจะตาย
 จริง ๆ ไม่มีใครรู้ว่าเป็นทุกข์อย่างไร อย่างที่เรียกว่ากลัวตายนั่น
 ความจริง กลัวก่อนตาย ถ้ายังกลัวตายอยู่ก็ยังไม่ตาย เมื่อจะตาย
 จริงแล้วไม่กลัว คือว่าไม่รู้สึกรู้ว่าจะกลัวแล้ว และพร้อมกันนั้นก็
 ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นทุกข์แล้ว แต่ท่านก็อธิบายให้เห็นว่าเดือดร้อน
 อย่างนั้นอย่างนั้นต่าง ๆ แต่ก็ไม่ชัด เพราะฉะนั้น เห็นว่าต้อง
 อธิบายว่า ที่ชื่อว่าทุกข์ ก็หมายถึงว่าเป็นสภาพธรรมดาคือ

จะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป หนอยุ่คงที่ไม่ได้ คือว่าทุก ๆ สิ่งตลอดถึงกายของเรา เมื่อเกิดขึ้นเบื้องต้น แล้วก็เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ จนถึงลงท้ายก็ดับ ทุก ๆ สิ่งในโลกตลอดถึงโลกก็เป็นอย่างนี้ เป็นทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดา นี่เป็นความหมายอย่างหนึ่งซึ่งเป็นความหมายขึ้น แต่คนเราเองไปมีตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก และมีอุปาทาน คือความยึดถือในสิ่งที่เป็นทุกข์นั้น เพราะฉะนั้นจึงได้เกิดความทุกข์ขึ้นอีกอย่างหนึ่งที่เรียกว่า ความทุกข์ใจต่าง ๆ ดังที่ท่านแสดงไว้ว่า โสภปริเทวทุกขโหมนัสสุพยาลาปี ทุกขา เป็นต้น ถ้าบุคคลไม่มีตัณหาอุปาทานอย่างพระพุทธเจ้า หรือพระอรหันตสาวก ก็ไม่เห็นว่าจะต้องเป็นทุกข์เดือดร้อนอะไร สิ่งทั้งหลายในโลกตลอดจนถึงกายของเราเอง ตลอดจนถึงโลกเอง ก็ต้องเป็นไปตามคติธรรมดา คือว่ามีเกิด มีแปรปรวน มีดับ แต่เมื่อไม่มีกิเลสเข้าไปยึดถือ ก็ไม่เป็นทุกข์.

เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงความทุกข์ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ที่เกิดจากตัณหา ได้แก่ความทุกข์ใจต่าง ๆ ประกอบกันไปด้วย แล้วก็ชี้ว่าตัณหาอันที่เป็นเหตุให้เกิดอุปาทานคือความยึดถือ ก็เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอริยสัจ ข้อที่ ๒.

เมื่อดับตัณหา ดับความยึดถือได้ ก็เป็นความดับทุกข์ เป็นอริยสัจข้อที่ ๓ อะไรจะเป็นอะไร ใจเราก็ไม่เป็นทุกข์อะไร เทียบ

ดูเหมือนกันแต่อย่างนี้เอง ถ้าบุคคลมีตัณหาอุปาทานในสิ่งใด สิ่งนั้น
เป็นอะไรขึ้น ในทางที่ไม่ชอบไม่ปรารถนา จึงจะเกิดความทุกข์ขึ้น
ถ้าไม่มีตัณหาอุปาทานในสิ่งใด สิ่งนั้นจะเป็นอะไร จะไม่เป็นทุกข์
อะไร คราวนี้พิจารณาดูใกล้เข้ามา ๆ จนถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าหมด
ตัณหาอุปาทานเสียทุก ๆ สิ่งแล้ว ทุกข์ก็ไม่มีทุก ๆ สิ่ง แต่ว่าสิ่ง
ทั้งหลายในโลก ก็ต้องเป็นไปตามคติธรรมดา มีเกิด มีแปรปรวน
มีดับ.

มรรคนั้น ก็หมายความว่า การปฏิบัติอบรมจิตและอบรม
ปัญญา ให้เกิดความรู้ความเห็น จนเป็นเหตุให้ละตัณหาอุป
าทานเสียได้ นี่แหละเป็นใจความของมรรคมองค์แปด ซึ่งเป็น
อริยสัจข้อที่ ๔ ความรู้ความเห็นนั้นต้องเป็นความรู้ที่ละได้ด้วย
ไม่ใช่รู้แล้วละไม่ได้ ต้องเป็นความรู้ที่ทำได้ ไม่ใช่รู้แล้วทำไม่ได้
อันนี้เป็นลักษณะของความรู้ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒.

ในปฐมเทศนาที่ได้ย่อความมาแสดงแล้ว มีอธิบายโดย
สังเขปบางข้อ ดังนี้.

คราวนี้จะอธิบาย ญาณ ก็คือความรู้ของพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้น
ในอริยสัจ ที่ว่ามีวน ๒ มีอาการ ๑๒ ในเบื้องต้น ควรกำหนดชื่อ
ญาณไว้ ๓ ก่อน คือ:-

๑. **สัจญาณ** ความรู้ในสัจจะคือ จริง.
๒. **กิจญาณ** ความรู้ในกิจหน้าที่ ๆ พึงทำ.
๓. **กตญาณ** ความรู้ในการทำกิจเสร็จ.

การที่จะทำความเข้าใจ **ญาณ** ในอริยสัจ ก็ควรจะทำ ความเข้าใจ **ญาณ** คือความรู้ในเรื่องสามัญ เป็นการเทียบเคียง เมื่อทุก ๆ คนประสบเรื่องที่เป็นหน้าที่การงานของตน เรื่องในครอบครัว เรื่องอื่น ๆ จากสิ่งที่เกี่ยวข้อง เบื้องต้นจะต้องรู้ความจริงก่อน ที่เรียกกันเป็นสามัญว่า ข้อเท็จจริง เมื่อรู้ความจริงถูกต้องแล้ว จึงรู้ว่าควรจะทำกิจการอย่างใดกับเรื่องนั้น เมื่อรู้ดังนี้แล้ว จึงลงมือจัดทำจนสำเร็จ รู้ความจริงเบื้องต้นเทียบได้กับ **สัจญาณ** รู้ว่าต้องทำอะไร เทียบได้กับ **กิจญาณ** รู้ว่าทำสำเร็จแล้วเทียบได้กับ **กตญาณ** อีกอย่างหนึ่ง เทียบในการรักษาโรค เบื้องต้นก็ต้องรู้ว่าเป็นโรคอะไร นี่เทียบได้กับ **สัจญาณ** จะต้องรู้ว่าต้องรักษาอย่างไร นี่เทียบได้กับ **กิจญาณ** รู้ว่ารักษาโรคให้หายได้แล้ว นี่เทียบได้กับ **กตญาณ** ฉะนั้น ความรู้สามัญในเรื่องทั่วไปของคนก็จะต้องมีลักษณะทั้ง ๓ นี้.

คราวนี้มาถึงความรู้ใน **อริยสัจ** อริยสัจนี้มี ๔ ข้อ ดังที่แสดงแล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ตัวของอริยสัจทั้ง ๔ นั้นด้วย คือเมื่อทรงแสดงว่า ทุกข์ ก็ทรงแสดงว่า อะไรเป็นทุกข์ เมื่อทรงแสดงว่า สมุทัย ได้ทรงชี้ด้วยว่าอะไรเป็นสมุทัย เมื่อทรงแสดงว่า นิโรธ ความดับทุกข์ ทรงชี้ด้วยว่าดับอะไร เมื่อทรงแสดง มรรค ก็ทรงชี้ข้อปฏิบัติไว้ด้วย

ครบถ้วน ฉะนั้น ในเบื้องต้นที่เรียกว่าจะรู้หรือสงสัย ก็ต้องรู้ว่า สิ่งต่าง ๆ ที่ทรงแสดงไว้นั้นเป็นจริงอย่างนั้นหรือไม่ ทรงแสดงว่า ความเกิด แก่ ตาย เป็นต้น เป็นทุกข์ ก็ความเกิด แก่ ตายนั้น เป็นทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ก็ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่า ดับตัณหาเสีย เป็นความดับทุกข์ ก็เป็นความดับทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่า ทางมีองค์ ๘ เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ จริงหรือไม่ เบื้องต้น ก็จะต้องรู้ว่าจริงหรือไม่ตั้งกล่าวนึกก่อน ถ้ายังไม่เกิดความรู้ของตัวเอง ก็ยังไม่เชื่อว่ารู้ คงเช่นรู้ตามแบบ หรือตามที่ได้ยิน อ่านเรื่องอริยสัจ ฟังเรื่องอริยสัจ ก็คงรู้เหมือน ๆ กันทุกคน แล้วก็สวดกันเป็นประจำว่า ชาตปิ ทุกขา ชราปิ ทุกขา มรณมปิ ทุกขํ **รู้ตามสัญญา** ทั้งนี้ **ยังไม่ชื่อว่าญาณ** ต้องรู้สึกเห็นจริงขึ้นด้วยตัวเอง เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นอย่างเห็นแก่แน่นอนลงไปอย่างนั้น โดยไม่นึกว่าพระพุทธเจ้าท่านว่า ไม่ต้องนึกว่าใครว่า แต่ว่าตนเองลงความเห็นจริงลงไปอย่างนั้น และการลงความเห็นนั้นก็ไม่ใช่ว่าลงความเห็นข้างนอก แต่ว่าลงความเห็นเข้ามาที่ตัวเราเอง เพราะอริยสัจทั้ง ๔ นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงที่ตัวของเราเอง คือตัวของทุก ๆ คน ทั้งทรงแสดงว่า นีทุกข์ คำนี้ก็หมายถึงชี้เข้ามาข้างใน ทุกข์ก็ยังคงอยู่ที่ตัวของเราเอง เกิด แก่ ตาย ก็อยู่ที่ตัวของเราเอง ทุกข์ใจต่าง ๆ ต่อจากนั้นก็อยู่ที่ตัวของเราเอง รู้เข้ามาที่ตัวของเราเอง เหล่านี้แหละว่า เป็นทุกข์จริง สมุทัยก็เหมือนกัน รู้เข้ามา

ที่ตัวของเราเองว่า ตัณหาที่จิตใจของตนเองนั้นเป็นตัวสมุทัย นิโรธก็เหมือนกัน รู้เข้ามาถึงความดับตัณหาของตนเองว่า เป็นความดับทุกข์ มรรคก็เหมือนกัน รู้เข้ามาที่ข้อปฏิบัติดี และปฏิบัติชอบต่าง ๆ ที่ตัวของเราเอง ว่าเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ความรู้ที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง มีความเห็นชัดเจนไปด้วยตนเอง เห็นจริงแท้ แน่แน่นอนไปเองว่า นี่เป็นทุกข์ นี่เป็นเหตุเกิดทุกข์ นี่เป็นความดับทุกข์ นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกว่า **กิจญาณ** รู้ในความจริงซึ่งต้องมีเป็นประการแรก เมื่อมีความรู้แน่แล้ว ก็เป็นอันว่ารู้ลักษณะหน้าตาของอริยสัจทั้ง ๔ นี้ รู้สภาพของอริยสัจทั้ง ๔ นี้ เหมือนอย่างมีคนมา ๔ คน ในเบื้องต้น เมื่อสังเกตจนรู้ว่า คนทั้ง ๔ นี้ มีลักษณะนิสัยใจคอเป็นอย่างไร มีความสามารถเป็นอย่างไร แปลว่ารู้จักคนทั้ง ๔ นี้ดี ว่าเป็นอย่างไร.

คราวนี้ถึง **กิจญาณ** ความรู้ในกิจหน้าที่ที่พึงทำ คือเมื่อรู้สภาพของอริยสัจทั้ง ๔ นั้นตามเป็นจริงแล้ว ก็รู้สืบไปว่า ทุกข์นั้นควรกำหนดรู้ คือควรกำหนดให้รู้ว่าเป็นทุกข์เท่านั้น ไม่ต้องทำอะไร สมุทัยนั้นควรละ คือสละให้พ้นไป นิโรธนั้น ควรทำให้แจ้ง มรรคนั้น ควรอบรมให้มีให้เป็นขึ้น นี้เรียกว่ากิจญาณ รู้ในกิจ คือในหน้าที่ควรทำในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ หมายความว่า รู้หน้าที่อันควรปฏิบัติในธรรมะแต่ละข้อ.

การปฏิบัติของคนที่ยุ่งเหยิงกันอยู่ ก็เพราะเหตุว่าปฏิบัติไม่ถูกหน้าที่ ยกเฉพาะอริยสัจ ๔ นี้ หน้าที่ที่ควรจะปฏิบัติในทุกๆ ก็คือ กำหนดให้รู้เท่านั้นว่าเป็นทุกข์ หน้าที่ที่ควรจะปฏิบัติในสมุทัยก็คือ ละ ดังกล่าวแล้ว แต่คนเราไปปฏิบัติสลับกัน ดังเช่นคนที่มีความทุกข์โศกอย่างหนัก เพราะปรารถนาไม่ได้สมหวัง เป็นคนจนทางเข้า บางทีก็ทำอัตตวินิบาตกรรมตัวเอง นี่เรียกว่าทำผิดหน้าที่ของธรรมะ เพราะว่าร่างกายของตัวเองที่ตัวเองฆ่าเสียนั้น จัดเข้าในทุกขสัจจะ คืออยู่ในหมวดทุกข์ ที่ท่านว่า ต้องแก้ ต้องเจ็บ ต้องตาย ดังที่แสดงแล้ว เกี่ยวแก่ร่างกายนี้ พระพุทธเจ้าท่านสอนให้กำหนดรู้เท่านั้น ว่าเป็นทุกข์ ไม่ได้สอนให้ละ คือฆ่าตัวเองลงไป สิ่งที่ท่านสอนให้ฆ่านั้น คือสมุทัยต่างหาก ได้แก้ค้นหาที่เป็นตัวเหตุ อันมีอยู่ในใจของตัว หรือพูดรวมๆ ว่า กิเลสเป็นความปรารถนาอยากได้ต่าง ๆ หรือว่าจะพูดอย่างกว้าง ๆ ว่า โลก โกรธ หลง ก็ได้ ตัวสมุทัยท่านสอนให้ละ เมื่อจะฆ่าก็ต้องฆ่าสมุทัย ไม่ใช่ฆ่าร่างกาย.

ในเรื่องสามัญอื่น ๆ ก็เหมือนกัน อย่างเช่นว่า เมื่อเกิดเรื่องกระทบกระทั่งโกรธแค้นขัดเคืองกัน ก็ทุบตีทำร้ายร่างกายกัน นี่ก็ทำผิดหน้าที่เหมือนกัน ร่างกายที่ทุบตีทำร้ายกันนั้นเป็นทุกข์สัจจะ เพราะร่างกายต้องแก้ ต้องเจ็บ ต้องตาย ในหมวดทุกข์ที่พระพุทธเจ้าท่าน

สอนให้กำหนดรู้ ท่านไม่สอนให้ไปทุบตีทำร้ายกัน ท่านสอนให้ทุบตี
ทำร้ายโทสะ คือความโกรธในใจของตัวเองนั้นแหละ เมื่อเกิดความ
โกรธขึ้นก็ให้ทุบตีทำร้ายตัวความโกรธในใจ คือให้ละความโกรธนั้นเสีย
ถ้าจะทำร้ายก็ทำร้ายความโกรธ ไม่ให้ใครไปทำร้ายร่างกายของใคร
เพราะฉะนั้น ถ้ารู้หน้าที่ของธรรมะ ปฏิบัติให้ถูกต้องหน้าที่ของธรรมะ
เรื่องเคียดระแค้นก็ไม่มี

ส่วนนิโรธนั้น ท่านสอนให้ทำให้แจ้ง คือเมื่อได้ปฏิบัติจนได้
รับความสงบของจิตใจ สงบจากความดิ้นรนทะยานอยาก ก็ให้กำหนด
ดูให้รู้จักตัวความสงบนั้นไว้ แล้วคอยพอกพูนอยู่ บางที่เราไม่ค่อย
สนใจกับความสงบ แต่ความจริงทุก ๆ คนจะต้องมีความสงบอยู่เสมอ
เป็นครั้งเป็นคราว เพราะว่ากิเลสเช่นว่า ตัณหา คือความดิ้นรน
ทะยานอยากปรารถนานั้น ไม่ใช่ว่าจะมีครอบงำใจอยู่ตลอดเวลา ถ้า
ครอบงำใจอยู่ตลอดเวลาแล้วจะหาความสงบไม่ได้ จะพักผ่อนหลับ
นอนไม่ได้ ใจจะยุ่งอยู่กับอารมณ์ที่ดิ้นรนที่ยึดถืออยู่ แต่ที่เราพักผ่อน
ได้ มีความสุขได้ ก็เพราะเหตุว่า มีเวลาที่จิตใจมีความสงบ เพราะ
ฉะนั้น ก็จะต้องให้คอยสังเกตดูให้รู้จักตัวความสงบที่เราได้รับอยู่ ทั้งที่
ได้รับโดยปรกติ ทั้งที่ได้รับโดยการปฏิบัติ ให้รู้จักหน้าที่ตาของความ
สงบอยู่เสมอ อย่าละเลยไปเสีย เพราะอันนี้แหละ เป็นผลที่จะให้
จิตได้รับความสุข และคอยรักษาความสงบนั้นไว้.

คราวนี้ **มรรค** หน้าที่ ๆ จะปฏิบัติในมรรค ก็หมายความว่า จะต้องปฏิบัติทำให้มีขึ้น พิจารณาดูได้ในองค์ทั้ง ๘ นั้น ที่เราเองว่า ตัวของเรามีอยู่เพียงไร แล้วก็ต้องอบรมให้มีขึ้น อบรมความเห็นชอบ ความดำริชอบ พุทชอบ ทำการงานชอบ อาชีพชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ให้มีอยู่เสมอ ถ้าเราตรวจดูที่ตัวเราเองอยู่ เราก็จะรู้ เว้นไว้แต่จะละเลยไม่ตรวจ โดยมากเรามักจะไปตรวจข้างนอก ไปดูว่าคนนั้นผิด คนนั้นชอบ แต่สำหรับในค่านศีลธรรมนั้น ท่านมุ่งให้ตรวจดูเข้ามาข้างใน ให้ดูตัวเองอยู่ว่า อะไรของเราผิด อะไรของเราชอบ แล้วก็ต้องพยายามละส่วนที่ผิดให้หมดไป ปฏิบัติส่วนที่ ชอบให้มีมาก ๆ นี่เป็นหน้าที่ ๆ จะต้องทำในมรรคมืองค์ ๘.

รู้ในกิจ คือหน้าที่ดังกล่าวมานี้ เรียกว่า กิจจญาณ

เมื่อได้ปฏิบัติในกิจ คือหน้าที่ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ สำเร็จบริบูรณ์ แล้ว ก็รู้เป็น **กตญาณ** คือความรู้ในการทำกิจสำเร็จ ต้องถึงขั้นนี้จึงจะเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ ถ้ายังไม่ถึงกตญาณ ความรู้ยังไม่สมบูรณ์ พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติจนบังเกิดความรู้ถึงขั้นกตญาณนี้ จึงได้ชื่อว่า **พุทธะ** ผู้รู้ที่บริบูรณ์ ผู้ที่สมบูรณ์ เพราะเหตุว่าได้ทรงกำหนดรู้ทุกข์ ได้แล้ว ละสมุทัยได้แล้ว ทำให้แจ้งนิโรธแล้ว ปฏิบัติในมรรคบริบูรณ์แล้ว ทรงเป็นผู้เสร็จกิจจริง ๆ.

อริยสัจทั้ง ๔ นี้ เป็นธรรมที่สรุปธรรมทั้งหมด ท่านแสดงว่า

เหมือนอย่างรอยเท้าช้าง เป็นที่รวมของรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลก เรียกชื่อตามกิจ คือหน้าที่ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ ก็ได้ธรรมะเป็น ๔ หมวด คือ:-

๑. ปริญญะยธรรม แปลว่าธรรมที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ พวกทุกข์สัจทั้งหมด หรือว่าสิ่งที่ต้องเกิด ต้องแก่ ต้องตาย หรือสิ่งที่เกิดดับทั้งหมดรวมเข้าในหมวดนี้ ที่แสดงไว้ในนวโกวาท ก็ได้แก่ธรรมะหมวดชั้น อายตนะ ธาตุ เป็นต้นทั้งหมด.

๒. ปหัตถัพพธรรม ธรรมที่ควรละ ได้แก่กิเลสทั้งหมดที่แสดงไว้ในนวโกวาท ก็เช่น อกุศลมูล ๓ นีวรณ ๕ มลทิน ๕ อุปกิเลส ๑๖ รวมความว่าพวกกิเลสและอกุศลธรรมทั้งหมด.

๓. สัจฉิกาตัพพธรรม แปลว่า ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ได้แก่ผลของการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบทั้งหมด เช่น อุปสมะ ความสงบระงับแห่งใจ.

๔. ภาเวตัพพธรรม ธรรมที่ควรอบรมให้ขึ้น เป็นขึ้น ได้แก่ธรรมปฏิบัติทุก ๆ อย่างในนวโกวาท ตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ ไปที่เป็นข้อที่สอนให้ปฏิบัติธรรม ก็รวมเข้าในหมวดนี้ทั้งนั้น.

ข้อที่ควรทราบเบ็ดเตล็ดอีกอย่างหนึ่งคือ ในปฐมเทศนานี้ ตอนแสดงทุกข์สัจไม่กล่าวถึงพยาธิ ความป่วยไข้ ว่าเป็นทุกข์ เพราะเหตุว่า ได้รวมไว้ในคำว่า ทุกข คือทุกข์กาย ในคำว่า โสก ปริเทว ทุกข โทมนสฺส อุปายาส นั้นแล้ว แต่ในที่มาบางแห่งได้แสดงว่า ความ

เกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ และตัดคำว่า โสภปริเทวทุกข์โทมนสสุปายาสาปี ทุกขา เสีย

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทศนาแล้ว ท่านแสดงว่า **ธรรมจักขุ** คือดวงตาเห็นธรรม ได้เกิดแก่พระโกณฑัญญะ ซึ่งเป็นหัวหน้าของภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า **สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมดับเป็นธรรมดา** คำนี้บ่งว่าท่านได้เห็นทุกข์สัจแจ้งขึ้น เพราะความหมายของทุกข์ประการที่ ๑ คือสิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ อันหมายถึงว่า สิ่งที่ต้องเกิด ต้องดับ เมื่อท่านได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว ท่านก็ขอบวชต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสอนุญาตว่า **เอहि ภิกขุ จงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมะอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติปฏิบัติเพื่อสิ้นทุกข์โดยชอบเถิด** ด้วยพระวาจาเพียงเท่านั้น ก็เป็นอันว่าท่านได้รับอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า และอุปสมบทอย่างนี้เรียกว่า **เอहिภิกขุอุปสมบท** แปลว่า การอุปสมบทด้วยพระพุทธวาทา จงเป็นภิกษุมาเถิด.

พระสูตรที่ท่านเรียกว่า **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** แปลว่า **พระสูตรที่แสดงถึงเรื่องการยังจักรคือธรรมให้เป็นไป** เทียบกับจักรของพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดินั้น ท่านแสดงว่ามีรัตนี ๗ ได้แก่ จักกรตนะ จักรแก้ว หัตถิรตนะ ข้างแก้ว อัสสรตนะ ม้าแก้ว มณิรตนะ มณีแก้ว อิตถิรตนะ สตรีแก้ว คหปติรตนะ

คฤหบดีแล้ว ปริณายกคณะ นายแก้ว เป็นเครื่องทำให้เป็นพระ-
เจ้าจักรพรรดิ คือเป็นเจ้าโลก เทียบในปัจจุบันก็หมายความว่า ถ้าจะ
มีอุปกรณ์และบุคคลอันใดที่จะทำให้ใคร ๆ มีอำนาจเหนือบุคคลทั้งโลก
จนเป็นเจ้าโลกได้ ก็พอเรียกว่าเป็นรัทธะได้ ความคิดว่าจะต้องมีเจ้า
โลกได้มีมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ ในบัดนี้ก็พยายามที่จะเป็นกันอยู่ ก็สุด
แต่ว่าใครจะมีอะไรเหนือคนทั้งโลก ในรัทธะ ๗ นั้น จักรรัทธะของ
พระเจ้าจักรพรรดิเป็นตัวอำนาจ สำคัญที่ทำให้เป็นเจ้าโลก ถ้าจะเทียบ
กับในทางบ้านเมือง ก็หมายถึงว่าอาณาจักร คือชาติไหนจะเป็น
ประเทศชาติของตัวขึ้นก็จะต้องมีอาณาจักรคืออำนาจ พระพุทธเจ้าจะ
ตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น ก็ทรงเริ่มด้วยการแสดงปฐมเทศนา เท่ากับว่า
ทรงตั้งพุทธจักรขึ้นเป็นครั้งแรกด้วยปฐมเทศนานี้ แต่ว่าจักรของพระ
พุทธเจ้าไม่ใช่อำนาจทางโลก หมายถึงธรรม ทรงตั้งพุทธจักรขึ้น
ด้วยธรรมเป็นอันเริ่มขึ้นด้วยปฐมเทศนานี้.

เมื่อท่าน พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และ
ได้เป็นพระภิกษุองค์แรกในพระพุทธศาสนาแล้ว พระบรมศาสดาได้
ตรัสอบรมอีก ๔ รูป ด้วยธรรมะเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ต่อมาท่านวัปปะและ
ท่านภัททิยะได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และได้ทูลขออุปสมบท ก็ได้รับ
การอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า เช่นเดียวกับท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ
พระพุทธเจ้าได้อบรมอีก ๒ ท่าน ท่านที่ได้อุปสมบทแล้ว ๓ ท่าน ก็

เป็นผู้ไปบิดบาปมาเลี้ยงรวมกันทั้ง ๖ ต่อมาท่านมหานามะกับท่าน
อัสสชิ ก็ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และได้ทูลขออุปสมบท ก็ได้รับการ
อุปสมบทเช่นเดียวกัน แต่ในอรรถกถาได้กล่าวว่า ท่านวัปปะได้ดวง
ตาเห็นธรรมและได้อุปสมบทในวันแรม ๑ ค่ำ ท่านภททิยะในวันแรม
๒ ค่ำ ท่านมหานามะในวันแรม ๓ ค่ำ ท่านอัสสชิในวันแรม ๔ ค่ำ
ส่วนในชั้นบาลีได้กล่าวไว้เป็นคู่กัน ทั้งที่เล่ามาที่แรก เมื่อท่านทั้ง ๕
ได้ดวงตาเห็นธรรม และได้อุปสมบทเป็นภิกษุเรียบร้อยแล้ว
ในวันแรม ๕ ค่ำแห่งเดือนสวณะ ที่ตรงกับวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘
ตามทีนัปปในประเทศไทย พระบรมศาสดาก็ได้ทรงแสดงพระสูตรที่ ๒
อันเรียกว่า **อนัตตลักขณสูตร** แปลว่า **พระสูตรที่แสดงลักษณะ**
คือเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน พระสูตร
นี้มีใจความโดยย่อดังต่อไปนี้:-

ตอนที่ ๑ พระบรมศาสดาได้ทรงแสดง รูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ถ้าทั้ง ๕ นี้
พึงเป็นอัตตาตัวตน ทั้ง ๕ นี้ก็พึงไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลก็จะ
พึงได้ในส่วนทั้ง ๕ นี้ว่า ขอให้เป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย
แต่เพราะเหตุว่าทั้ง ๕ นี้ มิใช่อัตตาตัวตน ฉะนั้นทั้ง ๕ นี้จึงเป็นไป
เพื่ออาพาธ และบุคคลก็ย่อมไม่ได้ในส่วนทั้ง ๕ นี้ว่า ขอให้เป็น
อย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย.

ตอนที่ ๒ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอบความรู้ความเห็นของท่าน ทั้ง ๕ นั้น ตรัสถามว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้ง ๕ นั้น เที่ยงหรือไม่เที่ยง ท่านทั้ง ๕ ทูลตอบว่าไม่เที่ยง ตรัสถามอีกว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ท่านทั้ง ๕ กราบทูลว่า เป็นทุกข์ ก็ตรัสถามต่อไปว่า สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือจะเห็นสิ่งนั้นว่า นี่เป็นของเรา เราเป็นนี้. นี่เป็นตัวตนของเรา ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลว่า ไม่ควรเห็นอย่างนั้น

ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรุปลงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ นี้ที่เป็นส่วนอดีตกัตติ เป็นส่วนอนาคตกัตติ เป็นส่วนปัจจุบันกัตติ เป็นส่วนภายในกัตติ เป็นส่วนภายนอกกัตติ เป็นส่วนหยาบกัตติ เป็นส่วนละเอียดกัตติ เป็นส่วนเลวกัตติ เป็นส่วนประณีตกัตติ. อยู่ในที่ไกลกัตติ อยู่ในที่ใกล้กัตติ ทั้งหมดก็สักแต่ว่าเป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ ควรเห็นด้วยปัญญาชอบตามที่ เป็นแล้วว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่ นี่ไม่ใช่ตัวตนของเรา.

ตอนที่ ๔ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงผลที่เกิดแก่ผู้ฟังและเกิดความรู้เห็นชอบดังกล่าวนั้นต่อไปว่า อริยสาวก คือผู้ฟังผู้ประเสริฐซึ่งได้สดับแล้วอย่างนี้ ย่อมเกิดนิพพิทา คือความหน่ายในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ เมื่อหน่ายก็ย่อมสิ้นราคะ คือสิ้นความติด ความยินดี ความกำหนัด เมื่อสิ้นราคะ

กีย่อมวิมุตติ คือหลุดพ้น เมื่อวิมุตติ กีย่อมมีญาณ คือความรู้ว่า วิมุตติ หลุดพ้นแล้ว และย่อมรู้ว่า ชาติ คือความเกิดขึ้นแล้ว พรหมจรรย์ อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงทำเพื่อความ เป็นเช่นนี้อีกต่อไป.

พระธรรมสังคานาจารย์ หรือพระอาจารย์ผู้ทำสังคานา ร้อยกรองทั้งเป็นพระบาลีไว้ ได้กล่าวไว้ในตอนท้ายพระสูตรว่า เมื่อ ท่านทั้ง ๕ ได้สดับสูตรนี้จบแล้ว ก็มีใจปีติโสมนัสแนบแน่น จิตของท่านทั้ง ๕ ก็พ้นจากอาสวะกิเลส คือได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๕ รูป.

พระสูตรที่ ๒ นี้ มีใจความตั้งที่ย่อมมากกว่านั้น แต่ก็ควรทำความเข้าใจสืบต่อไป **จุดมุ่งของพระสูตรนี้** ต้องการที่จะชวนัดดา เพราะได้มีความเข้าใจในเรื่อง อัตตา ที่แปลกกันว่า ตัวตน และมีความเชื่อมั่นกันอยู่หลายอย่าง แต่เมื่อสรุปแล้ว ก็มักจะมี วิทยุ คือ ความเห็นกันอยู่ ๒ อย่าง คือ สัสสตวิทยุ ความเห็นว่าเที่ยงอย่าง ๑ อจเนทวิทยุ ความเห็นว่าขาคสุญอย่าง ๑ สัสสตวิทยุ ความเห็นว่าเที่ยงนั้น คือ เห็นว่า ในปัจจุบันชาติ นี้ ก็มีอัตตา คือตัวตน เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว อัตตา คือตัวตนก็ยังไม่สิ้น ยังมีสืบภพชาติต่อไป มีชาติหน้าเรื่อยไปไม่มีขาคสุญ แปลว่า มีอัตตา คือตัวตนยืนที่ตลอดไป นี้เรียกว่า สัสสตวิทยุ คือความเห็นว่าเที่ยง ส่วนที่มีความเห็นว่าขาคสุญอันเรียกว่าอจเนทวิทยุนั้น คือเห็นว่ามีอัตตาตัวตนอยู่ แต่ในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว อัตตาตัวตนก็สิ้นไป

ไม่มีอะไรเหลืออยู่ที่จะให้ไปเกิด ดังที่เห็นว่า ตายสูญ นี่เรียกว่าอุจเจ-
ทวิญญู ความเห็นว่าขาดสูญ ในทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า ความเห็น
ทั้ง ๒ นั้นเป็น มิจฉาทิญญู คือความเห็นผิดทั้ง ๒ อย่าง คือเห็นว่า
เที่ยงก็ผิด เห็นว่าขาดสูญก็ผิด เพราะทางพระพุทธศาสนา ไม่ยอมเชื่อว่า
มีอะไรเป็นอัตตา คือตัวตนที่จะให้เป็นที่ตั้งของอุปาทาน คือความ
ยึดถืออยู่ในสิ่งนั้น เมื่อยังมีอุปาทาน คือ ความยึดถืออยู่ ก็ยังไม่สิ้น
กิเลสและสันตทุกข์ เพราะความยึดถือนั้นเป็นตัวกิเลส แต่ว่าได้แสดง
เป็นหลักเหตุผลในปัจจุสมุปบาท ยกมากล่าวเฉพาะที่เกี่ยวข้องว่า
เมื่อยังมีวิชาเป็นต้น ก็ยังต้องมีชาติ คือความเกิด เมื่อสิ้นวิชา
เป็นต้น ก็สิ้นชาติ คือความเกิด ทางพระพุทธศาสนาแสดงเหตุผลทั้งนี้
และไม่ชี้ตัวว่า จะเป็นชาติอดีต ชาติอนาคตหรือชาติปัจจุบัน สุดแต่
ว่าจะยังมีเหตุผลดังกล่าวสัมพันธ์กันอยู่อย่างไรเท่านั้น กาลเมื่อไร
ไม่เป็นข้อสำคัญ สำคัญอยู่แต่ว่า เมื่อยังมีเหตุก็มีผล เมื่อสิ้นเหตุ
ก็สิ้นผล.

คราวนี้ผู้ยังมีความเห็นว่ามี อัตตา คือมี ตัวตน นั้น จะ
เป็นอัตตาคือตัวตน เฉพาะในปัจจุบันหรือจะสืบต่อไปในอนาคตก็ตาม
ก็ต้องมีความเห็นสืบต่อไปว่า อะไรคืออัตตาทัวตน โดยมากนั้นยอม
มีความยึดถืออยู่ในรูปบ้าง ในเวทนาบ้าง ในสัญญาบ้าง ในสังขารบ้าง
ในวิญญาณบ้าง ว่าเป็นอัตตา คือตัวตน.

รูปนั้น ก็ได้แก่รูปกายทั้งหมด ที่ประกอบด้วยอาการต่าง ๆ ทั้งภายนอกทั้งภายใน ดังที่เรียกว่าอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ หรือจะแยกให้ละเอียดไปกว่านั้น ในทางสรีรวิทยาก็ตาม หรือว่าจะกล่าวโดยสรุปก็ได้แก่ มหาภูตรูป รูปที่เป็นใหญ่ มุ่งถึงส่วนที่เป็นธาตุทั้ง ๔ และอุปาทายรูป รูปอาศัย เช่นประสาทต่างๆ ที่อาศัยอยู่กับรูปใหญ่นั้นก็ตาม ทั้งหมดรวมเรียกว่า **รูป** เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า **รูปขันธ** แปลว่า **กองรูป** หรือ **หมวดรูป** เพราะว่ามีลักษณะอาการ มีส่วนประกอบมากมายด้วยกัน ตามตำราศัพท์แล้วว่า ครั้นเดิมทีเดียว คนเราสังเกตเอาว่า เมื่อหัวใจยังเต้นตุบ ๆ อยู่ ก็ยังมีชีวะหรือยังมีอัตตาตัวตนอยู่ เมื่อดับลมหายใจเสียแล้ว ก็สิ้นชีวะ อัตตาตัวตนก็ดับ จึงเรียกลมหายใจว่า **อิตตา** ในสันสกฤตเรียกว่า อาตมัน บาลีก็เป็น อิตตา อาตมัน นี้ ก็ไปตรงกับศัพท์กิริยาในภาษาเยอรมัน แปลว่า หายใจเหมือนกัน แล้วก็เขียนอ่านว่าเป็นอาตมัน เหมือนอย่างสันสกฤต นี่แสดงว่าคนครั้งดั้งเดิมนั้น เข้าใจว่าอิตตาก็อยู่ที่ลมหายใจนี้แหละ ตั้งชื่อเรียกว่าอาตมัน มาตรงกับบาลีว่า อิตตา นี่เข้าใจแต่รูปเท่านั้น.

อนึ่ง ก็เข้าใจว่าอิตตาอยู่ที่เวทนา เวทนาจึงได้แก่ความสวຍอารมณ์ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง เวทนามีมากด้วยกัน จึงเรียกว่า เวทนาขันธ กองเวทนา ก็คือเมื่อรู้จักคิดเข้า ก็คิดสืบไปว่า ลำพังรูป แม้จะยังหายใจอยู่ ถ้าไม่มีเวทนา ก็ยังไม่รู้สึกว่าเป็นทุกข์เป็นสุขอย่างไร แต่ว่าเพราะมีเวทนา

นี้แหละ จึงจะรู้สึกว่าเป็นสุข เป็นทุกข์ ฉะนั้น จึงได้เลื่อนความเข้าใจว่า อัตตา คือตัวตนนั้น ก็ได้แก่เวทนานี้เอง เพราะว่า เป็นสภาพที่คอยกินสุขกินทุกข์ และก็แปล อัตตา ว่า ผู้กิน อันหมายความว่า กินสุขกินทุกข์ ก็ได้แก่เวทนานี้เอง.

อนึ่ง มีความเข้าใจเลื่อนไปถึงสัญญา สัญญาก็ได้แก่ความจำหมาย คือความจำได้หมายรู้ต่าง ๆ มีมากด้วยกัน จึงเรียกว่า สัญญาขันธ แปลว่า กองสัญญาหรือว่าหมวดสัญญา เห็นว่าลำพังแต่กินสุขกินทุกข์ กินแล้วก็ลืม จำอะไรไว้ไม่ได้ก็ไม่ยั่งยืนอะไร ความยั่งยืนมาอยู่ที่ความจำได้หมายรู้ ฉะนั้น สัญญา คือความจำได้หมายรู้ จึงเป็นอัตตาตัวตน.

อนึ่ง มีความคิดเลื่อนไปอีกว่า สังขาร คือความคิดปรุง หรือความปรุงคิด เป็นอัตตา คือตัวตน เพราะลำพังสัญญา คือความจำได้หมายรู้ นั้น ก็สักแต่จำ ๆ เท่านั้น ถ้าจำได้แล้วไม่เอาไปคิดอ่านให้เป็นเรื่องเป็นราวอะไรต่อไป ก็ไม่ได้เรื่องได้ราวอะไรติดต่อกัน แต่การที่จะเป็นเรื่องเป็นราวอะไรติดต่อกัน ก็ต้องมีความคิดปรุง หรือความปรุงคิด ตัวความคิดปรุง หรือความปรุงคิดนี้ จึงเป็นอัตตาตัวตน และความคิดปรุง หรือความปรุงคิดนี้ก็มาก จึงเรียกว่าสังขารขันธ กองสังขาร หรือหมวดสังขาร.

อนึ่ง มีความคิดสืบเข้าไปอีกว่า วิญญาณ นี่เป็นอัตตาตัวตน วิญญาณนี้หมายถึงใจหรือหมายถึงสิ่งที่จะไปเวียนเกิดก็มี หมายถึง

ความรู้สึกเห็นรูป รู้สึกได้ยินเสียง ในเวลาที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง เป็นต้นก็มี ฝ่ายที่มีความเห็นว่า วิญญาณเป็นอตฺตัจฉินฺธ ก็ด้วยมีความเข้าใจว่า วิญญาณ ก็คือใจที่เป็น (ไม่ตาย) ล่องลอยไปไหนก็ได้ เหมือนอย่างเราอยู่ในที่นี้ แต่ว่าใจล่องลอยไปอยู่ที่โน้นที่นี้ไปไกลเท่าไรก็ได้ และไปได้อย่างรวดเร็ว และถ้ายังมีความเข้าใจว่า เมื่อตายไปแล้ว วิญญาณเป็นตัวไปเกิด ก็ยังมีความเห็นกระชั้นลงไปว่า นี่เองเป็นอตฺตัจฉินฺธตัวตน และความเข้าใจของตนโดยมากก็เข้าใจดังนี้ คือเมื่อเรียกว่า วิญญาณ ก็เข้าใจว่า ใจแก่ใจล่องลอยไปไหนได้ หรือว่าเป็นตัวที่จะไปเกิดต่อไป.

ในคนเราก็มีสิ่งทั้ง ๕ นี้ คือ มีรูป ได้แก่มีรูปกายหรือรูปนัยของรูป มีเวทนาขันธ์ กองเวทนา มีสัญญาขันธ์ กองสัญญา มีสังขารขันธ์ กองสังขาร มีวิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ มีอยู่ด้วยกันทั้ง ๕ และที่เข้าใจกันว่าเป็นตัวเป็นตน ก็เข้าใจกันอยู่ที่สิ่งทั้ง ๕ นี้ ในเวลาที่สิ่งทั้ง ๕ นี้ยังมีอยู่บริบูรณ์ ก็เข้าใจว่ามีตัวตนบริบูรณ์ ถ้าพิจารณา ก็เข้าใจว่าอตฺตัจฉินฺธ เช่น ถ้ารูปขันธ์พิจารณาเสีย อย่างเช่นตาบอด หูหนวก จมูกไม่ได้กลิ่น ลิ้นไม่ได้รับรส กลายเป็นอัมพาต ก็หมดเรื่องกันเท่านั้น ถ้ายังสลบไสลไปด้วยเสียอีก ก็ยังไม่รู้อะไร ฉะนั้นเพียงรูปขันธ์อย่างเดียวเท่านั้น ก็เป็นข้อสำคัญ เมื่อยังมีอยู่บริบูรณ์ทุก ๆ คนจึงยังมีความรู้สึกอะไรต่อมิอะไร คิดอะไรต่อมิอะไรอยู่ได้ อีก ๔ อย่างนั้นก็เหมือนกัน เพราะมีเวทนาอยู่ จึงมีความสุขทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์อะไรต่าง ๆ มี

สัญญาอยู่ จึงมีความจำได้หมายรู้ มีสังขารอยู่ จึงมีความคิดปรุง
หรือปรุงคิดไปได้ มีวิญญาณอยู่จึงมีความรู้สึกต่าง ๆ ถ้าอาการเหล่านี้
เสียไปอย่างใดอย่างหนึ่งก็เป็นความบกพร่อง ถ้าขาดไปเสียทั้งหมด ก็
เลยเป็นผู้มีความไม่รู้สักอะไรเลย เพราะฉะนั้น ที่บุคคลยังมีความรู้สึก
เป็นตัวเป็นตนอยู่ มีชีวิตอยู่อย่างบริบูรณ์ ก็เพราะมีอาการทั้ง ๕ นี้
ประกอบกันอยู่สมบูรณ์ และเป็นไปโดยสะดวกไม่ขัดข้อง ฉะนั้นจึงยึด
ถืออาการทั้ง ๕ เหล่านี้เองว่าเป็นอัตตัตถัตถ์ ถ้าหากว่าสันอาการทั้ง ๕
เหล่านี้ ก็ไม่มีอะไรให้ยึดถือ และไม่มีอะไรที่จะให้มีความคิดในการที่
จะให้ยึดถือ ในสมัยพุทธกาลหรือสมัยไหน ๆ ก็คงเป็นเช่นนั้น ในปัจจุบัน
ก็เป็นเช่นนั้น และพระปัญญาจักคีย์นั้น ก็ย่อมมีความยึดถืออยู่เช่นนั้นอย่าง
มั่นคง เพราะฉะนั้น เมื่อฟังธรรมจักร ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ
จึงได้ดวงตาเห็นธรรมเพียงรูปเดียว เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรม
อบรมอีก จึงได้ดวงตาเห็นธรรมจนครบทั้ง ๕ รูป แต่ก็ได้เพียงดวงตา
เห็นธรรม เท่ากับว่าเห็นทุกข์ชัดแจ้ง ความจริงคือทุกข์ขั้นเท่านั้น พระ
พุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงพระสูตรที่ ๒ ที่ลักษณะของอาการทั้ง ๕ เหล่านี้
ว่าเป็นอนัตตา คือ ไม่ใช่ตัวตนโดยชัดเจน.

ได้เล่าถึงเรื่องพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง อนัตตลักขณสูตร
ได้ย่อความของพระสูตรนั้น และได้อธิบายเรื่อง รูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ ว่าแต่ละอย่างมีลักษณะอย่างไร ? จึงขอสรุปความ

ในตอนนั้นว่า สิ่งทั้ง ๕ เหล่านั้น แต่ละสิ่งมีมากด้วยกัน ฉะนั้นจึงเรียกว่า **ขันธ** ที่แปลว่า กอง หรือ หมู่มวล คือเรียกว่า **รูปขันธ** กองรูป **เวทนาขันธ** กองเวทนา **สัญญาขันธ** กองสัญญา **สังขารขันธ** กองสังขาร **วิญญาณขันธ** กองวิญญาณ รวมเรียกว่า **ปัญจขันธ** แปลว่ากองทั้ง ๕ หรือเรียกเป็นไทยว่า **เบญจขันธ** คำนี้จะได้พบในหนังสือทางพระพุทธศาสนา หรือในเทศนาเป็นอันมาก เพราะฉะนั้น ก็ควรที่จะกำหนดชื่อไว้ และทำความเข้าใจ.

ทุก ๆ คน เมื่อกล่าวถึงอัตตาตัวตน โดยปกติก็จะต้องมุ่งไปที่ปัญจขันธนี้ เพราะเว้นจากปัญจขันธนี้แล้ว ก็ไม่มีสิ่งอะไรที่จะสมมติบัญญัติว่าเป็นอัตตาตัวตน ฉะนั้นความเข้าใจว่า อะไรเป็นอัตตาตัวตน จึงเข้าใจกันที่ปัญจขันธนี้ และยึดกันที่ปัญจขันธนี้ว่า เป็นอัตตาตัวตน ฉะนั้นจึงมีคำเรียกอีกคำหนึ่งว่า **ปัญจอุปาทานบันธ** ปัญจะก็แปลว่า ๕ อุปาทาน ก็แปลว่าเป็นที่ยึดถือ ขันธก็แปลว่า ขันธแปลรวมกันว่า ขันธเป็นที่ยึดถือ ๕ ประการ คือเป็นที่ยึดถือว่าเป็นอัตตาตัวตนดังกล่าว ในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงยกเอาปัญจขันธ ขึ้นชื่อว่าปณัตตา ไม่ใช่ตัวตน เป็นการค้านการยึดถือของภิกษุปัญจวัคคีย์ และของคนทั่วไป ได้ทรงแสดงเหตุผลในข้อนี้ไว้ว่า ถ้าปัญจขันธจะพึงเป็นอัตตาตัวตนไซ้ร ปัญจขันธจะไม่พึงเป็นไปเพื่ออาหาร และใคร ๆ ก็พึงได้ในปัญจขันธว่า ขอให้เป็น

อย่าง^{นี้} ขออย่าให้เป็นอย่าง^{นั้น} แต่เพราะเหตุบัญญัติ^{นี้}เป็นไปเพื่อ
อาพาธ และใคร ๆ ก็ไม่ได้ในบัญญัติ^{นี้}ว่า ขอให้บัญญัติ^{นี้}เป็น
อย่าง^{นี้} อย่าเป็นอย่าง^{นั้น} ฉะนั้น จึงเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน ^{นี้}เป็น
เหตุผลที่ทรงชี้ในพระสูตร^{นี้}.

คำว่า เป็นไปเพื่ออาพาธ โดยทั่วไปหมายความว่า เป็นไป
เพื่อความเจ็บไข้ เพราะอาพาธใช้ในความหมายว่า เจ็บไข้ แต่คำว่า
อาพาธ อาจอธิบายให้เห็นความหมายกว้างไปกว่านั้น คือ คำว่า
อาพาธ แปลว่า เป็นที่ถูกเบียดเบียน เป็นที่ถูกทำลายให้หมดสิ้น
เมื่อให้คำแปลอย่าง^{นี้} ก็อาจอธิบายให้กว้างออกไปอีกว่า บัญญัติ^{นี้}
เมื่อเกิดขึ้นก็ต้องถูกความแก่เบียดเบียน ถูกพยาธิ คือความป่วยไข้
เบียดเบียน ตลอดจนถึงถูกความตายเบียดเบียน รวมความว่า เมื่อ
เกิดขึ้นมา ก็ต้องมีแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปจนถึงดับในที่สุด ฉะนั้น
จึงต้องถูกความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง และถูกความดับเบียดเบียน
ทำลายล้างให้หมดสิ้น.

จะพึงเห็นได้ว่า **รูป^{นี้}** กอปร^{นี้} ก็เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ
ตั้งแต่เกิดมาจนบัด^{นี้} ก็เปลี่ยนแปลงเรื่อยมา แต่อาศัยบุคคลบริโภคน
อาหารเข้าไปทะนุบำรุง คอยซ่อมส่วนที่สึกหรออยู่เสมอ จึงรู้สึกมี
ความสืบทอดเรื่อยมา แม้แต่ในทางการแพทย์ปัจจุบัน ก็รับรองว่า แม้
ส่วนที่แข็งที่สุดในร่างกาย เช่นกระดูก ก็เปลี่ยนไปอยู่ กระดูกเมื่อ

เกิด กับกระตุกในบัดนี้ ก็เป็นคนละส่วนแล้ว ส่วนที่อ่อนกว่านั้น เช่น เนื้อหนังก็ยิ่งจะเปลี่ยนไปได้เร็ว ฉะนั้น รูปขันธ์ก็มีความเกิดดับอยู่เรื่อย แต่อาศัยที่มี สันตติ คือความสืบต่อ เพราะชีวิตยังดำรงอยู่ จึงยังเป็นมาได้ เวทนาขันธ์ กองเวทนา ปราภฏเกิดดับเห็นได้ชัด อย่างเช่นความสุขเกิดขึ้นแล้วหายไป ความทุกข์เกิดขึ้นแล้วก็หายไป ความเป็นกลาง ๆ เกิดขึ้นแล้วก็หายไป เปลี่ยนกันไปอยู่เสมอ สัญญาขันธ์ กองสัญญา ความจำหมาย ก็เกิดดับอยู่เสมอ สังขารขันธ์ กองสังขาร คือความคิดปรุง หรือความปรุงคิดเป็นเรื่องต่าง ๆ ก็เกิดดับอยู่เสมอ วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ ก็เกิดดับอยู่เสมอ.

คราวนี้ ควรจะทำความเข้าใจคำว่า **วิญญาณ** ได้เคยให้ความหมายทั่ว ๆ ไปไว้แล้วว่าหมายถึง **ใจ** หมายถึง **สภาพที่จะไปเกิดต่อไป** หมายถึง **ความรู้สึกเห็นรูปได้ยินเสียง เป็นต้น** ที่หมายถึงใจ หรือหมายถึงสภาพที่จะเวียนเกิดต่อไปนั้น เป็นความหมายที่เข้าใจกันอยู่ที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป แม้ในเรื่องทางพระพุทธศาสนาเองที่เป็นเรื่องเล่า เมื่อเล่าถึงสิ่งที่จะไปเวียนเกิด ใช้คำว่า **วิญญาณ** ก็มี แต่ความหมายในปัญจขันธ์นี้ ไม่ใช่หมายความว่าถึงสภาพเช่นนั้น แต่หมายถึง **ความรู้สึกเห็นรูป** ในเมื่อตากับรูปกระทบกัน อันเรียกว่า **จักขุวิญญาณ** **ความรู้สึกได้ยินเสียง** ในเวลาที่หูกับเสียงกระทบกัน เรียกว่า **โสตวิญญาณ** **ความรู้สึกได้กลิ่น** ในเมื่อฆานะกับกลิ่นกระทบกัน เรียกว่า

มานวิญญาณ ความรู้สึกในรส ในเมื่อล้นกับรสกระทบกัน เรียกว่า
 จิวหาวิญญาณ ความรู้สึกถูกต้องสิ่งที่กายถูกต้อง ในเวลาที่กายกับสิ่ง
 ที่ถูกต้องกายกระทบกัน เรียกว่า กายวิญญาณ ความรู้สึกในเรื่องที่
 มโนหรือมโนะรู้ ในเวลาที่มโนะกับเรื่องกระทบกัน เรียกว่า มโนวิญญาณ
 วิญญาณในปัญจขันธ์ หมายถึงวิญญาณ ๖ คือความรู้สึกที่เกิดขึ้นทาง
 อายตนะทั้ง ๖ ดังกล่าวแล้ว ฉะนั้น ความรู้สึกดังกล่าวนี้ จึงมีมาก
 เมื่อตาเห็นรูป เกิดความรู้สึกเห็นรูป นี่ก็เป็นจักขุวิญญาณ ครั้นหูได้
 ยินเสียง ก็เกิดความรู้สึกได้ยินเสียงขึ้น ก็เป็นโสตวิญญาณเป็นต้น
 เพราะฉะนั้น จึงมีใช้มีหนึ่ง แต่ว่ามีมาก จึงเรียกว่าเป็นวิญญาณขันธ์
 ดังที่กล่าวมาแล้ว วิญญาณขันธ์ที่มีอธิบายอย่างนี้ ก็เป็นสิ่งที่เกิดดับ
 อยู่เสมอ.

ฉะนั้น **ปัญจขันธ์** จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ คือต้องถูกเบียดเบียน
 คือต้องถูกทำลายล้างให้สิ้นไป ด้วยอำนาจของความแก่ เจ็บ ตาย
 หรือว่า เกิด ดับอยู่เสมอ ใคร ๆ จะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนา
 ไม่ได้ คือบังคับให้เป็นอย่างนี้ อย่าให้เป็นอย่างนั้น ก็บังคับไม่ได้
 อย่างเช่นรูปขันธ์ จะบังคับว่า จะต้องให้คงอยู่อย่างนั้น อย่าให้เปลี่ยนแปลง
 แปลงไปเป็นอย่างอื่นก็ไม่ได้ ดังที่จะพึงเห็นได้ว่า เมื่อเกิดขึ้นมาก็
 เปลี่ยนแปลงมาจนถึงที่สุด ใครจะพอใจในระยะไหน และปรารถนา
 จะให้คงอยู่ในระยะนั้น ก็ปรารถนาไม่ได้ กองเวทนาก็เหมือนกัน

ก็ยอมปรารถนาสุข แต่จะบังคับให้เป็นสุขอยู่เสมอไม่ได้ ทุกข์ก็เหมือนกัน เมื่อทุกข์เกิดขึ้น โดยปกติก็ไม่ชอบ แต่ทุกข์นั้นก็ต้องถูกเบียดเบียนเหมือนกัน คือว่า เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ต้องหายไป แล้วเกิดอย่างอื่นขึ้นแทน กองสัญญาเหมือนกัน จะบังคับให้จำได้หมายรู้อยู่ตลอดไป ก็ไม่ได้เหมือนกัน กองสังขาร คือ ความคิดปรุงหรือความปรุงคิด ก็ไม่ได้เหมือนกัน และกองวิญญาณ คือความรู้สึกทางอายตนะดังกล่าวมานั้น ก็เหมือนกัน บังคับให้เป็นไปตามความปรารถนาไม่ได้ เพราะเหตุที่บังคับไม่ได้ดังกล่าวมานี้ บัญจันท์ต้องเป็นไปเพื่ออาหาร ต้องเป็นไปตามคติธรรมตา ฉะนั้น จึงเป็น อนัตตา ไม่ใช่ อัตตา ตัวตน.

ตามลักษณะนี้ พึงเห็นว่า สิ่งที่จะเป็นอัตตาตัวตนนั้น ก็ควรจะเป็นสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่ออาหาร เป็นสิ่งที่บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาได้ ถ้าไม่เป็นเช่นนั้น ก็ไม่ชื่อว่าอัตตา ดังเช่นบัญญัติซึ่งเป็นที่ยึดถือว่าเป็นอัตตา เมื่อพิจารณาแล้ว ก็พึงเห็นว่า ไม่ใช่ แต่เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้.

พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ลักษณะว่าเป็น อนัตตา คือไม่ใช่ตัวตนอย่างไรแล้ว ต่อจากนั้นก็ได้ตรัสถามความรู้ความเข้าใจของท่านทั้ง ๕ นั้นว่า บัญจันท์ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลตอบว่า ไม่เที่ยง ตรัสถามว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ท่าน

ทั้ง ๕ ก็กราบทูลตอบว่า เป็นทุกข์ ก็ตรัสถามว่า สิ่งใดเป็นทุกข์ มีการแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเห็นสิ่งนั้นว่า นี่เป็นของเรา เราเป็นนี้ นี่เป็นอิตตาตัวตนของเรา ท่านทั้ง ๕ นั้นก็กราบทูลว่า ไม่ควรเห็นอย่างนั้น.

ในตอนนั้น เรียกว่าเป็นการสอบครั้งแรกในพระพุทธศาสนา คือ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอบถามท่านปัญจวัคคีย์ ถึงความรู้ความเห็นของท่านในเมื่อฟังเทศน์แล้ว นับว่าเป็นการสอบไล่ครั้งแรก และในข้อสอบที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตั้งขึ้นถามนั้น ก็เป็นอันตรัสถามในหลักของไตรลักษณ์ ลักษณะเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง อันได้แก่ **อนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกข์ เป็นทุกข์ อนตตา ไม่ใช่อิตตาตัวตน** ได้ทรงแสดงลักษณะแห่งอนัตตาทีก่อนตั้งที่กล่าวมาแล้ว จึงได้ตรัสสอบถามว่า ปัญจวัคคีย์ ที่กล่าวมาแล้วนั้น คือว่า ที่เผลอไปเพื่ออาพาธและที่ใคร ๆ จะบังคับให้เป็นไปตามความปรารถนาไม่ได้นั้นเป็น **นิจจัง** คือ เป็นสิ่งเที่ยง หรือเป็น **อนิจจัง** คือ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลตอบว่า เป็น **อนิจจัง** คือ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เพราะว่าถ้าเป็นสิ่งที่เที่ยงแล้ว จะต้องเป็นสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่ออาพาธและบังคับได้ แต่ไม่เป็นเช่นนั้น จึงเป็น **อนิจจัง** คือ สิ่งที่ไม่เที่ยง และเมื่อไม่เที่ยง ก็เป็นทุกข์ ลักษณะที่ชื่อว่า เป็นทุกข์ในที่นี้ ท่านก็กล่าวไว้เองว่า คือมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เพราะคำว่า ทุกข์ แปลว่า สิ่งที

ทนอยู่ยาก หมายความว่าทนอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น ลักษณะที่ชื่อว่า เป็นทุกข์นั้น ก็คือลักษณะที่ทนอยู่ไม่ได้ คืออย่างไร ก็ก็ต้องแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ความแปรปรวนไปเป็นธรรมดานี้ เรียกตามศัพท์ว่า **วิปริณามธรรม** นี่เป็นอีกคำหนึ่งที่จะได้เห็นในหนังสือทางพระพุทธศาสนาหรือในทางเทศนาเป็นอันมาก วิปริณามธรรม แปลว่า แปรปรวนไปเป็นธรรมดา สิ่งที่เป็นอนิจจัง คือไม่เที่ยง สิ่งที่เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ก็เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน เป็นสิ่งที่ไม่ควรจะเห็นว่า เออ มม นี่เป็นของเรา เอโสหสมฺมิ เราเป็นนี่ เอโส เม อุตตา นี่เป็นอัตตา คือตัวตนของเรา เพราะฉะนั้น ไตรลักษณ์นี้จึงเป็นสิ่งที่เนื่องเป็นอันเดียวกัน อันจะพึงกล่าวได้ว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นอย่างอนัตตา หรือจะกล่าวกลับกันว่า สิ่งใดเป็นอย่างอนัตตา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่เป็นทุกข์ ดังนั้นได้ เพราะก็อยู่ในลักษณะที่เนื่องกัน ฉะนั้น ในตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสสอบถามนี้ จึงเป็นอันได้ตรัสสอบถามในหลักไตรลักษณ์ เป็นอันทรงแสดงหลักไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกด้วย.

เมื่อพระพุทธเจ้า ได้ตรัสสอบถาม และพระปัญจวัคคีย์ก็ได้กราบทูลตอบ แสดงว่า ได้มีความรู้ความเห็นถูกต้องแล้ว จึงได้ตรัสสรุปความว่า ปัญจันท์ โดยกาล คือเป็นอดีตล่วงมาแล้วก็ตาม เป็นอนาคต ยังไม่มาถึงก็ตาม เป็นปัจจุบันก็ตาม โดยที่ตั้ง เป็นส่วน

ภายในก็ตาม เป็นส่วนภายนอกก็ตาม โดยวัตถุ เป็นของหยابก็ตาม เป็นของละเอียดก็ตาม โดยคุณภาพ เป็นของเลวกก็ตาม เป็นของ ประณีตก็ตาม โดยระยะไกล เช่นว่า ล่วงมาแล้ว หรือว่ายังไม่มา ถึงก็ตาม หรือว่าอยู่ใกล้ เช่นว่า เป็นปัจจุบันก็ตาม ทั้งหมดก็สักแต่ ว่า เป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ ควร ที่จะเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นแล้วว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เรา ไม่เป็นนี้ นี่ไม่ใช่ัตตา ตัวตนของเรา.

เมื่อตรัสสรุปทั้งนี้แล้ว ก็ได้ตรัสผลที่สืบเนื่องจากรู้ความ เห็นชอบดังกล่าวมานั้นว่า อริยสาวกผู้ดับแล้วอย่างนี้ คือว่า มี ปัญญาชอบตามที่เป็นแล้วอย่างนี้ ย่อมมีความหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อหน่ายก็ย่อมสิ้นกำหนด คือว่าสิ้นราคะ เมื่อสิ้นราคะ ก็ย่อมวิมุตติหลุดพ้น เมื่อวิมุตติหลุดพ้น ก็ย่อมมีญาณคือ ความรู้ทั่วพ้นแล้ว เป็นอันว่าได้ทรงแสดงธรรมะในส่วนโลกุตระธรรม ได้ทั้งธรรมะคือ สัมมปปัญญา ความรู้ชอบ นิพพิทา ความหน่าย วิราคะ ความสิ้นราคะ วิมุตติ ความหลุดพ้น วิมุตติญาณทัตสนะ ความรู้เห็นว่าหลุดพ้น.

ธรรมะ เหล่านี้ เป็นธรรมะที่เป็นหลักทั้งนั้น ต้องมี สัมมป-
ปัญญา คือมีความรู้ชอบตามที่เป็นแล้วในปัญจขันธ์ก่อน จึงจะเกิด
นิพพิทา คือความหน่ายขึ้น เมื่อเกิดนิพพิทา คือความหน่ายจึงจะ
เกิด วิราคะ คือสิ้นราคะ สิ้นความติด สิ้นความยินดี สิ้นความ

กำหนด เมื่อเกิดวิราคะ จึงจะเกิด วิมุตติ ความหลุดพ้นจากความ
ยึดถือว่า เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา ดังกล่าวมาแล้ว เมื่อเกิด
วิมุตติ จึงจะเกิด วิมุตติญาณทัสสนะ ความรู้เห็นว่าพ้นแล้ว เมื่อถึง
ตอนนี้ จึงจะเป็นผู้เสร็จกิจ ลำดับธรรมะนี้ควรกำหนดไว้ โดยชื่อด้วย
และทำความเข้าใจด้วย จึงจะเข้าใจพระพุทธศาสนาได้ถึงปรมัตถธรรม
ทั่ว ๆ ไปในหนังสือทั้งปวงหรือในเทศนาทั้งปวง.

ฉะนั้น จะได้กล่าวสรุปในตอนนี้อีกสักหนึ่ง คือ เบื้องต้น
ต้องศึกษาให้รู้จักปัญจขันธ์ ว่ามีลักษณะหน้าตาเป็นอย่างไร ต่อไปก็
ศึกษาให้รู้จักไตรลักษณ์ที่เป็นไปในปัญจขันธ์นั้น คือ อนิจจะ ทุกขะ
อนัตตา เมื่อเกิดสัมมปปัญญา คือความรู้ชอบตามที่เป็นแล้วในปัญจ-
ขันธ์ คือ ปัญจขันธ์เป็นอย่างไรก็ให้รู้อย่างนั้น ไม่ใช่รู้ตามสัญญาหรือ
ว่าแกล้งรู้ รู้ไปตามที่เป็นแล้วอย่างไร เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงจะเกิด
นิพพิทา วิราคะ วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ ดังกล่าวโดยลำดับ
อันนี้เป็นหลักธรรมะ เมื่อมีความเข้าใจตลอดสายอย่างนี้ ก็จะเข้าใจ
พระพุทธศาสนาในส่วนปรมัตถธรรมทั่ว ๆ ไปด้วย.

ในท้ายพระสูตรแสดงว่า เมื่อพระปัญจวักคีย์ได้สดับพระสูตรนี้
แล้ว ก็มีจิตปีติโสมนัส จิตของท่านทั้ง ๕ ก็พ้นจากอาสวะ คือกิเลส
ที่ต้องนอนจมหมกหมมอยู่ในสันดาน จึงได้บังเกิดเป็นพระอรหันต์ชั้น
๖ รูปในโลก พระพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์รูปแรก ท่านพระปัญจ-

วัดศิโยที่พึ่งอนัตตลักขณสูตร จนจิตพ้นจากอาสวะกิเลส สำเร็จเป็น
พระอรหันต์อีก ๕ รูป ก็รวมเป็น ๖ รูปด้วยกัน พระพุทธเจ้าได้ชื่อ
ว่าเป็น พระพุทธรัตนะ รัตนะคือพระพุทธเจ้า พระธรรม ได้ชื่อ
พระธรรมรัตนะ รัตนะคือพระธรรม พระปัจจุวัคคีย์ ซึ่งสำเร็จเป็น
พระอรหันต์ขึ้นมา ๖ รูป ได้ชื่อว่าเป็น สังฆรัตนะ รัตนะคือพระสงฆ์
รัตนะทั้ง ๓ จึงเกิดขึ้นบริบูรณ์ในวันนั้น ท่านแสดงว่าวันนั้นเป็นวัน
แรม ๕ ค่ำ เดือน ๕ เทียน ๕ ค่ำ เดือน ๘
ตามที่นับในประเทศไทย ฉะนั้น ในวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ จึง
เป็นวันที่รัตนะทั้ง ๓ เกิดขึ้นบริบูรณ์ในโลก.

ส่วนวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ ซึ่งเป็นวันที่พระพุทธเจ้าได้ทรง
แสดงปฐมเทศนานั้น ท่านพระโกณฑัญญะรูปเดียวได้เกิดดวงตาเห็น
ธรรม ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ว่า ได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน ยังไม่สำเร็จ
เป็นพระอรหันต์ และได้ขอบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาเพียง
รูปเดียว ก็ชื่อว่าเป็นวันที่เริ่มจะมีพระสังฆรัตนะในชั้นแรกท่านนั้น
ยังไม่บริบูรณ์ แต่ก็ชื่อว่าเป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเทศนา
ครั้งแรก เป็นวันที่ได้เริ่มต้นพุทธจักรขึ้นในโลก ต่อมาเมื่อถึงวัน
แรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ จึงเป็นวันที่รัตนะทั้ง ๓ เกิดขึ้นบริบูรณ์ในโลก.

ในกรุงพาราณสีนั้น ได้มีกุลบุตรผู้หนึ่งเป็นบุตรเศรษฐี ชื่อ
ยสะ มารดาบิดาหวงแหนรักษาเป็นอย่างยิ่ง จนถึงสร้างปราสาทให้

อยู่ใน ๓ ฤดู ในคืนวันหนึ่งยสะกุลบุตรนั้น ได้รับความบำเรอให้เป็น
สุขด้วยดนตรีต่าง ๆ บนปราสาทที่มีแต่สตรีล้วน ได้หลับไปก่อน สตรี
ทั้งหลายซึ่งเป็นผู้บำเรอหลับภายหลัง แต่ยสะกุลบุตรได้ตื่นขึ้นก่อน
และได้เห็นอาการต่าง ๆ ของสตรีผู้นอนหลับ ก็มีความเบื่อหน่ายจน
ถึงอุทานขึ้นว่า ที่นี้วุ่นวาย ที่นี้ขัดข้อง แล้วก็ลงจากปราสาทเดินไป
ออกประตูเมืองพาราณสี ตรงไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แล้วก็
เดินบ่นไปอย่างนั้น ในขณะนั้น พระพุทธเจ้ากำลังเสด็จเดินจงกรมอยู่
ทรงได้ยินเสียงยสะกุลบุตรบ่นไปอย่างนั้น ตรัสขึ้นว่า ที่นี้ไม่ขัดข้อง
ที่นี่ไม่วุ่นวาย ยสะกุลบุตรได้ฟังก็มีความยินดีที่ว่า ที่นี่ไม่ขัดข้องไม่
วุ่นวาย ก็นั่งลง พระพุทธเจ้าก็ตรัส อนุปฺพุทฺถิกา และ อริยสัจจ์ ๔
จบแล้ว ยสะกุลบุตรเกิดดวงตาเห็นธรรม.

ครั้นสว่างขึ้น มารดาของยสะกุลบุตรได้ขึ้นไปบนปราสาท ไม่
พบบุตร ก็ไปบอกเศรษฐีผู้บิดา เศรษฐีผู้บิดาก็ส่งคนไปเที่ยวค้นหา
ส่วนตนเองได้เดินไปทางป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พบร่องเท้าทองของ
บุตรวางอยู่ ก็ตรงเข้าไปถามพระพุทธเจ้าว่า ยสะกุลบุตรอยู่ที่นี้หรือไม่
พระพุทธเจ้าตรัสว่า นั่งลงแล้วก็จะพบยสะกุลบุตร เศรษฐีผู้บิดาก็นั่งลง
พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุปฺพุทฺถิกาและอริยสัจจ์ ๔ เศรษฐีผู้บิดาก็เกิด
ดวงตาเห็นธรรมและแสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม
และพระสงฆ์ เป็นสรณะตลอดชีวิต นับว่า เป็นอุบาสกคนแรกผู้

เปล่งวาจาถึงรัตนะ ๓ เป็นสรณะ ในขณะที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดง
อนุพุพพิกตาและอริยสัจจ์แก่เศรษฐีผู้บิคานั้น ยสะกุลบุตรก็ได้ฟังทบทวน
ไปด้วย ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ในขณะที่นั้นเศรษฐีผู้เป็นบิคา
ได้มองเห็นยสะกุลบุตร จึงกล่าวขึ้นชักชวนให้กลับไปบ้าน อ้างว่า
มารดากำลังคร่ำครวญถึงเป็นอย่างยิ่ง ขอให้ ๆ ชีวิตแก่มารดา พระ
พุทธรเจ้าจึงตรัสว่า ยสะกุลบุตรเป็นผู้มีจิตสันอาสวกิเลสแล้ว ไม่ควรที่
จะกลับไปเป็นคฤหัสถ์อีก เศรษฐีผู้บิคาจึงอนุโมทนาและได้นิมนต์
พระพุทธรเจ้าขอให้ยสะกุลบุตรเป็นปัจฉาสมณะเข้าไปฉันในเรือนของ
ตน ยสะกุลบุตร ได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธร
ศาสนา พระพุทธรเจ้าเสด็จไปฉันในเรือนของเศรษฐี มีพระยสะซึ่ง
อุปสมบทใหม่เป็นปัจฉาสมณะ และได้เทศนาโปรดมารดาของพระยสะ
กับปุราณทุกียิกา ซึ่งแปลว่าสตรีผู้เป็นที่สองคนเก่า หมายถึงภรรยาซึ่ง
กลายเป็นคนเก่าไปแล้ว ให้ได้ดวงตาเห็นธรรมด้วยอนุพุพพิกตาและ
อริยสัจจ์ ๔ เช่นเดียวกัน สตรีทั้งสองนั้น ได้แสดงตนเป็นอุบาสิกา
ผู้ถึงรัตนะ ๓ เป็นสรณะตลอดชีวิต นับว่า เป็นอุบาสิกาผู้ถึง
รัตนะ ๓ เป็นครั้งแรก ในพระพุทธรศาสนา.

ต่อมาก็มีสหยาของพระยสะอีก ๔ คน ซึ่งเป็นบุตรของเศรษฐี
ที่สืบสกุลกันมาโดยลำดับ ได้มาเฝ้าพระพุทธรเจ้าและได้ฟังอนุพุพพิกตา
และอริยสัจจ์ ๔ ได้ดวงตาเห็นธรรม ก็ทูลขออุปสมบท ได้อุปสมบท

โดยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงอนุสาสน์สั่งสอนจน จิตพ้นจากอาสวะเป็นพระอรหันต์ขึ้น รวมเป็นพระอรหันต์ ๑๑ องค์ ในโลก ต่อมาสหยาชวชนบทของพระยสะอีก ๕๐ คน ได้ข่าว เข้าใจ ว่าธรรมวินัยที่พระยสะออกบวชนั้นจะไม่ใช่ของต่ำทราม การบวช ของพระยสะก็คงไม่ใช่ของต่ำทราม จึงได้พากันมา พระยสะได้พาไป เฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงอนุปฺพุพิกถาและอริยสัจ ๔ จนสหยา ๕๐ คนนั้นได้ดวงตาเห็นธรรม ทูลขออุปสมบท ได้รับอุป- สมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ต่อมาเมื่อได้ฟังพุทธโอวาทที่ทรง อนุสาสน์สอนอบรมก็มีจิตพ้นจากอาสวะเป็นพระอรหันต์ขึ้น รวมเป็น พระอรหันต์ ๖๑ องค์ในโลก นับว่ามีจำนวนมากพอสมควร พระพุทธ- เจ้าจึงได้มีพระพุทธดำรัสโดยความว่า เราผู้ตถาคตเป็นผู้พ้นจากบ่วง ทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ทั้งหมด แม้ท่านทั้งหลายก็เป็นผู้พ้น จากบ่วงทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ทั้งหมด ท่านทั้งหลายจงเที่ยว จาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อ อนุเคราะห์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่โลก เพื่อความสุข แก่เทพและมนุษย์ทั้งหลาย แต่ว่า ๒ รูป อย่าไปโดยทางอันเดียวกัน คือให้ไปทางละ ๑ รูป แยกกันไป จงแสดงธรรมที่มีความไพเราะใน เบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด พร้อมทั้งอรรถคือ เนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะคือถ้อยคำ ประกาศพรหมจรรย์คือพระ ศาสนา ที่บริบูรณ์บริสุทธ์โดยสิ้นเชิง สัตว์ทั้งหลายที่มีรูปในจักขุ คือ

มีกิเลสที่บังทวงตาปัญญาแต่เพียงเล็กน้อยมีอยู่ เมื่อไม่ได้ฟังธรรมก็จะเสื่อมประโยชน์ ผู้ที่รู้ธรรมก็จักมีอยู่ ส่วนเราผู้ตลาคตนั่นจะไปยังอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม พระพุทธเจ้าได้ทรงส่งพระสาวกซึ่งเป็นผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว เริ่มแยกกันไปประกาศพระศาสนาในกรุงนั้นอย่างนี้.

ในสมัยนั้น ภิกษุที่แยกย้ายกันไปประกาศพระศาสนา ได้ไปในทิศต่าง ๆ กัน ในชนบทต่าง ๆ กัน เมื่อมีใครต้องการพรพรพาอุปสมบทก็ต้องนำมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อให้พระพุทธเจ้าประทานบรรชาอุปสมบท เป็นความลำบาก ฉะนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงปรารภถึงความลำบากข้อนี้ ได้ทรงอนุญาตให้พระสาวกเป็นผู้บรรพชาอุปสมบทเองได้ ด้วยได้ตรัสอนุญาตให้ผู้ที่ประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทปลงผมและหนวดก่อนนั่งห่มผ้ากาสายะ คือผ้าย้อมน้ำฝาด ทำผ้าเจวียงป่าข้างหนึ่ง ไหว้เท้าภิกษุทั้งหลาย นั่งกระหย่งประคองอัญชลีแล้วนำให้กล่าววาจาสถาปนาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ วาระที่ ๑ วาระที่ ๒ วาระที่ ๓ ก็เป็นอันอุปสมบทเป็นภิกษุได้ด้วยพิธีเพียงเท่านั้น วิธีนี้เรียกว่า **ติสรณคมนอุปสัมปทา**.

คราวนี้จะอธิบายอนุปุพพิกถาและอริยสัจ ๔ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสอนแก่สฤงษุบุตรเป็นต้น คำว่า **อนุปุพพิกถา** แปลว่า

ถ้อยคำที่กล่าวโดยลำดับตั้งแต่เบื้องต้นขึ้นไป มี ๕ คือ ทานกถา ถ้อยคำที่พรรณนาทาน สีสกถา ถ้อยคำที่พรรณนาศีล สักกกถา ถ้อยคำที่พรรณนาสวรรค์ กามาทีนวกถา ถ้อยคำที่พรรณนาอาทีนพคือโทษของกาม เนกขัมมานิสังสกถา ถ้อยคำที่พรรณนาอานิสงส์ของเนกขัมมะ คือการออกจากกาม.

ถ้อยคำที่พรรณนาทานนั้น ทาน แปลว่า ให้ เป็นชื่อของวัตถุ แปลว่า วัตถุที่ให้ เป็นชื่อของเจตนา แปลว่า เจตนาเป็นเหตุให้ ทางพระพุทธศาสนาแสดงทานด้วยมุ่งให้บุคคลทำการบริจาค เป็นการ สงเคราะห์ อนุเคราะห์ หรือ บูชา เป็นการเผื่อแผ่ความสุขให้แก่ผู้อื่น และด้วยมุ่งกำจัดโรคภัยคือความโลภ มัจฉริยะคือความตระหนี่ในจิตใจของตนด้วย แต่ว่าทานในพระพุทธศาสนาที่จะมีผลมากนั้นต้องประกอบด้วยวัตถุสมบัติ ความถึงพร้อมด้วยวัตถุ คือสิ่งที่ให้เป็นสิ่งที่มีประโยชน์แก่ผู้รับตามสมควร ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มิใช่เจตนาสมบัติความถึงพร้อมด้วยเจตนา คือมีเจตนาดี ตั้งแต่เมื่อก่อนให้ ในขณะที่ให้ และในภายหลังที่ให้แล้ว กับปฏิกภาหสมบัติ ความถึงพร้อมด้วยปฏิกภาห คือผู้รับ หมายถึงว่าผู้รับก็ต้องเป็นผู้สมควร เช่นเป็นผู้ที่ควรอนุเคราะห์ เป็นผู้ควรสงเคราะห์ เป็นผู้ควรบูชาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฉะนั้นเมื่อกกล่าวโดยสรุปแล้ว ทานที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญจึงต้องเป็นทานที่เรียกว่า มีการให้เลือก ไม่ใช่ให้โดยไม่เลือก

ก็ต้อง เลือกวัตถุ เลือกเจตนา เลือกบุคคลผู้รับ กับต้องดูให้พอ
เหมาะสม ไม่ทำตนเองต้องลำบากเพราะการให้ พระพุทธเจ้าได้ทรง
แสดงทานกถา พรรณนาทานนี้เป็นข้อที่ ๑.

ต่อจากนั้นก็ทรงแสดง ศีล ศีลนั้น ตามศัพท์ แปลว่า ปกติ
หมายถึงความปรกติกาย ปรกติวาจา ปรกติใจ ไม่ถูกกิเลสดึงไปให้
ประพฤติกุศลต่าง ๆ ฉะนั้น จึงต้องมีวิรัติเจตนา ความตั้งใจงด
เว้นจากความชั่วนั้น ๆ จึงจะเป็นศีล ศีลในพระพุทธศาสนานั้น
อย่างต่ำก็คือ ศีล ๕ ได้แก่เจตนางดเว้นจากภัยหรือเวร ๕ ประการ
ฉะนั้น ศีล จึงเท่ากับความไม่มีเวร ไม่มีภัย เมื่อรักษาศีล ก็เท่า
กับว่า ทำอภัยทาน คือให้อภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย และตัวผู้มีศีลเองก็
เป็นผู้ที่ไม่ก่อภัย ก่อเวรขึ้นแก่ตัวเองด้วย พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดง
ศีลนี้เป็นข้อที่ ๒.

ต่อจากนั้น ก็ทรงแสดง สวรรค์ คำว่าสวรรค์ ก็ออกมาจาก
ศัพท์บาลีว่า สกฺก แปลว่า *ที่เป็นที่ของเป็นที่ติดได้ เป็นที่*
อารมณ์อันเลิศก็ได้ ตามที่เข้าใจกัน สวรรค์เป็นโลกอีกส่วนหนึ่ง
ซึ่งบุคคลผู้ทำความดี จะพึงเข้าถึงในเวลาที่ยืนชีวิตไปจากโลกนี้แล้ว
และในคัมภีร์ก็แสดงสวรรค์ไว้มาก เช่นสวรรค์กามาพจร ที่แปลว่า
ชั้นที่ยังหยั่งลงในกาม ๖ ชั้น แต่สวรรค์ดังกล่าวนี้ เป็นเรื่องที่มี
แสดงไว้ในตำราเก่าก่อนพระพุทธศาสนา และมาถึงพระพุทธศาสนา

ก็ยังมิตติมาในกัมภีร์พระพุทธศาสนา แต่ก็ติมาไม่หมด คือติมาบางส่วน.

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสวรรค์ในปัจจุบัน คือ ได้ตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่ง มีความว่า สวรรค์ชั้น **ผัสสาตนะ ๖ ชั้น** อันเราเห็นแล้ว คือ สวรรค์เกิดขึ้นทางอายตนะที่เกิดผัสสะ ได้แก่:-

ในที่ใด มีรูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงเห็นได้ด้วยตา ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสาตนะชั้นรูป.

ในที่ใด มีเสียงที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงได้ยินได้ด้วยหู ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสาตนะชั้นเสียง.

ในที่ใด มีกลิ่นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงสูดได้ด้วยจมูก ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสาตนะชั้นมานะ.

ในที่ใด มีรสที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงลิ้มได้ด้วยลิ้น ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสาตนะชั้นชีวหา.

ในที่ใด มีโณภูัพพะ คือสิ่งที่กายถูกต้อง ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงกระทบถูกต้องด้วยกาย ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสาตนะชั้นกาย.

ในที่ใด มีธรรม คือเรื่องราวต่าง ๆ มีเรื่องรูป เรื่องเสียง เป็นต้น ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงรู้ได้ด้วยใจ ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสาตนะชั้นธรรมะ คือ ชั้นเรื่องราว.

ตามพระพุทธานุชาตินี้ เป็นอันทรงแสดงสวรรค์ ซึ่งไป
กลาง ๆ จะในเวลาไหน คือในบัดนี้ หรือในอนาคต ในโลกนี้ หรือ
ในโลกหน้าก็ตามที เมื่อมีผลเป็นเช่นนี้อยู่ที่ใด ในที่นั้นก็ชื่อว่า
เป็นสวรรค์ เพราะจัดเป็นที่มีอารมณ์อันเลิศ มีอารมณ์ทั้งความ
และในขณะเดียวกันก็เป็นที่ยิ่งที่ติดเป็นอย่างยิ่งด้วย คือว่าเป็นที่
ปรารถนาพอใจอย่างยิ่ง สวรรค์ดังกล่าวมานี้ จำต้องอาศัยทาน
อาศัยศีลเป็นเหตุ พิจารณาตามกระแสปัจจุบัน ก็จะเห็นเข้าเรื่องกันได้
กับสวรรค์ ๖ ชั้น ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสนั้น คือเมื่อต่างมีทาน เจริญ
เพื่อแผ่ให้ความสุขแก่กันและกัน และมีศีลไม่เบียดเบียนกันและกัน
ให้อยู่กันและกันก็จะต่างมีความสุขด้วยกัน เมื่อมีความสุขด้วยกันอยู่
ก็จะมีสมาธิเจริญตา เจริญหู เจริญจมูก เจริญลิ้น เจริญกาย เจริญใจ
ปราศจากความทุกข์ที่เกิดจากความคับแค้น และที่เกิดจากการเบียด
เบียนกัน ก็เป็นผลที่เรียกได้ว่าสวรรค์อยู่แล้ว สวรรค์นี้ พระพุทธเจ้า
ทรงแสดงเป็นข้อที่ ๓.

ต่อจากนั้น ก็ทรงแสดง กามาทีนพ คือ โทษของกาม สวรรค์
ได้ชื่อว่าเป็นกาม คือเป็นที่รักใคร่ ที่ปรารถนา ที่พอใจ เป็นอย่างยิ่ง
คำว่า กาม นั้น เป็นวัตถุที่เป็นภายนอกดังกล่าวนั้นส่วนหนึ่ง อีกส่วน
หนึ่งเป็นชื่อของกิเลสในใจของบุคคล คือเป็นชื่อของความใคร่ ความ
ปรารถนา ความพอใจ เมื่อมีความใคร่ความปรารถนาความพอใจ

เป็นกิเลสตามในจิตใจ วัตถุข้างนอกจึงได้พลอยเป็นกามไปด้วย แต่
ถ้าจิตใจไม่มีกิเลสตามอยู่ วัตถุข้างกายนอกก็เป็นวัตถุเฉย ๆ ไม่เป็นกาม
ของผู้นั้น เหมือนอย่างบุคคลสามัญ ซึ่งมีกิเลสตามอยู่ในใจ เมื่อไป
ในที่ไหน ในที่นั้นก็เป็นที่รักของเขา เพราะว่าเป็นที่รักใคร่ ปรารถนา
พอใจ แต่พระอรหันต์จะไปในที่ไหน ในที่นั้นไม่เป็นกามของท่าน
เพราะว่าท่านไม่มีความรักใคร่ ปรารถนา พอใจสิ่งนั้น ๆ ก็คงเป็น
วัตถุนั้น ๆ อยู่โดยธรรมดาเท่านั้น เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงกาม
จึงมีความหมายเป็นสอง หมายถึงวัตถุภายนอกก็ได้ หมายถึงกิเลสใน
ใจก็ได้ แต่ว่าโดยปรกติเมื่อกล่าวอย่างสามัญ คำว่ากามเป็นชื่อของ
วัตถุภายนอก เพราะเป็นที่ใคร่ ที่ปรารถนา ที่พอใจของบุคคลทั่วไป
สรวรรค์ แม้จะมีอารมณ์อันเลิศสักเท่าไร แต่ก็ยังเป็นกาม คือเป็นที่
น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ และเป็นสิ่งที่ต้องมีความแปรปรวน
เปลี่ยนแปลงไป มีเกิด มีดับ เหมือนอย่างวัตถุทั้งปวงในโลก ถึงจะ
เปลี่ยนแปลงไปช้า ในที่สุดก็ต้องเปลี่ยนแปลงไป ฉะนั้น เมื่อไปมี
ความรักใคร่ ปรารถนา พอใจมาก เมื่อสิ่งเหล่านั้นเปลี่ยนแปลง ก็ยัง
ทำให้ต้องเป็นทุกข์มาก เพราะฉะนั้น อันนี้จึงชื่อว่า **อาทีนพ** คือ
โทษของกาม ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงชี้ให้เห็นเป็นข้อที่ ๔.

ต่อจากนั้น ก็เป็นข้อที่ ๕ ทรงแสดง เนกขัมมะ คือการ
ออกจากกาม การออกจากกามนั้น ออกทางกาย ได้แก่การออกบวช

ประการหนึ่ง ออกทางใจ ได้แก่การทำจิตใจให้เป็นสมาธิ จนสงบ
สังัดจากกาม จากอกุศลกรรมทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง เป็นเหตุทำ
ให้จิตใจสงบและมีความสุข ตัดกังวลห่วงใยอันเกี่ยวกับกามด้วยประการ
ทั้งปวง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงยกขึ้นโดยเป็นอานิสงส์ของเนกขัมมะ
เป็นข้อที่ ๕.

เมื่อได้ทรงแสดงอนุปฺพุทฺธิกาทั้ง ๕ ประการนี้แล้ว ทรง
พิจารณาเห็นว่า ผู้ฟังมีจิตชุ่มชื้นผ่องใส ปราศจาก นิวรณ์ คือ
กิเลส เครื่องกั้นจิต มีจิตบริสุทธิ์ผ่องใส สมควรที่จะรับพระธรรม
ที่สูงขึ้นไป เหมือนอย่างผ้าที่ซักให้สะอาดปราศจากมลทินต่าง ๆ ควร
ที่จะรับน้ำย้อมได้แล้ว จึงได้ทรงแสดงอริยสัจ ๔ คือทรงชี้ทุกข์ ชี
สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ชีนิโรธ ความดับทุกข์ ชีมรรค ทางปฏิบัติ
ให้ถึงความดับทุกข์ โดยนัยดังในปฐมเทศนานั้น อริยสัจ ๔ นี้
เรียกว่า สามกุกัสิกธมมเทศนา คือเป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธ-
เจ้าทรงยกขึ้นแสดงเอง เพราะได้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง โดยปรกติ
เมื่อได้ทรงแสดงอนุปฺพุทฺธิกาและอริยสัจ ๔ แล้ว ผู้ฟังก็เกิดดวงตา
เห็นธรรม ที่ท่านแสดงว่า ได้เป็นพระโสดาบันในพระพุทธศาสนา.

อนุปฺพุทฺธิกาและอริยสัจ ๔ นี้ ตามประวัติในพระพุทธศาสนา
ปรากฏว่า พระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงแก่นุญซึ่งเป็นกฤหัตถ์ ไม่

ทรงแสดงแก่เทพดาหรือภิกษุ และผู้ที่จะทรงแสดงนั้น เป็นผู้ที่มีจิต
เลื่อมใส เบิกบาน ควรที่จะได้รับผลจากการฟัง ฉะนั้น จึงปรากฏว่า
เมื่อได้ฟังจบลงแล้ว จึงได้รับผล คือได้ดวงตาเห็นธรรม.

ดวงตาเห็นธรรมนั้น ตามศัพท์เรียกว่า **ธมฺมจกฺขุ** ท่านแสดง
ไว้ตรงกันคือ เห็นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้น
ทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา เมื่อเกิดความเห็นขึ้นอย่างนี้ เรียก
ว่า ได้ดวงตาเห็นธรรม หรือว่าเกิดธรรมจักขุ จะฟังเทศน์กัณฑ์
ไหน ๆ ก็ตาม เมื่อเกิดดวงตาเห็นธรรม ก็จะต้องเกิดขึ้นอย่างนี้
พิจารณาดูก็น่าเข้าใจว่า คือเห็นทุกขนั้นเอง เห็นเกิดดับ เรียกว่า
เห็นทุกข์ หรือว่า เห็นทุกข์ คือเห็นเกิดดับ โดยมากเห็นแต่เกิด
อย่างเห็นชีวิตของเราในบัดนี้ เรารู้จักกันแต่เกิด แต่ไม่รู้สึกว่าจะดับ
ดับนั้นเราคิดว่าอยู่ข้างหน้า คือว่ายังไม่มาถึง ในปัจจุบันก็คือเกิด
และยังดำรงอยู่ ยังไม่เห็นดับเป็นคู่กันไป แต่ความเห็นที่จะเรียกว่าเห็น
ธรรมนั้น ต้องเห็นดับคู่ไปกับเกิดพร้อมกัน เมื่อเห็นดับคู่ไปกับเกิด
พร้อมกันแล้ว ก็เลสก็ไม่มีที่ตั้ง จะตั้งความชอบ ความชัง ไว้ที่ไหน
ความชอบ ความชัง ที่เป็นกิเลสนั้นจะตั้งอยู่ได้ ต้องตั้งในสิ่งที่เรา
เห็นว่า ยังมีอยู่ ยังเป็นอยู่ คือในสิ่งที่ยังเกิดอยู่ แต่ว่าถ้าเห็นว่าดับ
เสียแล้ว กิเลสก็ไม่มีที่ตั้ง ชอบก็ไม่มีที่ตั้ง ชังก็ไม่มีที่ตั้ง เพราะไม่มี
อะไรจะตั้ง เพราะเห็นว่า ดับเสียแล้ว.

ฉะนั้น โดยปรกติกบคณจึงยังไม่เชื่อว่าเห็นทุกขสัจจะ จะเห็นก็เห็นเพียงนิคหน้อย ถ้าจะเห็นที่เป็นดวงตาเห็นธรรม จะต้องเห็นให้ตลอด คือเห็นถึงคับ และเห็นให้ได้ในปัจจุบัน เมื่อเห็นถึงคับได้ในปัจจุบัน ก็เลศไม่มีที่ติงนั้นแหละ จึงชื่อว่าได้ดวงตาเห็นธรรม และผู้ที่พึงเทศน์จนได้ดวงตาเห็นธรรมนี้ ท่านไม่ได้ฟังเพื่อจะมุ่งกำหนดว่า เทศน์ว่าอย่างไร เบื้องต้นแสดงอย่างไร ท่ามกลางแสดงอย่างไร ข้างท้ายแสดงอย่างไร คือไม่ได้มุ่งจะจำถ้อยคำ มุ่งแต่เพียงเข้าใจให้อย่างแจ่มแจ้ง การบรรลุในขั้นแรกพระพุทธศาสนานี้ จะต้องเกิดดวงตาเห็นธรรมดังกล่าวมานี้ เมื่อได้ดวงตาเห็นธรรมในขั้นแรกนี้แล้ว พระพุทธเจ้าจึงจะทรงอบรมให้เกิดปัญญาสูงขึ้นไปอีกจนถึงที่สุด.

พระบรมศาสดา ได้ทรงจำพรรษา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันนั้น ครั้นออกพรรษาแล้ว ในอรรถกถาแห่งหนึ่งแสดงว่า ได้เสด็จจาริกจากอิสิปตนมฤคทายวันในวันปาฏิบพท คือวันแรม ๑ ค่ำ เสด็จย้อนไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ซึ่งเป็นตำบลที่ตรัสรู้ มุ่งจะเสด็จไปโปรดชฎิล ๑,๐๐๐ คน ซึ่งตั้งสำนักอยู่ในตำบลนั้น ในระหว่างที่เสด็จออกจากอิสิปตนมฤคทายวัน ได้ประทับพักที่ร่มไม้ในแถวไร่น้ำแห่งหนึ่ง ก็ได้ทรงพบกับ ภัททวัคคิกุมาร มีจำนวน ๓๐ คน ซึ่งมาเที่ยวเล่นกันอยู่พร้อมกับภริยาของตน แต่สหายคนหนึ่งไม่มีภริยา ก็นำเอาหญิงโสเภณีมา เมื่อเปลอ หญิงโสเภณีก็ลักเอาห่อสิ่งของหนีไป ก็พากัน

เที่ยวตามหา มาพบพระศาสดา กราบทูลถามว่าได้พบหญิงนั้นบ้างหรือไม่ พระองค์ตรัสถามเรื่อง กุมารเหล่านั้นก็กราบทูลเล่าถวาย จนถึงเที่ยวตามหา พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า จะแสวงหาสตรีดี หรือ จะแสวงหาตนดี กุมารเหล่านั้นกราบทูลว่า แสวงหาตนดีกว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดง อนุปฺพฬิกถา และ อริยสัจจ์ กุมารเหล่านั้นฟังแล้วก็ได้ดวงตาเห็นธรรม แล้วทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าก็ทรงประทานอนุญาตให้อุปสมบท แล้วส่งไปประกาศศาสนา ส่วนพระองค์เองก็เสด็จต่อไปจนถึงตำบลอุรุเวลาที่ขนิลทั้ง ๑,๐๐๐ คนนั้นอาศัยอยู่.

ขนิลเหล่านั้น มีหัวหน้าอยู่ ๓ คน ชื่อ อุรุเวลกัสสปะ คนหนึ่ง มีบริวาร ๕๐๐ คน ตั้งสำนักอยู่ตำบลหนึ่ง น้องคนที่สองชื่อว่า นทีกัสสปะ มีบริวาร ๓๐๐ คน ตั้งอาศรมพำนักอยู่ถัดไปอีกแห่งหนึ่ง น้องคนสุดท้ายชื่อว่า คยาภัสสปะ มีบริวาร ๒๐๐ คน ตั้งพำนักอยู่แห่งหนึ่งในที่ถัดไป พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปยังสำนักของอุรุเวลกัสสปะก่อน ได้ตรัสขออาศัยพัก อุรุเวลกัสสปะก็ยอมให้พัก พระองค์ได้ทรงทรมานอุรุเวลกัสสปะนั้นด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อให้อุรุเวลกัสสปะหายจากความสำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นความสำคัญผิด ตามเรื่องแสดงว่า ในตอนแรก พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้วิธี อิทธิปาฏิหาริย์ คือ แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ อาเทศนาปาฏิหาริย์ แสดงวิธีกักใจต่าง ๆ จนอุรุเวลกัสสปะคลายจากความสำคัญผิดนั้น และทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าก็ตรัสให้ไปบอกบริวารเสียก่อน อุรุเวลกัสสปะก็บอก

บวราร บวรารก็บอกว่าเห็นชอบ ก็พร้อมกันลอยเครื่องสำหรับชฎิล เช่น เครื่องที่ทำผมเป็นเชิงหาคานซึ่งเป็นชฎิลบริหาร ลอยน้ำทั้งเสียหมด แล้วก็ทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาต ต่อมา นทีกัสสปะ กับบวรารได้เห็นชฎิลบริหารของพี่ชายกับบวรารลอยน้ำมา ก็คิดว่าจะ เกิดอันตรายแก่พี่และคณะ ก็พร้อมกันมา เห็นพี่และคณะอุปสมบท เป็นภิกษุ ก็พากันลอยบริหารชฎิลของตน ทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต ฝ่ายคยา กัสสปะและบวรารก็คงปฏิบัติเช่นเดียวกัน จึงเป็นอันว่า ชฎิลรวม ๑,๐๐๐ คน ซึ่งมีหัวหน้า ๓ คน ก็ได้มา อุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ก็มาถึงวาระที่พระพุทธเจ้าจะ ทรงแสดง อนุสาสนีปาฏิหาริย์ คืออบรมสั่งสอนเพื่อให้ชฎิลเหล่านั้น ได้บรรลुरुธรรมะสืบต่อไป จึงได้ทรงนำไปยังตำบลคยาสี่สะใกล้แม่น้ำ คยา แล้วก็ตรัสเทศนาที่พระคันถรจนาจารย์ได้ขนานนามว่า **อาทิตต-ปริยายสูตร** คือ เป็นพระสูตรที่แสดงบรรยายถึงสิ่งที่เป็นของร้อน

ในพระสูตรนี้ ในตอนแรก พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า สิ่งทั้งปวง เป็นของร้อน สิ่งทั้งปวง คืออะไรบ้าง ก็ได้ทรงยกขึ้นแสดงเป็น หมวด ๆ ดังต่อไปนี้

ตอนที่หนึ่ง หมวดที่ ๑ จักขุ รูปที่เห็นได้ด้วยจักขุ จักขุ-วิญญาณ วิญญาณ คือความรู้สึกเห็นรูปทางจักขุ จักขุสัมผัส สัมผัส อาศัยจักขุ จักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสอาศัยจักขุ

หมวดที่ ๒ โสตะคือหู สัทตะคือเสียง โสทวิญญาณ วิญญาณ
 อาศัยโสตะคือหู โสตสัมผัส สัมผัสอาศัยโสตะคือหู โสตสัมผัสส-
 ขาเวทนา เวทนาเกิดเพราะสัมผัสอาศัยโสตะคือหู.

หมวดที่ ๓ ฆานะคือจมูก คันธะคือกลิ่น ฆานวิญญาณ
 วิญญาณ อาศัยจมูก ฆานสัมผัส สัมผัสอาศัยจมูก ฆานสัมผัสส-
 ขาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยจมูก.

หมวดที่ ๔ ชิวหาคือลิ้น รสะคือรส ชิวหาวิญญาณ วิญญาณ
 อาศัยลิ้น ชิวหาสัมผัส สัมผัสอาศัยลิ้น ชิวหาสัมผัสสขาเวทนา
 เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยลิ้น.

หมวดที่ ๕ กายะคือกาย โผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง กาย-
 วิญญาณ วิญญาณอาศัยกาย กายสัมผัส สัมผัสอาศัยกาย กายสัม-
 ผัสสขาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยกาย.

หมวดที่ ๖ มโนหรือมณะคือใจ ธรรมะคือเรื่อง มโน-
 วิญญาณ วิญญาณอาศัยมณะคือใจ มโนสัมผัส สัมผัสอาศัยมณะ
 คือใจ มโนสัมผัสสขาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยมณะคือใจ
 เหล่านี้เป็นของร้อน.

ตอนที่สอง ได้ทรงแสดงว่า ร้อนเพราะอะไร อะไรมาเผา
 ให้ไหม้ให้ร้อน ก็ทรงชี้ว่า สิ่งทั้งปวงนี้ร้อนเพราะไฟ ก็ร่าคะ
 ความติด ความยินดี ความกำหนัด ร้อนเพราะไฟ คือโทสะ ความ

โกรธแค้นขัดเคือง ร้อนเพราะไฟ คือโมหะ ความหลง ร้อนเพราะ
ความเกิด ร้อนเพราะความแก่ ร้อนเพราะความตาย ร้อนเพราะ
โสกะ คือความแสบใจ ปรีทเวะ ความรำไรรำพันหรือความระทมใจ
ทุกขะ ความเจ็บไข้หรือความทุกข์กาย โทมนัส ความทุกข์ใจ
อุปายาสะ ความคับแค้นใจ ฉะนั้น จึงได้ตรัสว่าเป็นของร้อน.

ตอนที่สาม ได้ทรงแสดงผลของความรู้ความเห็นต่อไปว่า
เมื่ออริยสาวกคือผู้ฟัง ซึ่งเป็นผู้ประเสริฐ ได้สดับแล้วอย่างนี้
ก็ว่าได้มีความรู้ความเห็นอย่างนี้ ย่อมหน่ายในสิ่งทั้งปวงนั้น เมื่อ
หน่ายก็สิ้นกำหนด เมื่อสิ้นกำหนดก็วิมุตติ คือหลุดพ้น เมื่อวิมุตติ
คือหลุดพ้นก็มีญาณทัสสนะ คือความรู้ความเห็นที่พ้นแล้ว และย่อม
รู้ว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำแล้ว
ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงทำเพื่อความเป็นเช่นนี้อีก.

ท่านแสดงไว้ว่า เมื่อภิกษุทั้ง ๑,๐๐๐ รูปนั้น ได้สดับพระธรรม-
เทศนานี้ ก็มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งหลาย เป็นพระอรหันต์
ทั้ง ๑,๐๐๐ รูป.

ในพระสูตรนี้ ได้จำแนกแสดงส่วนต่าง ๆ ภายในภิกษุให้
ละเอียดมากขึ้นอีก ใน ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และใน อนัตต-
ลักษณะสูตร ที่แสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ได้ยกเบญจขันธ์ขึ้นแสดงคือ รูป/
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ยังไม่ได้จำแนกถึงวิถีคือทาง

ที่เกิดขึ้นตามลำดับ ในพระสูตรนี้ได้แสดงความเกิดขึ้นแห่งเบญจขันธ์ เหล่านั้น แต่แสดงถึงเพียงเวทนา เพราะฉะนั้น ในเบื้องต้นก็ควรทำความเข้าใจในเรื่องนี้ก่อน.

มติทางพระพุทธศาสนานั้น ตามที่พิจารณาจากพระสูตรต่าง ๆ พอสรุปได้ว่า แสดงบุคคลว่าประกอบด้วยกายส่วนหนึ่ง จิตส่วนหนึ่ง กายก็หมายถึงรูปกาย จิตก็หมายถึงธรรมาตมิคหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่คิดนึก และมีหน้าที่รู้ เพราะเป็นธาตุรู้ การแสดงปฏิบัติธรรม โดยตรงก็มุ่งอบรมจิตเป็นประการสำคัญ แม้พระบรมศาสดาเองเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อทรงพบทางที่ถูกต้อง ก็หมายความว่า ได้ทรงพบทางปฏิบัติจิต จึงได้ทรงเริ่มปฏิบัติอบรมจิต ในที่สุดก็ได้ตรัสรู้ธรรมะ เพราะฉะนั้น เรื่องจิตจึงเป็นเรื่องสำคัญ แต่ว่าจิตตามทางพระพุทธศาสนานั้น ไม่ได้หมายความว่า เป็นกาย หรือส่วนใดส่วนหนึ่งของกาย คือว่า จิตไม่ใช่รูป ตั้งมีพระพุทธานุภาพที่แสดงว่า อสริระ ไม่มีสริระ คือ ไม่มีรูป/ร่าง แต่ว่า กุหาสยะ มัคคุหา อันหมายถึง กายอันเป็นที่อาศัย เมื่อบุคคลมีจิตและกายประกอบกันอยู่ ชีวิตจึงดำเนินอยู่เป็นไปอยู่ แต่ว่าเมื่อจิตพรวดออกไปจากกายหรือว่ากายแตกสลายเป็นที่อาศัยอยู่ของจิตไม่ได้ ชีวิตก็สิ้นไป สำหรับเรื่องจิตนี้จะพึงพิสูจน์ได้ตามที่แสดงไว้ทางพระพุทธศาสนาอย่างไหนั้น จะขอยกไว้ก่อนจะย้อนกล่าวถึงวิจิตต่อไป.

จิตแม้มีหน้าที่คิดมีหน้าที่รู้เป็นธาตุรู้ตั้งกล่าวก็จริง แต่การที่จะ
ออกมารู้อะไรได้นั้น จำต้องอาศัยกาย คือรู้ได้ทางอายตนะหรือทาง
ทวาร กล่าวคือต้องอาศัยออกมารู้รูปทางจักขุประสาท คือ ตา รู้เสียง
ทางโสตประสาท คือ หู รู้กลิ่นทางฆานประสาท คือ จมูก รู้รสทาง
ชีวาหาประสาท คือ ลิ้น รู้โณภูมัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องทางกาย-
ประสาท คือ กาย รู้ธรรมะ คือเรื่องทางมนะที่แปลว่าใจ เพราะ-
ฉะนั้น จักขุ ตา โสต หู ฆานะ จมูก ชีวาหา ลิ้น กายะ กาย
มนะ ใจ จึงเป็นทวาร คือเป็นประตูสำหรับที่จะให้จิตรู้รูป รู้เสียง
เป็นต้นดังกล่าวมานั้น ถ้าไม่มีทางทั้ง ๖ นี้ จิตก็เหมือนถูกขังอยู่
ในห้องที่ไม่มีประตูหน้าต่าง ออกมารู้อะไรไม่ได้ ทางรู้ของจิตทั้ง ๖
ดังกล่าวมานั้น สำหรับจักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท
ชีวาหาประสาท กายประสาท ก็เป็นที่เข้าใจได้ง่าย แต่มนะคือทางที่ ๖
นี้ ควรทำความเข้าใจเป็นพิเศษ.

มนะ แปลกันว่า ใจ แต่ตามศัพท์แปลว่า รู้ มีหน้าที่
สำหรับ รู้ธรรมะ ธรรมะ ในที่นี้ หมายความว่า เรื่อง คือ เรื่องรูป
เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโณภูมัพพะ ที่ได้ประสบพบ
ผ่านมาแล้วในอดีต แต่ก็มานึกถึงในปัจจุบัน ความนึกถึงเรื่องใน
อดีตดังกล่าวมานั้น ไม่ได้อาศัยตาหูเดี่ยวนั้น แต่คราวนี้นึกถึงกันได้ด้วย
อะไร สมมติว่าไปเห็นรูปได้ยินเสียงมาเมื่อเช้านี้ แต่ว่ามานั่งนึกถึงอยู่
เดี่ยวนั้น นึกถึงรูปนึกถึงเสียงนั้น นึกถึงด้วยอะไร เพราะไม่ได้อาศัยตา

ไม่ได้อาศัยหู เมื่อเข้านี้ต่างหากต้องอาศัยตาอาศัยหู แต่ว่าการที่มานั่งนึกถึงเดี๋ยวนี้ ไม่ต้องใช้ตาไม่ต้องใช้หู คราวนี้ใช้อย่างไร อันนี้ท่านจึงแสดงทางที่ ๖ คือมนะ นึกถึงได้ด้วยมนะที่แปลว่าใจหรือแปลว่ารู้ และธรรมะในที่นี้หมายถึงเรื่องอดีตต่าง ๆ ดังกล่าวมานั้น เพราะฉะนั้นทางพระพุทธศาสนาจึงแสดงทวารซึ่งเป็นทางที่ ๖ คือมนะ แต่ไม่เรียกว่าประสาท มนะตามที่อธิบายมานี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงสันนิษฐานว่า ได้แก่ มนัสสมอง.

มนะ คือทางที่ ๖ นี้ ยังมีหน้าที่พิเศษอย่างหนึ่งที่แสดงไว้ใน อรรถกถาถกถาภิธรรม คือในชั้นบาลีนั้นได้แสดงว่า

จักขุ คือตา **รูปะ** คือรูป กระทบกันก็เกิดจักขุวิญญาณ วิญญาณอาศัยจักขุคือตา วิญญาณในที่นี้ก็อธิบายว่า ความรู้สึกเห็นรูป.

โสตะ คือหู **สัททะ** คือเสียง กระทบกันก็เกิดโสทวิญาณ ความรู้สึกได้ยินเสียง.

ฆานะ คือจมูก **คันธะ** คือกลิ่น กระทบกันก็เกิดฆานวิญาณ ความรู้สึกสูดกลิ่นหรือได้กลิ่น.

ชีวหา คือลิ้น **รสะ** คือรส กระทบกันก็เกิดชีวหาวิญาณ ความรู้สึกได้รสทางลิ้น.

กาย กับ **โผฏฐัพพะ** กระทบกัน ก็เกิดกายวิญาณ ความรู้สึกทางกาย.

มนะ กับ **ธรรมะ** กระทบกัน ก็เกิดเป็นมโนวิญาณ ความรู้สึกทางมนะ คือใจ.

ในบาลีแสดงอย่างนี้ ทั้งบาลีในพระสูตรนี้ คือ วิญญาณ มาเป็นอันดับหนึ่ง เมื่อมีวิญญาณแล้วก็ต้องมี สัมผัส อันดับสอง สัมผัส แปลว่า ความกระทบกันก็มี ๖ เช่นเดียวกัน แต่มีอธิบายว่า ที่ชื่อว่า สัมผัสนั้น ได้แก่ความประชุมกันของจักขุและรูป และจักขุวิญญาณ จึงจะเรียกว่าจักขุสัมผัส ความประชุมของโสตะ หู สัททะ เสียงและโสตวิญญาณ จึงจะเรียกว่าโสตสัมผัส ความประชุมกันของฆานะ จมูก กันธะ กลิ่น และฆานวิญญาณ จึงจะเป็นฆานสัมผัส ความประชุมกันของชีวหา รส และชีวหาวิญญาณ จึงจะเป็นชีวหาสัมผัส ความประชุมกันของกาย โผฏฐัพพะ และกายวิญญาณ จึงจะเป็นกายสัมผัส ความประชุมกันของมนะ ธรรมะ และมโนวิญญาณ จึงจะเป็นมโนสัมผัส.

อันดับสามก็เป็น เวทนา คือเมื่อเป็นสัมผัสแล้วก็เกิดเป็นเวทนา คือความเสวยอารมณ์ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่เป็นทุกข์ไม่เป็นสุขบ้าง เวทนามี ๖ สืบไปจากสัมผัส เรียกว่าจักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยจักขุ โสตสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยโสต ฆานสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยฆานะ ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยชีวหา กายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยกาย มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยมนะ.

อันดับที่สี่คือ สัญญา ความจำได้หมายรู้ ก็นับเป็น ๖ คือ รูปสัญญา ความจำหมายในรูป สัททสัญญา ความจำหมายในเสียง คันธสัญญา ความจำหมายในกลิ่น รสสัญญา ความจำหมายในรส โสภณสัญญา ความจำหมายในโสภณพะ ธรรมสัญญา ความจำหมายในเรื่อง.

อันดับห้าก็เป็น สังขาร คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดไปตามสัญญา เป็นกุศลคือเป็นส่วนดีบ้าง เป็นอกุศลคือส่วนไม่ดีบ้าง เป็นอพยากฤต คือเป็นส่วนกลางๆ บ้าง.

เพราะฉะนั้น นับตั้งแต่วิญญาณ สัมผัส เวทนา สัญญา สังขาร ห้ รวมเรียกว่า นามธรรม คือเป็นส่วนนาม นามแปลว่าน้อม หมายความว่า เป็นอาการที่จิตน้อมออกไปรู้อะไรต่าง ๆ อาศัยกาย คือ อาศัยทวาร ๖ ดังกล่าวนั้น เมื่อจิตน้อมออกไปรู้ รู้ขั้นแรกก็เป็น วิญญาณ รู้ขั้นที่สอง ก็เป็นสัมผัส รู้ขั้นที่สาม ก็เป็นเวทนา รู้ขั้นที่สี่ ก็เป็นสัญญา รู้ขั้นที่ห้า ก็เป็นสังขาร แต่ว่าในเบญจขันธ์ ขันธ์ ๕ นั้น นับเพียง ๔ คือว่าสัมผัสไม่นับ ยกออกเสีย และนับรูปเข้าเป็น ที่ ๑ คือรูปกาย แล้วก็เอาวิญญาณไปไว้ท้าย คือเรียงเสียใหม่ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ว่าเมื่อกล่าวโดยลำดับที่เกิด วิญญาณต้องมาก่อน เป็นวิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร ทำไม ท่านจึงเอาเรียงไว้ท้าย ก็เพื่อให้เป็นวงกลม เพราะอาการที่จิตน้อมไป รู้ที่เรียกว่านามนั้น รู้ขั้นที่ ๑ เป็นวิญญาณ สัมผัสไม่นับ ขั้นที่ ๒

พรรษาที่ ๑ วงกลมนามธรรม

എ

ก็เป็นเวทนา ขณะที่ ๓ เป็นสัญญา ขณะที่ ๔ เป็นสังขาร คือความ
คิดปรุงหรือความปรุงคิด เมื่อคิดปรุงไปก็รู้ไปด้วย รู้ที่เกิดขึ้นควบคู่
กันไปกับความคิดนั้น ก็ย้อนมาเป็นวิญญาณอีก แล้วก็มาเป็นเวทนา
เป็นสัญญา เป็นสังขาร แล้วย้อนมาเป็นวิญญาณ เป็นเวทนา เป็น
สัญญา เป็นสังขารไปใหม่ เป็นวงกลม เพราะฉะนั้น บัญญัติ คือ
ขันธ์ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงมีทางเกิดตั้งกล่าว
มานี้ และเมื่อย่นย่อลงก็เป็น ๒ คือเป็น รูป อย่างหนึ่ง นาม
อย่างหนึ่ง รูปก็เป็นรูปกาย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ก็เป็นนามกาย แต่มักเรียกสั้น ๆ กันว่า นามรูป เรียกว่านาม
เพราะเป็นอาการที่น้อมไปรู้ของจิต ดังบรรยายมานี้.

วิถิจิต คือทางดำเนินของจิตที่ปรากฏเป็นนามธรรม อากั
 รุปธรรม คือจิตอากัรรูปแสดงอาการเป็นนาม น้อมออกมาเป็นรูป รู้สิ่ง
 ที่แรกก็น้อมออกมาเป็น วิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร แล้วก็วน
 กลับไปใหม่เป็นวงกลม จะอธิบายเกี่ยวแก่มะต่อไป ได้กล่าวถึง
 อายตนะภายในหรือทวารทั้ง ๖ คู่กับอายตนะภายนอก ๖ แล้ว และได้
 กล่าวนามธรรม ซึ่งเป็นวิถิจิตสืบไปจากนั้น นั้นเป็นการแสดงอธิบาย
 ตามพระบาลี แต่ในอรรถกถาพระอภิธรรมได้อธิบายพิเศษเกี่ยวแก
 มนะ ซึ่งก็ได้ข้างแต่ยังไม่ได้อธิบาย จึงจะมาจับอธิบายในตอนนี้.

ตามอธิบายในอรรถกถา^๕ มณะ^๖อน^๗เป็นอายตนะ^๘ที่ ๖ หรือเป็น

ทวารที่ ๖ ต้องประกอบด้วยอายตนะ ๕ ข้างต้นเสมอ จึงจะเกิด
 วิญญาณตามสาย ไต่แก่มือ จักขุ (ตา) และ รูป มากระทบกัน
 ต้องกระทบถึงมโนะด้วย จึงจะเกิดจักขุวิญญาณ (ความรู้สึกเห็นรูป
 ทางตา) โสตะ (หู) สัทตะ (เสียง) กระทบกัน จะต้องกระทบ
 ถึงมโนะด้วย จึงเกิดโสตวิญญาณ (ความรู้สึกได้ยินเสียงทางหู) ฆานะ
 (จมูก) กลันธะ (กลิ่น) กระทบกัน ต้องกระทบถึงมโนะด้วย จึงจะ
 เกิดฆานวิญญาณ (ความรู้สึกเป็นกลิ่นทางจมูก) ชิวหา (ลิ้น) รส
 (รส) กระทบกัน ต้องกระทบถึงมโนะด้วย จึงจะเกิดชิวหาวิญญาณ
 (ความรู้สึกรู้รสทางลิ้น) กายะ (กาย) โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้อง)
 กระทบกัน ต้องกระทบถึงมโนะด้วย จึงจะเกิดกายวิญญาณ (ความ
 รู้สึกกระทบทางกาย) ส่วนข้อที่ ๖ นั้น มโนะ กับ ธรรมะ คือเรื่อง
 กระทบกันก็เกิดมโนวิญญาณ (ความรู้สึกรู้เรื่องทางมโนะ) ฉะนั้น
 มโนะ ข้อที่ ๖ จึงต้องเกี่ยวข้องกับอายตนะ ๕ ข้างต้นอยู่เสมอ แล
 ท่านอธิบายในพระอภิธรรมละเอียดไปกว่านั้น เช่นข้อที่ ๑ จักขุ
 (ตา) รูปะ ท่านเรียกว่า วรรณะ คือ สี แล้วก็ต้องมี แสงสว่าง
 มี มนสิการ คือการกระทำไว้ในใจ จึงจะเกิดเป็น จักขุวิญญาณ
 (ความรู้สึกเห็นรูปทางตา) มนสิการะ การกระทำไว้ในใจก็คือ มโนะ
 ทั้งที่ได้อธิบายแล้ว เป็นอันว่าในอายตนะ ๕ ข้างต้นนั้น รูปเป็นต้น
 ต้องกระทบทั้งจักขุประสาทตามทางของตน และต้องกระทบทั้งมโนะ
 ในขณะเดียวกัน ท่านแสดงว่ารวดเร็วมาก เมื่อรูปมากระทบกับจักขุ

พราหมณ์ที่ ๑ วิญญาณ-มโน-จิต

๗๕

ก็กระทบถึงมโนด้วยทันที เหมือนอย่างนกที่บินมาจับที่กิ่งไม้บนต้นไม้
เงาของนกก็กระทบไปถึงพื้นดินทันที เกือบจะเรียกได้ว่าในขณะ
เดียวกัน.

ตามที่อธิบายมานี้ ฟังสังเกตคำ ๓ คำ วิญญาณ คำหนึ่ง มโน
หรือ มโน คำหนึ่ง จิต อีกคำหนึ่ง คำทั้ง ๓ คำนี้ใช้ต่างกัน.

วิญญาณ นั้น ใช้ในความหมายเพียงรู้สึกเห็นรูปเป็นต้น ดังที่
อธิบายมาแล้วเท่านั้น ไม่ได้มีความหมายเป็นอย่างอื่น คือไม่ได้หมาย
ไปถึงสภาพที่จะไปเกิดต่อไป ซึ่งเป็นตัวยั่งยืน.

มโน หรือ มโน ก็มีความหมายเพียงทวารหรืออายตนะที่ ๖ มี
หน้าที่เกี่ยวข้องกับอายตนะ ๕ ข้างต้น กับเกี่ยวข้องกับธรรมะคือเรื่องของ
รูปเสียงเป็นต้น ที่ได้ประสบพบผ่านมาแล้ว ดังที่อธิบายมาแล้วเท่านั้น
คือมีหน้าที่เป็นอายตนะคือที่ต่อ หรือเป็นทวารคือเป็นช่องทางสำหรับ
จิตดำเนินเหมือนหนึ่งอายตนะ ๕ ข้างต้น.

ส่วน จิต มีความหมายเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่มีสรีระ
คือรูปร่าง แต่ว่าอาศัยอยู่ในกุหา ที่แปลว่าถ้ำ คือในกายอันนี้ มี
หน้าที่เป็นผู้รู้ เป็นผู้แสดงเจตนา (ความจงใจประกอบกรรม) มีหน้าที่
ที่จะดำเนินออกมารู้ตามวิถีที่กล่าวมานั้น และเป็นที่จะต้องปฏิบัติ
อบรมให้เป็นศีล ให้เป็นสมาธิ และให้ประกอบด้วยความรู้ เป็นตัว
ปัญญา ตลอดจนถึงให้เป็นผู้วิมุต คือเป็นผู้หลุดพ้น ทั้งในท้ายของ
อนัตตลักขณสูตรและอาทิตตปริยายสูตรที่อธิบายมาแล้ว ก็แสดงว่า

จิตของท่านเหล่านั้นวิมุตหลุดพ้นจากอาสวะ คือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ แม้เช่นนั้นก็ไม่มีพระพุทธรูปภาพิตสักแห่งหนึ่ง แสดงว่าจิตเป็นอิตตา คือตัวตน แต่กลับมีพระพุทธรูปภาพิตแสดงไม่ให้ถือว่า จิตเป็นอิตตา คือตัวตน ในพระสูตรนี้ได้แสดงว่า ถือว่ากายเป็นตัวตนเสียยิ่งกว่า ถือว่าจิตเป็นอิตตา คือตัวตนเป็นการไม่ดี เพราะว่าจิตเป็นธรรมชาติที่คั่นรณกระสับกระส่ายอยู่เสมอ เหมือนอย่างวานรที่คั่นรณกระสับกระส่ายอยู่เสมอ เมื่ออยู่บนต้นไม้ก็โยนตัวจับกิ่งนี้ ปล้อยจากกิ่งนี้ ไปจับกิ่งนั้น ปล้อยจากกิ่งนั้น ไปจับกิ่งโน้น ฉะนั้น ถ้าหากว่าจิตเป็นอิตตา อิตตาก็จะเท่ากับวานรที่มีธรรมชาติหลุกหลิก ดังกล่าวนั้น ท่านจึงไม่ให้ถือจิตเป็นอิตตา คือตัวตน.

หลักธรรมในพระพุทธศาสนานี้ ก็ไม่ให้ถืออะไรทั้งหมดว่าอิตตา คือตัวตน ถ้าไปถือเข้า ก็แสดงว่ายังมีอุปาทานคือความยึดถือ และก็ต้องคิดเป็นสิ่งที่ถอนให้เป็นอย่างนั้นเป็นนี้ เมื่อยังคิดเป็นเช่นนั้นเป็นนี้ ก็ยังเป็นภพหรือเป็นภาวะหรือภาวะอยู่ เมื่อเป็นตนหรือเป็นภาวะหรือภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ ก็ยังจะต้องเป็นสิ่งที่เกิดดับ เพราะเป็นสิ่งที่คิดปรุงแต่ง ฉะนั้นจึงให้ปล้อยวางทั้งหมด ส่วนธรรมอันใดที่มีอยู่เป็นอยู่อย่างใด ก็คงมีอยู่หรือเป็นอยู่ไปเช่นนั้น ถือว่าปล้อยให้เป็นไปตามธรรมดา ตามเรื่อง.

คราวนี้ จะย้อนมาทำความเข้าใจในเรื่อง นามธรรม อีกสักเล็กน้อย คือตามที่กล่าวว่า นามธรรมเป็นวิถิจิต ซึ่งเกิดเป็นวงกลม

อยู่เสมอ ไม่ใช่เกิดอย่างเดียว ดับด้วยอยู่เสมอเช่นเดียวกัน ยกตัวอย่าง เช่น เมื่อตามองเห็นหนังสือ ก็เกิดจักขุวิญญาณ คือความรู้สึกเห็นขึ้น แล้วก็เวทนา คือเป็นสุขหรือเป็นทุกข์หรือเฉย ๆ แล้วเกิดสัญญา คือความจำหมาย แล้วเกิดสังขารคือความคิดปรุงหรือว่าปรุงคิดในสิ่งที่เห็นนั้น เมื่อคิดปรุงหรือว่าปรุงคิดไป ก็เกิดวิญญาณคือความรู้สึกขึ้นในเรื่องที่ปรุงหรือที่คิดนั้นไปด้วย แล้วเกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร แล้วก็มาเวียนวนกันไป คราวนี้พอหูได้ยินเสียง เช่นได้ยินเสียงนาฬิกาตี ก็ทั้งเรื่องหนังสือไปเกิดโสตวิญญาณ คือความรู้สึกได้ยินเสียงนั้นอีก แล้วเกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร เกิดวิญญาณ เกิดเวทนา เป็นวงกลมไปในสิ่งที่ได้ยินนั้นอีก คราวนี้จมูกได้กลิ่นรูปหรือกลิ่นอะไรอย่างอื่น นามธรรมก็มาเกิดในเรื่องกลิ่น เรื่องเสียงนั้นก็หายไปเล็กน้อย เมื่อบริโภคอาหาร ลิ้นได้ประสบกับรส ก็เกิดนามธรรมในเรื่องของรสนั้น ภายใต้อุทกตอง เช่นว่าได้อาบน้ำ ก็เกิดนามธรรมในเรื่องของสิ่งที่ถูกตองนั้น แล้วบางทีมันจะไปกระทบกับธรรมะ คือว่ายย้อนไปคิดถึงเรื่องในอดีตที่ประสบพบผ่านมาแล้ว ก็เกิดนามธรรมในสายตาของমনะวนกันไปอย่างนั้น.

เพราะฉะนั้น วันหนึ่ง ๆ ตั้งแต่ตื่นนอนเช้าเรื่อยมา นามธรรมจึงเกิดดับไปนับไม่ถ้วนตามที่ประสบ และถ้าเรื่องใดมีความมุ่งใจอยู่มาก ก็ต่อกันไปได้นาน แต่ถ้าเรื่องใดความมุ่งของใจน้อย นามธรรมในเรื่องนั้นก็น้อย สุดแต่ว่าจะมีความมุ่งใจน้อยหรือมากอย่างไร ฉะนั้น

รูปกับนามจึงเป็นส่วนที่ทุก ๆ คนมีอยู่ อาศัยอยู่ ทำงานอยู่ตามหน้าที่ และมีอาการที่เกิดขึ้นอยู่เสมอ ไม่มีเวลาที่จะว่างเว้น ถ้าพิจารณาดู ก็จะเห็นความจริงอันนี้ได้.

ความเกิดขึ้นของรูปนั้น อาจจะเห็นได้ง่าย ส่วนความเกิดขึ้นของนามนั้น เมื่อพิจารณาก็พอจะเห็นได้ง่ายเหมือนกัน เพราะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นและดับไปรวดเร็วมาก เพราะอาการของใจเป็นสิ่งที่ละเอียด และเป็นสิ่งที่รวดเร็ว.

ในอาทิตตปริยายสูตร^๕ พระพุทธเจ้าได้ยกขึ้นแสดงเพียงแต่ เวทนา ด้วยทรงชี้ให้เห็นว่า เป็นของที่ร้อน หรือถูกเผาให้ไหม้อยู่เสมอ เท่ากับว่าทรงแสดงทุกข์สัจ ความจริงคือทุกข์ ต่อจากนั้นก็ ทรงแสดงสมุทัยสัจ ความจริงคือเหตุให้เกิดทุกข์ แต่ว่าในพระสูตร ทรงยกเอาราคะ โทสะ โมหะ และเพราะบุคคลมีราคะ โทสะ โมหะ เป็นไฟที่เผาเผาอยู่เสมอ จึงได้เตือนร้อนอยู่ด้วยความโศกเป็นต้น และด้วยความเกิดแก่ตาย ซึ่งเป็นสภาพธรรมตา ต่อจากนั้นก็ แสดงมรรคสัจ ความจริงคือมรรค ได้แก่ปัญญาที่กำหนดพิจารณาให้รู้เห็นตามเป็นจริง แล้วก็ทรงแสดงนิโรธสัจ ความจริงคือความดับทุกข์ ตั้งต้นแต่เกิดนิพพิทา ความหน่าย แล้วเกิดวิราคะ ความสิ้นราคะ เกิดวิมุตติ ความหลุดพ้น เกิดวิมุตติญาณทัสสนะ ความรู้เห็นว่าหลุดพ้น มีนัยเดียวกันกับที่แสดงไว้ในท้ายอนัตตลักขณสูตร.

พวรรษาที่ ๒-๓-๔ มคธ

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงอบรมปฐาณชฎิล จนได้อุปสมบท และได้พึงธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว พระทัยอยู่ที่ตำบลกยาสะสะนั้นตามพระพุทธรธยาศัยแล้ว ก็ได้ทรงนำภิกษุทั้งหมดนั้นเสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของมคธรัฐ.

มคธรัฐ ปราภฏตามหลักฐานต่าง ๆ ว่า ในเวลานั้นเป็นอาณาจักรที่เจริญรุ่งเรืองมีอำนาจมาก เมืองหลวงเรียกกันโดยมากว่า ราชคฤหะ แต่ในภาษาไทยเรียกว่า **ราชคฤห์** ในสมัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้นนั้น พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า **พิมพิสาร** ในบาลีใช้คำเรียกว่า **ราชา มากโร** เป็นคำย่อของ เทากับเป็นมหาราชแห่งแคว้นมคธ และใช้คำนำพระนามว่า **เสนิโย** ก็มีคำต่อไปว่า **เสนิโย พิมพิสาร** เป็นคำไทยว่า **พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นจอมทัพ** ปราภฏเรื่องราว กรุงราชคฤห์ ซึ่งเป็นนครหลวงนั้น ตั้งอยู่ในระหว่างภูเข ๕ ลูก คือ **เขากิษฌกุฏ** **เขาวภาระ** **เขาวปุลละ** **เขาสิสิลิ** และ **เขากาลกุฏ** ล้อมรอบคล้ายเป็นคอก เพราะฉะนั้น จึงมีคำเรียกอีกคำหนึ่งว่า **คิริพพะ** แปลว่า **คอกเขา** เมืองหลวงเดิมว่าตั้งอยู่บนเนินเขา แต่ว่าถูกไฟไหม้บ่อย ๆ พระเจ้าพิมพิสารจึงย้ายลงมาตั้งที่เชิงเขาข้างล่างซึ่งเป็นที่ราบ แต่ก็ยังอยู่ในระหว่างแห่งภูเขทั้ง ๕ นั้น

ต่อมาปลายสมัยพุทธกาล พระเจ้าอชาตศัตรูจึงได้ไปสร้างเมืองใหม่อีกเมืองหนึ่ง ภายนอกจากวงล้อมของเขาทั้ง ๕ ลูกนั้นทางด้านทิศเหนือ กรุงราชฤกษ์เจริญ มีคนมาก คณาจารย์เจ้าลัทธิไปอาศัยอยู่มาก และก็ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินก็ได้ทรงอุปถัมภ์ลัทธิต่าง ๆ ตามควร หรือไม่อุปถัมภ์ก็ไม่ทรงเบียดเบียน ปล่อยให้มีความสะดวกในการที่จะแสดงลัทธิของตน ๆ ในสมัยนั้น พระเจ้าพิมพิสารทรงได้แคว้นกาสิคามเป็นของขวัญจากแคว้นโกศล ในคราวทรงอภิเษกกับพระราชกนิษฐภคินีของพระเจ้าปเสนทิ แห้งแคว้นโกศล จึงที่ได้เล่าแล้ว

พระพุทธเจ้าได้เสด็จมุ่งไปสู่กรุงราชฤกษ์ก่อน อย่างหนึ่งว่า เพื่อทรงเปลื้องปณิญาที่ได้ทรงให้ไว้แก่พระเจ้าพิมพิสาร อีกอย่างหนึ่งว่า เพื่อทรงประจักษ์ฐานพระพุทธศาสนาในที่ที่เจริญก่อน.

ข้อที่ว่าทรงเปลื้องปณิญานั้น ดังที่มีเรื่องเล่าว่า เมื่อได้เสด็จออกทรงผนวชที่แรก ในขณะที่เสด็จไปลองทรงศึกษาบ้าง ทรงปฏิบัติด้วยพระองค์เองบ้าง เพื่อประสพโมกขธรรม คือธรรมเป็นเครื่องพ้นทุกข์นั้น ก่อนที่จะเสด็จไปถึงตำบลอรุเวลาเสนานิคม ซึ่งเป็นสถานที่ทรงทำความเพียรจนตรัสรู้ ก็ได้ทรงผ่านกรุงราชฤกษ์ และประทับอยู่ที่เขา ปัตถะ พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทราบ ก็ได้เสด็จไปเพื่อ

ทรงพบ และตามเรื่องเล่าว่า พระเจ้าพิมพิสารได้ตรัสถามถึงเหตุที่ทรง
ออกผนวช เมื่อได้ทรงตอบแล้ว พระเจ้าพิมพิสารก็ได้รับสั่งชวนให้
ทรงลาผนวช จะทรงแบ่งราชสมบัติให้ครอบครองครึ่งหนึ่ง พระพุทธ
เจ้าก็ไม่ทรงรับ เมื่อเป็นเช่นนั้น พระเจ้าพิมพิสารจึงทรงขอให้เสด็จ
กลับมาแสดงธรรมในเมื่อได้ทรงประสพพบธรรมนั้นแล้ว ฉะนั้น เมื่อ
ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว จึงได้เสด็จมายังกรุงราชคฤห์
ก่อนประเทศหรือนครอื่น.

อีกอย่างหนึ่ง ทรงมุ่งจะมาประคิษฐานพระพุทธศาสนา ในที่
ที่มีความเจริญก่อน เพราะวิธีประกาศพระพุทธศาสนาของพระพุทธ-
เจ้านั้น จะเห็นได้ว่า ได้ทรงประกาศแก่นักบวช ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติดี
ปฏิบัติชอบมา มุ่งดีมา และเป็นผู้คงแก่เรียนมาแล้ว ในฝ่ายคฤหัสถ์
ก็ทรงมุ่งประกาศแก่บุคคลที่เป็นหัวหน้าคน เช่นพระเจ้าแผ่นดิน
มหาอำมาตย์ และแก่พราหมณ์คฤหัสถ์ ซึ่งเป็นผู้คงแก่เรียน
ต่าง ๆ เมื่อบุคคลเหล่านั้น ได้ดวงตาเห็นธรรม รับนับถือพระพุทธ-
ศาสนาแล้ว คนอื่น ๆ ก็นับถือตามไปด้วยเป็นอันมาก หรือไม่
เช่นนั้นก็เกิดความสนใจ ตั้งใจที่จะสำเนียงศึกษาปฏิบัติ เพราะ
บุคคลที่ได้ทรงแสดงธรรมโปรดก่อนเหล่านั้น ก็ล้วนเป็นที่เคารพ
นับถือของเหล่าประชาชน ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงได้แพร่
ออกไปอย่างรวดเร็ว และพระพุทธเจ้าเองก็ทรงปลอดภัยจากบรรดา

ผู้มีอำนาจในบ้านเมืองเป็นต้น เพราะว่าได้ทรงให้บรรดาผู้มีอำนาจเหล่านั้นยอมรับนับถือ ทั้งได้ทรงปฏิบัติพระองค์เองไม่ทรงข้องแวะกับการบ้านการเมืองทุก ๆ อย่าง ทรงมุ่งประกาศพระพุทธศาสนาไปโดยส่วนเดียว ดังจะพึงเห็นได้จากพระพุทธรูปประวัติที่จะกล่าวในอันดับต่อไป.

เมื่อเสด็จเข้าสู่กรุงราชคฤห์นั้น ไม่ได้เสด็จเข้าไปทีเดียว ได้ประทับพักที่ ลัญจิวัน อันแปลว่า สวนตาลหนุ่ม น่าจะเป็นสถานที่สำหรับปลูกเพาะต้นตาล พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทราบกิตติศัพท์ คือเสียงที่พูดเล่าลือกันว่า พระสมณโคตม ผู้ค้ำยบตร ออกผนวชจากคักยตระกูล ได้เสด็จมายังกรุงราชคฤห์เวลานี้ได้พักอยู่ที่ลัญจิวัน สวนตาลหนุ่ม กิตติศัพท์ คือเสียงที่พูดกันระบือถึงพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นได้ฟุ้งซารไปว่า พระองค์เป็นพระอรหันต์สมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ศาสนาพร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะบริบูรณ์บริสุทธฺ์ทั้งหมด ฉะนั้นการที่จะได้พบได้เห็นพระอรหันต์เห็นปานนั้น เป็นกิจที่ดีที่ชอบ พระเจ้าพิมพิสารพร้อมทั้งบริวาร ๑๒ นหุต เป็นพวกพราหมณ์คฤหบดีชาวกรุงมคธก็ได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับนั้น องค์พระมหากษัตริย์เอง ได้ทรงอภิเษกพระพุทธเจ้าแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ส่วนข้างหนึ่ง ฝ่ายพวกพราหมณ์คฤหบดี ชาวมคธ ๑๒ นหุตนั้นได้แสดงกิริยาต่าง ๆ กัน บางพวกก็ถวายอภิเษก บางพวกก็กล่าววาจาปราศรัย

ชื่นชมยินดี บางพวกก็เพียงพนมมือไปทางพระพุทธเจ้า บางพวกก็ร้องประกาศชื่อโคตรของตน บางพวกก็เพียงเฉย ๆ อยู่ ทั้งหมดก็นั่งอยู่ตามที่อันควรแก่ตน ท่านแสดงว่า บริษัทเหล่านั้น โดยมากสงสัยว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงประพาศิพรหมจรรย์ ในสำนักของท่านอรุณเวลกัสสปะ หรือว่าท่านอรุณเวลกัสสปะนั้น ประพาศิพรหมจรรย์ในสำนักของพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าได้ทรงทอดพระเนตรเห็นอาการของบริษัท ที่ยังมีความเคลือบแคลงอยู่ดังกล่าว ก็ได้ตรัสถามท่านอรุณเวลกัสสปะขึ้น โดยความว่า ท่านได้เห็นอะไร จึงได้ละทิ้งลัทธิบูชาของตนเสีย.

ท่านอรุณเวลกัสสปะก็กราบทูลว่า ลัทธิบูชานั้น สรรเสริญงามคือสิ่งที่น่าปรารถนา พอใจ เช่นรูป เสียง กลิ่น รส และสรรเสริญ สตรี ท่านได้รู้ว่าเป็นมลทิน จึงไม่ยินดี.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านยินดีอะไร ?

ท่านอรุณเวลกัสสปะก็กราบทูลว่า ท่านเห็นธรรมที่สงบไม่มีกิเลสที่เป็นเครื่องข้องเกี่ยว เป็นธรรมะที่ไม่แปรปรวนเป็นอย่างอื่น เป็นธรรมะที่ไม่มีผู้อื่นจะพึงแนะนำได้ นอกจากจะพึงรู้ด้วยตนเอง ท่านได้ประสบพบเห็นธรรมะนั้นแล้ว จึงไม่ยินดีในลัทธิวิธีบูชา.

ครั้นท่านกราบทูลแล้ว ท่านก็ได้ขับศิระลงที่พระบาทของพระพุทธเจ้า แล้วก็กราบทูลขึ้นว่า พระองค์เป็นศาสดาของตนเป็นสาวก.

บริษัททั้งหมดนั้น ครั้นได้ฟังจึงเกิดเลื่อมใส สันความเคลือบแคลงสงสัย พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดง ออนุปฺพฬิกถาและอริยสัจจ์ ๔ ซึ่งท่านแสดงว่า บริษัททั้งหมดเมื่อได้ฟังแล้ว ๑๑ ส่วนได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และอีกส่วนหนึ่งได้ตั้งอยู่ในสรวณคมน์.

ครั้นแล้ว พระเจ้าพิมพิสารก็ได้กราบทูลแสดงว่า ความปรารถนาของพระองค์ได้ตั้งไว้ ๕ ข้อ ได้สำเร็จบริบูรณ์ในบัดนี้แล้ว คือ

ข้อที่ ๑ ได้ทรงตั้งความปรารถนาไว้ว่า ขอให้ได้ทรงอภิเสกเป็นพระราชาแห่งมครรัฐ.

ข้อที่ ๒ ขอให้พระอรหันต์ได้มาสู่แคว้นแคว้นของพระองค์.

ข้อที่ ๓ ขอให้พระองค์ได้เข้าไปนั่งใกล้พระอรหันต์.

ข้อที่ ๔ ขอให้พระอรหันต์ได้แสดงธรรมแก่พระองค์ และ

ข้อที่ ๕ ขอให้พระองค์ได้รู้ธรรมะของพระอรหันต์ทั่วถึง.

ได้ทรงสรรเสริญธรรมะของพระพุทธเจ้า และได้ทูลอาราธนาพระพุทธเจ้ากับพระสงฆ์สาวกให้เสด็จเข้าไปรับภัตตาหารในพระราชนิเวศน์ในวันรุ่งขึ้น พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงรับด้วยอาการกุศณิยาภาพ คืออาการนั่งนิ่ง ซึ่งเป็นวิธีรับของพระพุทธเจ้าและของพระสาวก นิ่งหมายความว่า รับ อย่างมานิมนต์พระ นิมนต์แล้ว ถ้าพระนั่งหมายความว่ารับ บางทีถ้าไม่ทราบธรรมเนียมนี้ ก็มักจะต้องถามต่อไปอีก ให้ตอบอย่างใดอย่างหนึ่ง.

รุ่งขึ้น พระพุทธเจ้าและพระสาวก ก็ได้เสด็จเข้าไปเสวยและฉันภัตตาหารในพระราชนิเวศน์ เสร็จแล้วพระเจ้าพิมพิสารก็ได้ทรงมีพระราชดำริว่า จะควรถวายที่ๆ ไหนให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและพระสาวก ได้ทรงเห็นว่าที่อันควรจะเป็นที่ประทับนั้น :-

๑. ควรจะเป็นที่ไม่ไกลหรือไม่ไกลนักจากบ้าน.

๒. ควรจะเป็นที่มีทางสัญจรไปมาบริบูรณ์ สะดวกแก่ผู้ที่ต้องการจะไปมาได้.

๓. กลางวันก็ไม่เป็นที่พลุกพล่านด้วยผู้คน กลางคืนก็มีความสงบ ไม่มีเสียงอื้ออึง ปราศจากลมที่เกิดจากผู้คนเดินไปมาพลุกพล่าน.

๔. ควรจะเป็นที่ประกอบกิจของผู้บำเพ็ญพรต และเป็นที่พักเรือนในการบำเพ็ญพรต.

๕. ควรที่พระบรมศาสดาจะประทับได้.

ได้ทรงเห็นพระเวฬุวัน คือสวนไผ่ ซึ่งเป็นสวนหลวง อันอยู่ภายนอกพระนครในทางด้านทิศเหนือ ไม่สู้ไกลนัก ก็ได้ทรงหลั่งน้ำจากพระแท่นทอง กราบทูลถวายพระเวฬุวันนั้น โดยความว่า ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายพระเวฬุวันนั้น แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงรับอารามคือสวน พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมะให้พระราชาทรงเห็นแจ่มแจ้ง ให้ทรงสมาทาน ให้ทรงอาหาญ

และให้ทรงสำเร็จแล้ว ได้ทรงปรารภเรื่องนี้เป็นเหตุ ตรัสอนุญาตให้
ภิกษุรับอาราม อันหมายความว่า วัดเป็นที่อาศัยอยู่ได้.

ตามตำนานปรากฏว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จประทับจำพรรษาที่ ๒
ที่ ๓ และที่ ๔ รวม ๓ พรรษาที่เวฬุวันนี้ และได้มีเหตุการณ์ต่าง ๆ
เกิดขึ้นในระหว่างนี้หลายอย่าง ซึ่งจะได้แสดงในอันดับต่อไป.

ในบัดนี้ จะได้กล่าวเรื่องเกสสิก ๆ ที่เนื่องกับธรรมเนียมประเพณี
เป็นต้นตามเรื่องที่เล่ามา.

ธรรมเนียมการให้ของผู้อื่น ให้สิ่งที่เป็นวัตถุยกหยิบยื่นได้ ก็มัก
จะหยิบยื่นให้ แต่ว่าถ้าให้สิ่งที่ใหญ่โต เช่น สวน หรือกุฏิ วิหาร
หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งอันไม่อาจจะหยิบยกให้ได้ มีธรรมเนียมใช้เทน้ำลงยัง
พื้นดิน หลังน้ำเป็นเครื่องหมายว่าให้ อย่างในเรื่องนี้ พระเจ้าพิม-
พิสารถวายพระเวฬุวันเป็นอาราม ท่านทรงเทน้ำจากพระเศวตทองเป็น
การแสดงว่าถวาย ในเรื่องอื่นก็เช่น พระเวสสันดรประทานช้าง
แก่พราหมณ์ที่มาขอ ท่านก็ยกช้างให้ไม่ได้ ก็ทรงเทน้ำจากพระเศวตทอง
เหมือนกัน หรืออย่างที่เรากรวดน้ำกัน ใช้เทน้ำ เพราะส่วนบุญนั้น
เป็นสิ่งที่ไม่เห็นตัว ไม่ใช่วัตถุ หยิบยื่นให้ไม่ได้ ฉะนั้น ก็ใช้เทน้ำ
เป็นหมายว่าให้ เข้าในธรรมเนียมที่กล่าวมานั้น อีกอย่างหนึ่ง อาจ
จะติคมาจากธรรมเนียมพราหมณ์ที่จะกล่าวต่อไป และธรรมเนียมเทน้ำ
กรวดน้ำ เขานิยมเทน้ำหมด ไม่ให้เหลือค้างไว้ เหมือนอย่างว่า

เต็มใจให้กันอย่างเต็มที่ ไม่ใช่ประหยัดเอาไว้.

บทสรรเสริญพระพุทธคุณที่เราสวดกันเวลาเช้า คงจำได้ว่า
 ตัม โห ปณ ภควนฺตัม เอวํ กลฺยาณํ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต เป็นต้น
 แสดงว่าเป็นเสียงสรรเสริญที่ประชาชนเขาพูด ๆ กันออกไปว่า **พระผู้มี**
พระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น
 เพราะฉะนั้น บทแสดงพระพุทธคุณเหล่านั้น ต้นเดิมก็ตั้งมาจากเสียง
 ที่พูดกันแพร่หลายในหมู่ประชาชน ไม่ใช่เป็นของผู้นั้นผู้ใดแต่งขึ้น
 และถ้อยคำเหล่านั้น ก็ล้วนเป็นคำเก่า ๆ อย่างคำว่า ภควา หรือ
 อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ เป็นต้น เมื่อใครเป็นที่เคารพนับถือขึ้น แสดง
 ตนเป็นศาสดาขึ้น ประชาชนก็คงใช้คำเหล่านั้นเองเป็นคำเรียกร้อง และ
 ในตอนท้ายก็มีว่า การไปดูไปเห็นพระอรหันต์เป็นการดี เพราะฉะนั้น
 เมื่อเขาถือกันว่ามีพระอรหันต์มา ก็ควรที่จะไปดูพระอรหันต์กันเสียที
 หนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปด้วย ก็ยังพากันไปมากมาย ส่วนศรัทธา
 ที่จะตั้งมั่นสำหรับตนนั้น จะมีต่อเมื่อเกิดดวงตาเห็นธรรม คือเมื่อฟัง
 ธรรมแล้ว ได้ดวงตาเห็นธรรมด้วยตนเองนั่นแหละ จึงจะเกิดศรัทธา
 ขึ้นด้วยตนเอง.

อนึ่ง พระเวฬุวันนั้น ในตำนานบางแห่งแสดงว่ามี ๒ ตอน
 ตอนหนึ่งเรียกว่า กลันทกนิวาปะ คือ **เป็นที่ให้เหยื่อแก่กระแต** ตอน
 พระเจ้าพิมพิสารถวายให้เป็นอารามแก่พระพุทธเจ้าและพระสาวก ส่วน

อีกตอนหนึ่งเรียกว่า โมรนิวาปะ คือ เป็นที่ให้เหยื่อแก่นกยูง พระเจ้าพิมพิสารได้อนุญาตให้เป็นที่อยู่ของพวกปรีพาชก ซึ่งเป็นนักบวชพวกหนึ่ง นักแสดงว่า พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงเป็นศาสนูปถัมภ์ของทุก ๆ ลัทธิ ถึงไม่ทรงนับถือ แต่ก็ไม่ทรงเบียดเบียน

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงรับพระเวฬุวันเป็นพระอาราม ได้ประทับอยู่ที่พระเวฬุวันนั้น ท่านว่าได้ประทับอยู่ในพรรษาที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๓ และในระหว่างที่ประทับอยู่นี้ ทรงได้ พระอัครสาวก คือ พระสาวกผู้เลิศเบื่องขวาและเบื่องซ้ายที่พระเวฬุวัน พระอัครสาวกเบื่องขวา คือ พระสารีบุตรเถระ พระอัครสาวกเบื่องซ้าย คือ พระโมคคัลลานเถระ ประวัตินี้ของท่านโดยย่อ มีว่า:-

ที่ใกล้กรุงราชคฤห์นั้น ได้มีหมู่บ้านพราหมณ์อยู่ ๒ หมู่ หัวหน้าของหมู่บ้านนั้นได้เป็นสหายสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน และต่างก็ได้มีบุตรชาย หัวหน้าหมู่บ้านพราหมณ์หมู่หนึ่ง ตั้งชื่อบุตรว่า อุปติสสะ ในฐานะที่เป็นชื่อของหมู่บ้านนั้น และเป็นบุตรของหัวหน้า หัวหน้าหมู่บ้านพราหมณ์อีกหมู่หนึ่ง ตั้งชื่อบุตรว่า โกลิตะ ใช้ชื่อหมู่บ้านนั้นมาเป็นชื่อบุตรของหัวหน้า อุปติสสะและโกลิตะ เมื่อเติบโตขึ้นต่างก็ได้เล่าเรียนศึกษาจนได้สำเร็จการศึกษาตามลัทธิของตน และก็ได้ไปเที่ยวเตร่ด้วยกันอยู่เสมอ เช่นได้ไปเที่ยวคุมหรสพที่มีอยู่บนยอดเขา เป็นการประจำปี และก็ได้เคยเบิกบานรื่นเริงหรือเศร้า หรือว่า ตก

รางวัลแก่ผู้แสดงไปตามบทบาท แต่เมื่อมีญาณแก่กล้าขึ้น แปลว่า ถึงคราวที่จะออกบวช ในคราวหนึ่งก็เกิดความสังเวชใจ ไม่รู้สึกสนุกในการคุมหรสนั้น ยิ่งคนดูเขาหัวเราะกัน รื่นเริงกัน ก็กลับรู้สึกสังเวชใจ เพราะนึกว่าอีกไม่ช้าเท่าไร ไม่เกินร้อยปี ก็จะพากันตายไปหมดสิ้น และเมื่อสังเกตเห็นอาการของกันและกันเป็นคั่งกล่าววันก็เลยชวนกันไปบวชเป็นปริพาชกในสำนักของสญชัย ซึ่งเป็นอาจารย์เมื่อได้ศึกษาลัทธิของอาจารย์สญชัยนั้นแล้ว ก็เห็นว่า ไม่มีสาระ แต่ก็ยังไม่รู้ว่า จะไปพบใครที่ไหนซึ่งจะสอนได้ดีกว่า จึงพากันตั้งกติกาไว้ว่า ถ้าใครพบอมตธรรม คือธรรมที่ไม่ตายก่อน ก็ให้บอกแก่กัน.

ในวันหนึ่ง อุปติสสได้พบท่าน พระอัสสชิ ซึ่งเป็นองค์หนึ่งในภิกษุปัญจวัคคีย์ ได้เที่ยวบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชฤกษ์ ได้เห็นอาการของท่าน เป็นที่น่าเลื่อมใส ก็เกิดความสนใจ แต่เห็นว่า ยังไม่ใช่เวลาที่จะไต่ถาม จึงได้เดินตามท่านไป เมื่อท่านบิณฑบาตกลับจนเสร็จแล้ว จึงเป็นโอกาส ก็เรียนถามท่านว่า ท่านบวชอุทิศใครใครเป็นศาสดาของท่าน ท่านชอบใจธรรมะของใคร.

ท่านพระอัสสชีก็ก่ล่าวตอบว่า ท่านบวชอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเสด็จออกผนวชจากคักยสกุล พระองค์เป็นพระศาสดาของท่าน ท่านชอบใจธรรมะของพระองค์.

อุปติสสก็ขอให้ท่านแสดงธรรมะนั้นให้ฟัง ท่านอัสสิทีกก็กล่าว
ตอบว่า ท่านเพิ่งเข้ามาบวช ยังไม่อาจที่จะแสดงให้พิสดารกว้างขวาง
จะแสดงได้ก็โดยย่อ.

อุปติสสก็กล่าวตอบว่า แสดงพญฺชนะมาก แต่ไม่ได้เนื้อความ
อะไร ก็ไม่เป็นประโยชน์อะไร ก็ขอให้แสดงแต่โดยใจความ.

ท่านพระอัสสิทีกแสดงธรรมะโดยย่อให้ฟัง ที่พระธรรม-
สังคหการยได้มาร้อยกรองเป็นพระคาถาไว้ว่า เบ ธมฺมา เหตุป-
ปภา **ธรรมเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิด หรือเกิดแต่เหตุ**
เตสํ เหตุํ ตถาคโต พระตถาคต กล่าวเหตุของธรรมเหล่านั้น
เตสญฺ โย นิโรธो จ และความดับของธรรมเหล่านั้น เอวํ
วาที มหาสมโณ พระมหาสมณะมีวาตะอย่างนี้.

อุปติสสเมื่อได้ฟัง ก็เกิด **ธรรมจักขุ** คือ ดวงตาเห็นธรรม
ว่า **สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความ**
ดับไปเป็นธรรมดา ครั้นแล้วอุปติสสก็ลาท่านไปพบโกสิตะผู้สหาย
เพราะได้ระลึกถึงสัญญาที่ได้ทำกันไว้ ว่าใครพบอมตธรรมก่อนจงบอก
แก่กัน เมื่อพบโกสิตะก็ได้ไปกล่าวธรรมะนี้ให้โกสิตะฟัง โกสิตะเมื่อ
ได้ฟังแล้วเกิดดวงตาเห็นธรรมเช่นเดียวกัน แล้วก็พากันไปหาสัจฺญชั
ผู้เป็นอาจารย์ เล่าเรื่องให้ฟังแล้ว กล่าวชักชวนอาจารย์ ให้อาจารย์
ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า สัจฺญชัผู้เป็นอาจารย์ก็ไม่ยอม เพราะมีมานะว่า

ได้เป็นคณาจารย์เจ้าลัทธิอยู่แล้ว จะกลับไปเป็นศิษย์ของผู้อื่นอีกนั้น ก็เหมือนอย่างเอาจะเข้าไปใส่ในตุ่มน้ำ ซึ่งเป็นไปไม่ได้ ในอรรถกถาธรรมบทยังมีเล่าไว้ว่า สัตถ์ผู้เป็นอาจารย์นั้น ได้ถามว่า ในโลกนี้มีคนฉลาดมากหรือมีคนโง่มาก อุปติสสและโกลิตะ ก็ตอบว่า คนโง่มีมากกว่า อาจารย์สัตถ์ก็กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นก็ให้คนฉลาดไปหาพระพุทธเจ้า ให้คนโง่มาหาตนก็แล้วกัน ก็เป็นอันว่า ไม่ยอมไป.

อุปติสสและโกลิตะก็ลาอาจารย์ พาเอามานพที่เป็นบริวารของตนที่ว่ามีจำนวน ๒๕๐ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าก็ประทานให้อุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาทั้งหมด ฝ่ายบริวารนั้นเมื่อได้อุปสมบทแล้ว ก็ได้บำเพ็ญเพียร ไม่ช้านักก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด.

ส่วนพระโกลิตะ ที่ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า พระโมคคัลลานะ ตามชื่อมารดาว่าโมคคัลลี โมคคัลลานะ ก็แปลว่าบุตรของนางโมคคัลลีพราหมณี ท่านอุปสมบทได้ ๗ วัน ได้ไปทำความเพียรอยู่ ณ บ้าน กัลลวาลมุตตคาม แคว้นมคธนั้น ในเวลานั้น พระศาสดาได้ประทับอยู่ในสวน เภสกาลวัน ซึ่ง เป็นที่ให้เหยื่อแก่น้ำหรือเป็นบ่อน้ำ โกล้เมืองหลวงแคว้นมคธะ อันชื่อว่า สุธมมาริกะ พระโมคคัลลานะ เมื่อบำเพ็ญเพียรอยู่ ณ บ้านกัลลวาลมุตตคามนั้น ได้นั่งโง่งงอยู่ พระพุทธเจ้าได้ทรงทราบ ก็ได้เสด็จไปประทาน

พระโอรส ทรงแสดงกอบายแก่งวต่าง ๆ เมื่อจะสรุปลงแล้วก็ได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

ข้อ ๑. เมื่อนมสการ คือทำไว้ในใจ ซึ่งสัญญาคือความกำหนดหมายในข้อใด เกิดความง่วงขึ้น ก็ให้ทำมสการสัญญาข้อนั้นให้มากขึ้น.

ข้อ ๒. ตรีกตรองพิจารณาธรรม ที่ได้ฟังได้เรียนมาด้วยใจ.

ข้อ ๓. ให้ส่ายกาย คือทอ้งบ่นธรรมะโดยพิสดาร.

ข้อ ๔. เอามือขยันทูทั้ง ๒ ข้าง หรือว่าลูบด้วยฝ่ามือ.

ข้อ ๕. ลูบขนันต์ด้วยน้ำ เหลียวดูทิศ แหงนหน้าดูดาว.

ข้อ ๖. มนสการคือทำไว้ในใจ ซึ่งโลกสัญญา คือกำหนดความสว่างให้มีความสว่างเหมือนอย่างกลางวัน อันปรากฏอยู่ในใจ ทำใจให้เปิด ไม่ให้ถูกหุ้มห่อ ให้สว่าง.

ข้อ ๗. จงกรม คือเดินไปเดินมา สำรวมอินทรีย์และสำรวมจิต ไม่คิดออกไปภายนอก.

และข้อ ๘. ก็ให้นอน ที่เรียกว่า สำเร็จสหัสยา ก็นอนตะแคงเบื้องขวา ไม่คิดทำความสุขในการนอน และตั้งสติกำหนดจะตื่นขึ้น ลุกขึ้น.

วิธีแก่งวทั้ง ๘ ข้อนี้ ตรัสสอนเป็นวิธีแก้เพื่อเลือกใช้ข้อใดข้อหนึ่ง ข้อหนึ่งไม่สำเร็จก็ให้ใช้ข้อ ๒ เป็นต้น จนในที่สุดเมื่อไม่

สำเร็จก็ต้องนอนกันที เมื่อประทานวิธีแก้ง่วงดังนี้แล้ว ก็ได้ตรัสพระ-
โอวาทอีก ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑. ไม่ควรชงวงเข้าสกุล หมายความว่า ไม่ควรตั้งมานะ
ว่าเราเป็นนั่นเป็นนี่ ที่เขาต้องนับถือ เขาจะต้องต้อนรับเข้าไปสู่
ประตู เพราะถ้าหากว่าคนในสกุลเขามีการงานมาก เขาไม่ได้ใส่ใจ
ถึง ก็จะทำให้เกิดเก้อเจินคิดไปในทางต่าง ๆ เกิดความพุ้งซ่าน
จิตเลยไม่สำรวม ก็จะห่างจากสมาธิ.

ข้อ ๒. ไม่พูดคำที่เป็นเหตุโต้เถียงกัน คือผิดกัน เพราะ
จะต้องพูดมาก ทำให้พุ้งซ่าน ทำให้จิตไม่สำรวม ซึ่งทำให้ห่างจาก
สมาธิได้เช่นเดียวกัน.

และข้อ ๓. ได้ตรัสว่า พระองค์ทรงติการคลุกคลี แต่ว่ามิใช่
ติไปทุกอย่าง สรรเสริญก็มี คือทรงติ ไม่สรรเสริญการคลุกคลีด้วย
หมู่ชน แต่ว่าทรงสรรเสริญการคลุกคลีด้วยเสนาสนะอันสงัด คือ
อยู่ในที่นอนที่นั่งอันสงัด.

พระโมกคัลลานะ ได้กราบทูลว่า ด้วยข้อปฏิบัติเท่าไร
ภิกษุจึงจะชื่อว่า เป็นผู้หมั่นไปในธรรมะเป็นที่สันตติภา สำเร็จถึง
ที่สุด เกษมจากโยคะคือกิเลสที่เป็นเครื่องประกอบจิตไว้ถึงที่สุด เป็น
พรหมจารีถึงที่สุด ถึงสุดทางกันจริง ๆ เป็นผู้ประเสริฐสุดแห่งเทพ
และมนุษย์ทั้งหลาย.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบโดยความว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เมื่อได้สดับว่า ธรรมทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่น ก็พิจารณาให้ทราบชัด ให้ทราบชัดลักษณะของธรรมทั้งปวงนั้น กำหนดธรรมทั้งปวงนั้นว่าไม่ควรยึดมั่นอย่างไร เมื่อเสวยเวทนา คือสุข ทุกข์ หรือ ไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่สุข อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ให้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาที่ประกอบด้วยความหน่าย ความดับ และความสลัดคืนไปยึดมั่นไม่ละทิ้ง จึงเป็นผู้ดับกิเลสเฉพาะตัว และจึงเป็นผู้ว่าไม่ติดมั่นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว

พระโมคคัลลานะ เมื่อได้สดับพระพุทธศาสนานี้แล้ว ได้ปฏิบัติ ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันนั้น.

ส่วนพระอุปติสสะ ที่ในศาสนานี้เรียกท่านตามชื่อมารดาว่า พระสารีบุตร ก็เป็นบุตรของนางสารีพราหมณี บวชแล้วได้ถึงเดือนได้ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปบนเขา กิชมกุฏ แขวงกรุงราชคฤห์ ในวันนั้น พระพุทธเจ้าได้ประทับที่ถ้ำชื่อว่า สุกรขาตา ในเขาคิชมกุฏนั้น มีปริพาชกผู้หนึ่ง ชื่อ ที่มณเฑียร ซึ่งเป็น อัคริเวสสนโคตร ได้เข้าไปยืนเฝ้า ท่านพระสารีบุตรได้นั่งอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์และถวายงานพัดพระพุทธเจ้าอยู่.

ปริพาชกนั้น ได้ทูลถามถึงทฎฐิ คือความเห็นของตนว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ตน ตนไม่ชอบใจหมดทุกสิ่ง.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสโดยใจความว่า ถ้าอย่างนั้นทฎฐิ คือความเห็นเช่นนั้น ก็ต้องไม่ควรแก้ปริพาชกนั้น ปริพาชกนั้นก็จะต้องไม่ชอบทฎฐินั้นเหมือนกัน.

ทฎฐิ คือความเห็นต่าง ๆ นั้น เมื่อสรุปลงแล้วก็มีเพียง ๓ คือ:-

๑. เห็นว่าสิ่งทั้งปวงควรแก้ตน ตนชอบใจหมด.
๒. เห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก้ตน ตนไม่ชอบใจหมด.
๓. เห็นว่า บรรดาสิ่งทั้งปวงนั้น บางสิ่งก็ควรแก้ตน ตนชอบใจ บางสิ่งไม่ควรแก้ตน ตนไม่ชอบใจ.

ทฎฐิทั้ง ๓ นี้ ทฎฐิที่ ๑ ไกลต่อความยินดีพอใจ ทฎฐิที่ ๒ ไกลต่อความชดใจ ทฎฐิที่ ๓ ไกลทั้ง ๒ อย่าง คือบางอย่างก็ไกลต่อความยินดีพอใจ บางอย่างก็ไกลต่อความไม่ชอบ เป็นอันว่า ทฎฐิทุก ๆ อย่างนั้นเป็นเหตุให้เจริญกิเลสได้ทั้งนั้น เพราะว่า ถ้าถือมั่นในทฎฐินั้นอันใดว่าเป็นจริง ทฎฐิอื่นเป็น โมฆะ คือว่าเปล่าหมด ก็จะต้องผิดจากอีก ๒ พวก เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็จะต้องวิวาทกัน จะต้องพิฆาตกัน เบียดเบียนกัน ผู้รู้เมื่อพิจารณาเห็นโทษของความถือมั่นในทฎฐิอย่างใดอย่างหนึ่งดังกล่าวมานี้ จึงได้ละทฎฐินั้น และไม่ทำทฎฐิอื่นให้เกิดขึ้น.

ต่อจากนี้ ได้ตรัสถึง กายอันนี้ ซึ่งเป็นที่ประชุมมหาภูตทั้ง ๔ อันได้แก่ ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ซึ่งมีบิดามารดาเป็นแดนเกิด

เติบโตขึ้นเพราะการทนุบำรุงด้วยอาหารต่างๆ เป็นกายที่จะต้อง
แตกทำลายเป็นธรรมดา ก็ควรพิจารณาให้เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน.

ครั้นแล้วได้ทรงแสดง เวทนา ๓ คือเมื่อบุคคลเสวยสุขเวทนา
ในเวลาใด เวลานั้นก็ย่อมไม่ได้เสวยทุกข์เวทนา หรือทุกข์ขมสุข-
เวทนา เสวยทุกข์เวทนาเวลาใด ในเวลานั้น ก็ไม่ได้เสวยสุขเวทนา
หรือทุกข์ขมสุขเวทนา เสวยทุกข์ขมสุขเวทนาเวลาใด ในเวลานั้น
ก็ไม่ได้เสวยสุขเวทนาหรือทุกข์เวทนา คือรับเวทนาที่ละอย่างใน
เวลาหนึ่ง เวทนาทั้ง ๓ นั้น ก็เป็นของที่ไม่เที่ยง เป็นของที่มีการ
ปรุงแต่ง เป็นของที่อาศัยเหตุเกิดขึ้น มีความสั้นไป เสื่อมไป คลาย
ไปได้ จนถึงดับไปเป็นธรรมดา เมื่อพิจารณาให้เห็นความจริงใน
เวทนาดังนี้ ก็จะเกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ
เหมือนดังที่แสดงในอนัตตลักขณสูตร.

เมื่อพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมนี้แก่ที่ชนชะปริพาชกนั้น ท่าน
พระสารีบุตรได้นั่งถวายงานพัดไปพลางฟังไปพลาง และพิจารณาตาม
เห็นว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสให้ละให้สละคืน เพราะความจริง
เห็นจริงในธรรมเหล่านี้ เมื่อพิจารณาอยู่ จิตก็พ้นจากอาสวะ เพราะ
ไม่มีกัมมัน.

ส่วนทณชนะปริพาชก เพียงแต่ได้ดวงตาเห็นธรรม และท่านแสดงว่า ปริพาชกนั้น ก็เป็นหลานของพระสารีบุตร ได้เฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อจะไปสืบทอดข่าวของพระสารีบุตรว่า เมื่อบวชแล้วจะเป็นอย่างไรบ้าง จึงได้ไปเฝ้าและได้ทูลถามพระพุทธเจ้าถึงทิวฏฐีคือความเห็นของตน เป็นอันว่าไม่ชอบใจอะไรทั้งนั้น เท่ากับว่าเป็นการปฏิเสธว่า ไม่ชอบใจคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วย แต่ก็ปฏิเสธโดยตรง ยกเอาทิวฏฐีขึ้นมาว่าให้คลุมไปถึง พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสชักเข้าหาเหตุผล และชักเข้าหาธรรมปฏิบัติ.

พระโมคคัลลานะ พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องว่าเป็นเลิศในทางมฤตฐานมาก พระสารีบุตร พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องว่าเป็นเลิศในทางมัญญานามาก พระสารีบุตรเป็นอัครสาวกเบื้องขวา พระโมคคัลลานะเป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย ดังที่เมื่อสร้างพระพุทธปฏิมา ก็มักจะสร้างรูปพระอัครสาวกทั้งคู่ ให้ยืน หรือให้นั่งอยู่ ๒ ข้างด้วย และก็สร้างเหมือนกัน เมื่อเป็นเช่นนั้นที่จะสังเกตได้ว่า ท่านองค์ไหนเป็นพระสารีบุตร ท่านองค์ไหนเป็นพระโมคคัลลานะ ก็ให้สังเกตว่า เบื้องขวาขององค์พระพุทธปฏิมา ก็เป็นพระสารีบุตรเถระ เบื้องซ้ายของพระพุทธปฏิมาก็เป็นพระโมคคัลลานเถระ เมื่อเราหันหน้าเข้า ก็กลับกัน คือด้านซ้ายของเราเป็นพระสารีบุตร ด้านขวาของเราก็เป็นพระโมคคัลลานะ และได้ถือเป็นธรรมเนียมในการจัดลำดับโดยปกติดังนี้

เช่น นาคที่มีอายุมากกว่า ก็อยู่ทางด้านขวาของพระอุปัชฌาย์ นาคที่มีอายุน้อยกว่าก็อยู่ทางด้านซ้ายของพระอุปัชฌาย์ ตัวนาคเอง เมื่อหันหน้าเข้าไป ก็รู้สึกว้าวสั่นกันคนละข้าง แต่ว่าถือเอาขวาและซ้ายของสิ่งที่เป็นประธานนั้นไว้เป็นหลัก.

จะอธิบายธรรมะที่เกี่ยวข้องในเรื่องของพระอัครสาวกทั้ง ๒ และจะชักภาพิตของท่านบางเรื่องมากล่าวก่อน ภาพิตของท่านพระอัสสชิที่ได้กล่าวแก่พระสารีบุตรเมื่อเป็นปริพาชกนั้น นับถือกันว่าเป็นคาถาแสดงหัวใจอริยสัจ และปรากฏอยู่ในศิลาจารึก สมัยพระเจ้าอโศกเป็นอันมาก ฉะนั้นก็ควรทำความเข้าใจเพื่อความบัง.

คาถาบท^{๕๕}ขึ้นต้นว่า **เบ ธมฺมา** ที่มีคำแปลว่า **ธรรมเหล่าใด** เกิดแต่เหตุ **พระตถาคตตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้นและความดับของธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีวาตะอย่างนี้** ที่จริงฟังดูก็น่าจะไม่มีรู้สึกสทกใจเท่าใด ตามเนื้อความที่กล่าวมานี้ ถ้าได้ฟังอริยสัจมาบ้าง ก็พอจะจับเค้าได้ แต่ถ้าไม่เคยฟังอริยสัจมา ก็ยากที่จะกำหนดให้เข้าใจ.

คราวนี้ จะอธิบายในฐานะที่ได้เคยฟังอริยสัจมาก่อน ก็คือว่า เมื่อเคยฟังอริยสัจมาแล้ว รู้ว่า อริยสัจนั้นมี ๔ ได้แก่ ๑. ทุกข์ ซึ่งเป็น ผล ๒. สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ซึ่งเป็น เหตุ ทั้ง ๒ นี้

เป็นผลและเหตุในค้ำนทุกข ๓. นิโรธ ความดับทุกข ซึ่งเป็น ผล
๔. มรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข ซึ่งเป็น เหตุ นี้เป็นผลและ
เป็นเหตุในค้ำนความดับทุกข เมื่อได้เคยฟังอริยสัจจมาและทราบหัวข้อ
อย่างนี้ ก็พอจับเค้าของคาถาของท่านได้ คือ

ข้อว่า **ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ** นี้ก็ หมายถึงทุกขซึ่งเป็น
ผล นี้เป็นบาทที่ ๑ ของคาถานั้น ส่วนบาทที่ ๒ ว่า **พระตถาคต**
ตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้น นี้ก็คือ **ตรัสสัมมัตถ์** เหตุให้เกิดทุกข
บาทที่ ๓ ว่า **และความดับของธรรมเหล่านั้น** นี้ก็เท่ากับ **แสดง**
นิโรธ ความดับทุกข และมรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข
ซึ่งรวมอยู่ในฝ่ายความดับทุกข **พระมหาสมณะมีวาตะอย่างนี้** ก็คือ
ว่า **ตรัสสั่งสอนไว้อย่างนี้**.

คราวนี้ ถ้าจะสรุปเข้าในคำสอนของพระพุทธเจ้าทั่วๆ ไป ใน
ฐานะที่เคยเรียนมาแล้วก็พอสรุปได้ คือว่า ในชั้นสามัญ พระพุทธศาสนา
สอนว่า ผลที่ไม่ดีต่างๆ เกิดจากเหตุที่ไม่ดี อันเรียกว่าบาป สุจริต
หรืออกุศลกรรม ส่วนผลที่ดีต่างๆ ก็เกิดจากเหตุที่ดีอันเรียกว่า บุญ
สุจริต กุศลกรรม คาถาของพระอัสสชินั้น บาทที่ ๑ ที่ว่า **ธรรม**
ทั้งหลายเกิดแต่เหตุ นี้ก็ หมายถึงผล ทั้งที่เป็นส่วนดี ทั้งที่เป็น
ส่วนไม่ดี ที่บุคคลได้รับอยู่ในชีวิต บาทที่ ๒ ว่า **พระตถาคตตรัส**
เหตุของธรรมเหล่านั้น ก็คือ ทรงชี้ว่าบุญ สุจริต กุศล นี้เป็นเหตุ

ของผลที่ดีต่าง ๆ ส่วนบาป สุจริต อกุศล นี่เป็นเหตุของผลที่ไม่ดีต่าง ๆ นี่เข้าใจใน ๒ บาทต้น แต่ว่าในบาทที่ ๓ ว่า **ตรัสความ**
ดับของธรรมเหล่านั้น อันนี้ ก็อาจจะมาสรุปเข้าใจด้วยอธิบายว่า
ตรัสสอนให้ดับความชั่ว เพื่อจะได้ดับผลที่ชั่ว ดังที่สอนให้ละความ
ชั่วทั้งปวงเสีย แต่ว่า ถ้าในด้านของความดีแล้ว ท่านสอนให้ก่อ
คือให้ทำ ยังไม่ได้สอนให้ตัด แต่คราวนี้ ในการที่จะแสดงศาสนาให้
บริบูรณ์นั้น จำจะต้องมีที่สุด ถ้าจะสอนให้ทำความดีกันเรื่อยไป ก็จะมี
ปัญหาว่า เมื่อไรจะสิ้นสุดกันเสียสักทีหนึ่ง ถ้าหากว่าไม่มีที่สิ้นสุด
ยังทำกันเรื่อยไป ก็ต้องแปลว่าศาสนานั้นยังสอนไม่จบ เพราะว่าสิ่ง
ทั้งหลายจะต้องมีที่สุด ชีวิตของบุคคลก็มีที่สิ้นสุด การเรียนของบุคคล
ที่จัดเป็นชั้นต่าง ๆ ก็มีที่สุด การงานก็มีที่สุด คือว่าทุก ๆ อย่างนั้น
ต้องมีขอบเขตที่สุดของตน เพราะฉะนั้น ศาสนาใดก็ตาม ถ้าหากว่า
สอนให้ทำดีกันเรื่อยไป โดยที่ไม่มีขอบเขตว่า จะสิ้นสุดกันเมื่อไร
ก็แปลว่าไม่จบ

คราวนี้ ตามหลักของพระพุทธศาสนานั้น ท่านมีจบเหมือนกัน
คือว่ามีจุดเป็นที่สุดดี คนเรายังต้องทำความดีกันอยู่นั้น ก็เพราะยังไม่
ถึงจุดอันนั้น คือจุดที่สุด จึงยังต้องการดี หรือว่าหวังดี แปลว่า
ความดียังไม่พอ จึงต้องหวัง จึงต้องมีความต้องการ ถ้าความดีเพียงพอ
แล้ว คือว่า ถึงจุดที่เป็นที่สุดแล้ว ก็ไม่ต้องหวังดีหรือไม่ต้องหวัง

ความดีอะไรต่อไป

จุดที่จะเป็นที่สุดคือกัถาว่านี้ จะมีไ้เมื่อใด มติทางพระพุทธศาสนาแสดงไว้โดยความว่า จะมีได้เมื่อสิ้นอาสวกิเลส เมื่ออาสวกิเลสหมดสิ้นแล้ว ก็แปลว่าหมดความชั่ว และหมดสมุฏฐานของความชั่วทั้งหลาย เมื่อความชั่วพร้อมทั้งสมุฏฐานความชั่วหมดไปแล้ว ก็เสร็จกิจที่จะต้องทำความดี เพื่อฟอกล้างความชั่วอีกต่อไป อันนี้ที่ทางพระพุทธศาสนาเอาสำนวนพราหมณ์มาใช้ว่า **เป็นผู้ลอยบุญลอยบาปแล้ว** เพราะฉะนั้น เมื่อถึงจุดอันนี้ ก็ชื่อว่าเป็นจุดที่สุดดี คือ สุดสิ้นความดี ความดีขึ้นถึงขีดสูงสุดเพียงเท่านั้นแล้วก็เสร็จกิจ นี้เรียกว่าเป็นจุดดับ ก็แปลว่า ดับทั้งความดี ดับทั้งความชั่ว เพราะว่าดับอาสวกิเลสหมดสิ้น พระพุทธศาสนาจึงได้สอนถึงจุดของความดับอันนี้ ก็เป็นอันว่า เมื่อสอนถึงจุดอันนี้แล้ว ก็เป็นอันว่า ได้แสดงธรรมจบไม่เช่นนั้น ก็ไม่จบ จะต้องทำกันเรื่อยไป

ท่านพระสารีบุตรนั้น ท่านแสดงว่า เป็นผู้มัวปัญญามาก สำเร็จก็ช้ากว่าเขา พวกบริวารนั้นทำอาสวะให้สิ้นไปก่อน พระโมคคัลลานะบวชได้ ๗ วัน จึงทำอาสวะให้สิ้นไปได้ ท่านพระสารีบุตรนี้ถึง ๑๕ วัน ท่านก็แสดงว่า เพราะเป็นผู้มัวปัญญามากนั่นเอง คิดมาก เมื่อมัวปัญญามากก็ต้องมีจุดที่สงสัยมาก และจะต้องค้นคว้ามาก ท่านได้สดับคาถาของท่านพระอัสสชิ ทั้งที่ท่านไม่ได้เคยฟังพระพุทธศาสนามาก่อนแต่ท่านก็จับใจความได้ทันที

คราวนี้ ก็นำพิจารณาดูเหมือนกัน สำหรับทุก ๆ คนที่ไม่เคย
ได้สดับพระพุทธศาสนามาก่อน หรือสดับมาบ้าง เมื่อฟังคาถาของ
พระอัสสชิทั้งนี้แล้ว จะพึงเข้าใจได้อย่างไร หรือจะพึงจับใจความ
ได้อย่างไร คิดดูทั้งนี้ จะพอรู้สึกว่าคุณมีปัญญามากจริงๆ

ต่อมา ก็ควรพิจารณาถึงตอนที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนพระอัคร-
สาวกทั้ง ๒ ว่า ทำไมจึงยกเวทนาขึ้นแสดง ท่านแสดงว่า คนที่มีตัณหา-
จริตหยาบ มักจะติดกาย เช่นว่า แต่งร่างกายให้สวยสดงดงาม แต่ง
บ้านเรือนเครื่องใช้ เครื่องประดับต่างๆ ให้งดงาม ถึงแม้ว่าไม่สู้
สบายนัก แต่ว่าขอให้งดงามก็แล้วกัน บางทีก็ต้องยอมเป็นทุกข์เพราะ
ต้องการความงดงามนั้น นี่เรียกว่าติดกาย ถ้าผู้มีตัณหาจริตละเอียด
ขึ้นก็มาติดเวทนา แต่โดยทั่วไป ก็เรียกติดสุข ก็ไม่ค่อยคำนึงถึงว่า
จะงดงามหรือไม่งดงามอะไรสักเท่าไร ให้เป็นสุข มีสัปายะ คือให้
สบายก็แล้วกัน สำหรับที่ติดเวทนานี้ ออกจะมีตรงกันเป็นส่วนมาก
คือว่าต้องการให้สบาย ให้มีที่อยู่ ก็เป็นสัปายะคือสบาย อาหารก็
เป็นที่สบาย เครื่องนุ่งห่มก็เป็นที่สบาย สิ่งต่างๆ ที่ต้องการให้เป็น
ที่สบาย แต่ว่าเวทนานั้น ไม่ใช่มีเพียงสบายอย่างเดียว ก็ยังมีไม่สบาย
กับเป็นกลางๆ อีกด้วย ฉะนั้น ถ้าไปติดเวทนา ที่เรียกว่าติดสุข
หรือว่าติดสบาย ก็จะมีความเดือดร้อน และบางทีก็ไม่อาจที่จะทำ
อะไรได้ เพราะเกิดความไม่สบายขึ้นเสีย ยิ่งในการที่จะประกอบการ

งาน หรือในการเรียนที่จะต้องมีความทุกข์ต่างๆ ถ้าตិតสุขหรือติตสบายแล้ว ก็ไม่อาจที่จะทำได้

ท่านพระอัครสาวกทั้ง ๒ นั้น ท่านเป็นบุตรอยู่ในตระกูลที่มั่งคั่ง มีความสุขมาก เมื่อมาบวชเข้า ก็ต้องมาอาศัยนิสสัย ๔ ซึ่งในสมัยต้นพุทธกาลนั้น จะต้องใช้นิสสัย ๔ กันมากกว่าบัดนี้ ความไม่สบายก็ต้องมีมากขึ้น เพราะการที่จะอยู่อาศัย การที่จะนั่งห่ม ที่จะขบฉัน ไม่เป็นไปตามที่ประสงค์ จะต้องไปบิดทบาทเขามาฉนั้นจริงๆ อย่างนี้ จะเอาให้ถูกกับความปรารถนา ก็เป็นไปได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นแหละ หากยังตិតสุขอยู่ ยังชอบสุขเวทนาอยู่ ถึงจะมีความรู้ความเข้าใจอะไรได้แจ่มแจ้งพอสมควรแล้วก็ตาม การปฏิบัติก็ยังดำเนินไปไม่สะดวก อันนี้น่าเห็นว่า จึงทรงยกเวทนาขึ้นมาเน้น ก็เวทนาทั้ง ๓ ในขณะหนึ่งก็มีได้แต่เพียงอย่างหนึ่ง แต่ทุกๆ อย่างก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีดับไป สิ้นไป ไม่ควรที่จะมายึดมั่น เพราะฉะนั้น เมื่อปล่อยเวทนา ก็ว่าปล่อยสุขเสียได้ ก็เป็นอันว่า ท่านไม่มีกังวลอีกแล้ว จึงเกิดความรู้ความเข้าใจในธรรมแจ่มแจ้งหมด เป็นข้อที่ควรคิดอุปสรรคในการทำงาน ในการเรียน หรือในการทำความดีทุกอย่าง เนื่องมาจากตិតสุขเป็นประการสำคัญอันหนึ่ง ถ้าสละความตិតสุข ยอมเผชญทุกข์ ก็จะต้องทำการทำงาน จะต้องเรียน ต้องศึกษาได้อย่างสบายเรียนอะไรก็เรียนได้ ทำงานอะไรก็ทำได้ จะไปไหนก็ไปได้

อีกข้อหนึ่ง ก็เรื่องที่ว่า **ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น** นี่เป็นหลักของทางพระพุทธศาสนาทีเดียว บาลีว่า สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยา แปลว่า **ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น** มีอรรถคล้ายกับที่เราสวดกันเวลาเช้า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา **ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน** แต่ที่ฟังเข้าใจว่า ธรรมบทนี้ เป็นปรมัตถธรรม คือธรรมที่เป็นอรรถเป็นอย่างสูง พระพุทธเจ้าจะแสดงก็แต่ผู้ที่จะโปรดให้บรรลุมรรคผลเท่านั้น ถ้าบุคคลสามัญ ก็ไม่ตรัสธรรมนี้

ธรรมทั้งปวงนั้น ถ้าพูดอย่างสามัญ ก็แบ่งออกเป็นกุศลธรรมส่วนหนึ่ง อกุศลธรรมส่วนหนึ่ง ในเบื้องต้นท่านก็สอนให้ละอกุศล แต่ว่าสอนให้ทำกุศล ยึดมั่นในกุศล ปล่อยอกุศล นี่ยังต้องยึด คือว่า ทั้งชั่ว ยึดดีเอาไว้ ดีนั้นทั้งไม่ได้ ต้องยึดเอาไว้ เพราะว่าทุกๆ คนนั้น ยังไม่ถึงจุดสุดดี ดังที่กล่าวแล้ว ยังต้องมีความดีที่จะทำต่อไป แต่ว่าเมื่อทำความดีเรื่อยๆ ขึ้นไปจนถึงที่สุด หากยังจะยึดความดีนั้นอยู่ ก็แปลว่ายังไม่เสร็จกิจ เหมือนอย่างว่าเราเรียนไปจนจบชั้นสูงสุดแล้ว และ仍将ยึดชั้นนั้นอยู่ ไม่ยอมออก อย่างนี้ก็แปลว่าไม่สำเร็จ ไม่จบ เพราะฉะนั้น ในขั้นที่ถึงจุดที่เป็นที่สุดดีแล้ว ก็ต้องปล่อยวางทั้งหมด ถ้ายังยึดอยู่ ก็แสดงว่า ยังมีต้นหาอุปาทาน ความปรารถนาและความยึดถือ ต้นหาอุปาทานนั้นเป็นตัวกิเลส ยังมีกิเลสอยู่ ก็แปลว่ายังไม่สิ้นกิเลส อื่นๆ หมดไปแล้ว แต่ว่ายังรักษาต้นหาอุปาทานไว้ เพราะฉะนั้น ต้องสละต้นหาอุปาทานออกไปเสียให้หมด

ปล่อยวางทั้งหมด นั้นแหละจึงจะถึงจุดสุดดี ซึ่งเป็นคันสุดท้าย ในคันสุดท้ายนี้เท่านั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงจะสอนให้ไม่ยึดมั่นธรรมทั้งปวง ในคันสามัญ ท่านไม่สอนอย่างนี้ จะต้องยึดถือเอาไว้ ละความชั่วไป โดยลำดับ เพราะฉะนั้น การแสดงธรรมต้องอย่าให้ผิดที่ ถ้าหากว่าแสดงผิดที่ก็จะเกิดความไขว้เขวสับสนไปหมด แล้วก็ไม่ใช่ใจ

เมื่อท่านพระอัครสาวกออกบวชนั้น มีพวกกุลบุตรที่มีชื่อเสียงในเมืองมคธ พวกนั้นบวชมากขึ้นๆ จนชาวบ้านชาวเมืองพากันกล่าวโพนทนาว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติทำให้คนไม่มีลูก ทำให้หญิงเป็นหมันเป็นหม้าย ทำให้ตระกูลขาด เมื่อชาวบ้านเห็นพระออกเที่ยวบิณฑบาตก็จะพากันว่า พวกพระเหล่านี้พากันมาอีกแล้ว แนะนำเอาคณะของอาจารย์สัญญาชัยไปบวชกันมากมายแล้ว คราวนี้ จะแนะนำเอาใครไปบวชอีก พระก็มากราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสว่าเสียงเหล่านี้ ที่เกิดขึ้นในพระศาสนาของพระองค์ จะมีอยู่อย่างนานประมาณ ๗ วัน แล้วก็ทรงสั่งให้พระตอบไปว่า พระตถาคตทั้งหลายย่อมแนะนำด้วยสังฆธรรม คือด้วยธรรมที่ดีจริง ผู้ที่รู้อยู่คงเห็นว่าท่านสั่งสอนแนะนำโดยธรรม ก็ไม่ควรจะมีความขึงเคียดเคียดฉันท์

พิจารณาตามเรื่อง ผู้ที่มาบวชในระยะนั้น ที่มีชื่อเสียงปรากฏ โดยมากเป็นผู้ที่ออกบวชแล้ว อย่างพระอัครสาวกทั้ง ๒ กับบริวารนั้น ก็ออกบวชในสำนัก

ของสัญญาอยู่แล้ว ไม่ใช่เพิ่งออกจากบ้านจากเรือนใหม่ๆ เพราะฉะนั้น เสียงเหล่านั้น ก็อาจจะเป็นเสียงที่มาจาก พวกนักบวชลัทธิต่างๆ ที่ต้องเสียศิษย์ของตนไป เพราะ เข้ามาบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า

ในสมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ทรงได้พระสาวกสำคัญอีกรูปหนึ่ง เรียกในทางพระพุทธศาสนาว่า พระมหากัสสปะ ประวัติของท่านมีโดยสังเขปว่า ท่านเป็นบุตรของ พราหมณ์ชื่อว่า กบิละ กัสสปโคตร ในบ้านพราหมณ์ชื่อ มหาติฏฐะ ในนครรัฐนั้น ท่านได้รับชื่อว่า ปีปณณิมาณพ ตระกูลพราหมณ์ที่ท่านถือกำเนิดนั้น เป็นตระกูลที่มั่งคั่ง ต่อมาเมื่อท่านได้บรรลุนัยอันสมควร ก็มีภริยาชื่อว่า ภัททกาปีลานี ซึ่งเป็นธิดาของพราหมณ์ โกลิยโคตร ในสาครนคร ในนครรัฐนั้นเหมือนกัน ต่อมาท่านได้เกิดหน่ายในทางฆราวาส ประสงค์จะประพฤติพรหมจรรย์ และเห็นว่า ถ้าจะอยู่ครองฆราวาส จะประพฤติให้บริสุทธิ์เหมือนอย่างสังข์ที่ขัดไม่ได้ จึงได้ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะ ออกจากเรือน บวชอุทิศพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น เรียกว่าบวชอุทิศบรรพชา เวลานั้น ท่านยังไม่ว่า ท่านผู้ใดเป็นพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ก็เชื่อว่าจะต้องมีอยู่ ฉะนั้น ท่านจึงบวชอุทิศต่อพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

เรื่องนี้เป็นเรื่องแสดงว่า คำว่า ภควา ที่เราแปลว่า พระผู้มีพระภาค กิติ อรหิ หรือ อรหันต์ กิติ สัมมาสัมพุทธะ กิติ เป็นคำที่มีอยู่แล้ว และใช้เรียกท่านที่นับถือว่าเป็นผู้วิเศษอย่างสูง ปีปผลิมาณพ ก็มีความเห็นดังนั้น และเชื่อว่าจะต้องมีพระอรหันต์ในโลก แต่ยังไม่รู้ว่าท่านเป็นใคร ก็ออกบวชอุทิศท่านผู้นั้น การออกบวชอุทิศนั้น ยังมีสาวกอื่นอีกบางรูปในพระพุทธศาสนา แรกก็บวชเป็นอุทิศบรรพชาเช่นนั้น

ท่านได้จาริกไปพบพระพุทธเจ้า ในระหว่างกรุงราชคฤห์และนาลันทา ในขณะนั้น พระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ที่โคนต้นไทรต้นหนึ่ง ซึ่งมีชื่อเรียกว่า พุทฺธโคตนิโครธ แปลว่า *ต้นไทรที่มีลูกมาก* คงจะเป็นเพราะมีไทรย้อยอย่างใหญ่ เมื่อท่านได้เห็นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ท่านก็ลงสันนิษฐานแน่ว่า ท่านที่นั่นอยู่นั้น เป็นพระพุทธเจ้า จึงได้เข้าไปหมอบที่พระบาท และได้กล่าวคำประกาศตนว่า พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดา คือเป็นครูของตน เป็นครูของท่าน ท่านเป็นสาวก

แต่ว่าท่านได้สังเกตอะไรจึงลงสันนิษฐานว่า ท่านที่ประทับนั่งนั้น เป็นพระพุทธเจ้า ในบาลีไม่ได้กล่าวไว้ ในอรรถกถาก็มีกล่าวไว้ในทางอภินิหาร นี่ต่างจากเรื่องของพระสาวกที่บวชอุทิศพระพุทธเจ้าบางรูป เช่น พระปุกกุสาดิ นั้น ก็บวชอุทิศพระพุทธเจ้าเหมือนกัน

แต่ก็ยังไม่รู้ว่าองค์ไหน จนได้พบกันและพักแรมด้วยในโรงงานของ
นายช่างหม้อ ท่านปุกกุสาคีก็ยังไม่รู้จักอยู่นั่นเอง แต่เมื่อฟังธรรมของ
พระพุทธเจ้า แล้วก็แสดงตนเป็นสาวก ส่วนเรื่องพระมหากัสสปะ ไม่
ได้มีเรื่องเล่าว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม พอท่านพระมหากัสสปะ
เห็นเข้า ก็ลงสันนิษฐานว่า ต้องเป็นพระพุทธเจ้า และแสดงตนเป็น
สาวกของพระองค์เลยทีเดียว อันนี้ก็น่าจะต้องมีลักษณะอย่างใดอย่าง
หนึ่งทำให้ท่านสังเกตและลงสันนิษฐานได้เช่นนั้น ไม่ได้แสดงธรรม
ก่อน และท่านเป็นผู้ที่ทรงธรรมปัญญาอาจจะคุณออกได้ง่าย อย่าง
พระสารีบุตรฟังธรรมย่อของพระอัสสชิก็เข้าใจพระพุทธศาสนาได้ทันที

พระพุทธเจ้าได้ตรัสประทานพระโอวาท แก่ท่านพระมหากัสสปะ
๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑. ให้ศึกษาว่า จักตั้งหิริ ความละอาย โอตตปปะ
ความเกรงกลัวอย่างแรงกล้าในภิกษุทั้งหลาย ทั้งที่เป็นพระเถระ
ทั้งที่เป็นนวกะ ทั้งที่เป็นมัชฌิมะ

ข้อ ๒. ให้ศึกษาว่า จักมีโยสธ ประมวลใจ ฟังธรรมที่
ประกอบด้วยกุศลทุก ๆ อย่าง

และข้อ ๓. ให้ศึกษาว่า จักไม่ละกายคตาสติ คือ สติที่เป็น
ไปในกาย อันประกอบด้วยความสำราญ คือให้พอใจเป็นสุขอยู่ใน
การเจริญสติที่ไปในกาย

ท่านกล่าวว่า พระมหากัสสปะ เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงรับให้
อุปสมบทด้วยพระโอวาท ๓ ข้อนี้ สันนิษฐานว่า ทรงอนุญาตให้
อุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทานนั่นเอง แต่ว่าในเรื่องไม่ได้กล่าวไว้

ท่านพระมหากัสสปะได้อุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว
ในวันที่ ๘ ท่านก็ได้บรรลุปัญญาความรู้ทั่วถึง ที่หมายถึงพระอรหัตต์
เป็นผู้มีจิตพ้นจากอาสวะกิเลส ตามเรื่องก็แสดงว่า ภริยาของท่านก็
ออกบวชอุทิศพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกัน และต่อมาก็ได้บวชเป็นภิกษุณี
ในพระพุทธศาสนา

พระเถระที่เรียกว่ากัสสปะยังมีอีก ๕ องค์ คือท่านที่เป็นหัวหน้า
ปราณชฎิลพັນหนึ่งนั้น ได้แก่ พระอรุเวลกัสสปะ พระนทีกัสสปะ
พระกบาสกัสสปะ อีกองค์หนึ่งคือ พระกุมารกัสสปะ รวมเป็น ๕
ทั้งท่าน พระมหากัสสปะ ซึ่งเรียกตามชื่อโคตร และเติมมหาเข้า
ข้างหน้า ท่านได้เป็นกำลังสำคัญในพระพุทธศาสนาองค์หนึ่งตลอดมา
จนถึงเวลาหลังพระพุทธปรินิพพาน

คราวนี้จะกล่าวธรรมเนียมบางข้อของพระสาวกทั้ง ๓ นั พระสารีบุตร
เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องว่า เป็นผู้มั่งปัญญาสามารถที่จะแสดง
ธรรมจักรและอริยสัจจ์ได้กว้างขวางพิสดารแม่นยำพระองค์ได้ ในบาง

คราวเมื่อมีภิกษุมาทูลลาจะเดินทางไปในต่างถิ่น ก็โปรดให้ไปลาท่านพระสารีบุตร ครั้งในคราวหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ที่เมืองเทวทหะ ภิกษุเป็นจำนวนมากได้เข้าเฝ้าทูลลาจะไปปัจฉาภุมิชนบท ก็โปรดให้ไปลาพระสารีบุตร เมื่อภิกษุเหล่านั้นไปลาตามที่รับสั่ง พระสารีบุตรก็ถามว่า เมื่อภิกษุเหล่านั้นจะไปต่างประเทศต่างถิ่น ก็คงจะมีคนมีปัญญา มาถามว่า ครูของท่านสอนอย่างไร เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านจะตอบเขาว่าอย่างไร จึงจะไม่ผิดคำสั่งสอนของพระศาสดาและเป็นการถูกต้อง ภิกษุเหล่านั้นก็ขอให้ท่านแนะนำ ท่านก็แนะนำว่า ให้ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า ครูของเราสอนให้ละความกำหนัดรักใคร่เสีย ถ้าเขาถามว่า ให้ละความกำหนัดรักใคร่ในสิ่งใด ก็ให้ตอบว่า ใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ถ้าเขาถามอีกว่า เห็นโทษเห็นคุณอย่างไรจึงสอนอย่างนั้น ก็ให้ตอบว่า เมื่อยังมีความกำหนัดรักใคร่ในสิ่งเหล่านั้น ครั้นดีเหล่านั้นแปรปรวนเป็นอย่างอื่นก็ จะเกิดความทุกข์มีโศกเป็นต้น เมื่อละเสียได้ ครั้นดีเหล่านั้นแปรปรวนไป ทุกข์ก็จะไม่เกิด ครูของเราเห็นโทษและเห็นคุณอย่างนี้ จึงสอนอย่างนั้น

และมีอีกเรื่องหนึ่ง คือภิกษุองค์หนึ่งชื่อ ยมกะ ได้มีความเห็นว่า พระอรหันตปัจฉิมสพ ตายสูญ ซึ่งเป็นความเห็นผิด และพวกภิกษุก็ช่วยกันเปลื้องทมิฬนั้น แต่ไม่สำเร็จ จึงได้มาขอให้ท่านพระสารี-

บุตรช่วยเปลื้อง ท่านพระสารีบุตรก็ถามขึ้นว่า ท่านยมกะ เห็นอะไร
เป็นพระอรหันตชินาสพ หรือว่าเห็นพระอรหันต์มีอยู่ในอะไร คือ
เห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นพระอรหันต์
หรือเห็นว่าพระอรหันต์มีอยู่ในขันธุ์ ๕ นั้น ท่านยมกะก็ตอบว่า
ไม่ใช่ ๆ ทุกข้อ ท่านพระสารีบุตรถามว่า ก็ไม่ใช่เช่นนั้นแล้ว ควร
จะพูดว่าพระอรหันต์ตายสูญหรือ ท่านยมกะก็ตอบว่า เมื่อก่อน
ไม่ได้มีความรู้อย่างนี้ ท่านพระสารีบุตรถามว่า ถ้าเขาถามว่า พระ
อรหันต์ตายแล้วเป็นอะไร จะแก้อย่างไร พระยมกะก็ตอบว่า รูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง ดับไป นี่เป็นเรื่องสำคัญ
เรื่องหนึ่งที่จะต้องกำหนดเอาไว้ ท่านพระสารีบุตรก็ไต่ถามอบรม
ต่อไปว่า เหมือนอย่างมฤคทายซึ่งเป็นผู้มั่งคั่งและรักษาทวารอย่าง
แข็งแรง มีบุคคลหนึ่งคิดจะฆ่า แต่ไม่สำเร็จ จึงได้สมัคร
เข้าไปเป็นคนรับใช้ จนเป็นที่ไว้วางใจแล้ว ก็ลอบฆ่าเสีย ใน
ขณะที่มฤคทายผู้นั้นจะตาย ก็ได้คิดคิดว่าผู้รับใช้ตนเองนั้นเอง
เป็นผู้ฆ่าตน นั้นใดก็ดี บุคคลผู้นั้นขันธุ์ ๕ เป็นต้น เมื่อขันธุ์ ๕
ที่ตนยังถืออยู่นั้นแปรปรวนไป ก็เป็นทุกข์ แต่ว่าเมื่อไม่ถือว่าเป็น
อิตถายอยู่ในขันธุ์ ๕ ๆ แปรปรวนไปอย่างใดก็ไม่เป็นทุกข์

อีกเรื่องหนึ่ง ในระหว่างที่ท่านพระสารีบุตรพักอยู่ที่พระเวฬุวัน
นั้น เช้าวันหนึ่ง ท่านไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ได้อาหารมาแล้วก็มา

นั่งนออยู่ที่เชิงฝาเรือนแห่งหนึ่ง ในขณะนั้นได้มีนางปริพาชิกาคนหนึ่ง ชื่อ **สุจิมุขี** แปลว่า มีปากเหมือนอย่างเข็ม คงจะหมายความว่า ชอบพูดทิ่มแทงคนอื่น ได้เข้าไปหาท่านแล้วก็กล่าวว่า **ท่านสมณะนี้ กัมหน้ำฉัน** ท่านก็ตอบว่า เราไม่ได้กัมหน้ำฉัน นางสุจิมุขีก็กล่าวต่อไปว่า **ถ้าเช่นนั้นก็แทงหน้ำฉัน** ท่านก็ตอบว่า เราไม่ได้แทงหน้ำฉัน นางสุจิมุขี ก็พูดขึ้นว่า **ถ้าเช่นนั้นก็ต้องตั้งหน้าไปทางทิศใหญ่ฉัน** ท่านก็ตอบว่า เราไม่ได้ตั้งหน้าไปทางทิศใหญ่ฉัน นางสุจิมุขีก็พูดขึ้นอีกว่า **ถ้าเช่นนั้นท่านก็ตั้งหน้าไปทางทิศน้อยฉัน** ท่านก็ตอบว่า เราไม่ได้ตั้งหน้าไปทางทิศน้อยฉัน นางสุจิมุขีจึงกล่าวขึ้นว่า **พูดอย่างใดท่าน ก็ปฏิเสธทั้งนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านฉันอย่างใด** ท่านก็ตอบว่า ที่ท่านปฏิเสธนั้น ก็เพราะสมณพราหมณ์เหล่าใดที่สำเร็จชีวิตด้วยดิรัจฉานวิชา คือว่า **วิชาคุณที่ทางต่าง ๆ** สมณพราหมณ์เหล่านั้นเรียกว่า **กัมหน้ำฉัน** สมณพราหมณ์เหล่าใด ที่สำเร็จชีวิตด้วยดิรัจฉานวิชา คือว่า **วิชาคุณดาวนักษัตร** สมณพราหมณ์เหล่านั้นก็เรียกว่า **แทงหน้ำฉัน** สมณพราหมณ์เหล่าใดสำเร็จชีวิตด้วยดิรัจฉานวิชา คือรับใช้ เป็นทูตของเขา รับใช้ไปโน่นไปนี่ให้เขา ตามแต่เขา ส่งใช้ไป สมณพราหมณ์เหล่านั้น เรียกว่า **ตั้งหน้าไปทางทิศใหญ่ฉัน** สมณพราหมณ์เหล่าใด สำเร็จชีวิตด้วยดิรัจฉานวิชา คือ **วิชาคุณลักษณะอวัยวะร่างกาย** สมณพราหมณ์เหล่านั้น เรียกว่า **ตั้งหน้าไปทางทิศน้อยฉัน** ท่านไม่ได้สำเร็จชีวิตอย่างนี้ ท่านแสวง

หากศึกษาโดยธรรมได้มาฉนั้น ท่านจึงเป็นผู้ที่ ฉนั้นโดยธรรม ท่านมี
ปฏิภาณในการโต้ตอบกับผู้ที่มากล่าวหา และท่านได้แสดงธรรมยาว ๆ
ที่พระธรรมสังคากาจารย์ ร้อยกรองไว้เป็นพระสูตรอีกมาก เช่น
สังคีตสูตร ทศตรสูตร ซึ่งเป็นแบบฉบับของวิธีการทำสังคายนา

ส่วนพระโมคคัลลานะนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องว่า เป็น
ผู้ทำสกุลที่ยังไม่เสื่อมใสให้เสื่อมใส เป็นผู้ไม่ทำศรัทธา ไม่ทำโกกะ
คือทรัพย์สินของตระกูลให้เสียหาย เหมือนอย่างแมลงผึ้ง ที่ถือเอาแต่น้ำ
ของดอกไม้ ไม่ทำสี กลีบ กลิ่นของดอกไม้ให้เสียหาย ท่านเป็นผู้
สามารถในการนวัตรธรรม คือการก่อสร้าง เมื่อมีการก่อสร้างพระอาราม
ท่านก็ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ดูแล เช่นตั้งนางวิสาขาสร้างบุพพาราม
ในกรุงสาวัตถี ท่านก็ได้รับเป็นผู้ดูแล และคำสั่งสอนของท่านนั้น
ก็มีหลายแห่ง ดังเช่นที่พระธรรมสังคากาจารย์ได้ร้อยกรองไว้ โดย
ชื่อว่า อนุমানสูตร คือพระสูตรที่แสดงถึงการอนุমানตนเอง ความ
ย่อในพระสูตรนั้น ท่านได้สอนธรรมพวกภิกษุ โดยความว่า ถ้าภิกษุ
พิจารณาตนเอง ก็บอกอนุญาต หรือขอให้เพื่อนสพรหมจารีชัก
เตือนตนได้ แต่ถ้าเป็นคนที่ยากแล้ว เพื่อนสพรหมจารีก็จะไม่ว่า
กล่าว เหตุที่ทำให้ว่ายากนั้น ท่านยกขึ้นมาแสดงหลายข้อ เช่น ความ
โกรธ ความผูกโกรธ ความหงุดหงิด ตั้งแ่งอนต่าง ๆ การกล่าว
วาจาที่แสดงว่าโกรธเป็นต้น คราวนี้ ถ้าพระภิกษุพิจารณาให้เพื่อน

สพรหมจารีว่ากล่าวตักเตือนได้ ถ้าเป็นผู้ว่าง่าย คือเป็นผู้ที่พอใจ
ตักเตือนได้ เพื่อนสพรหมจารีก็ตักเตือน เหตุที่ทำให้ว่าง่ายนั้น
ท่านก็ยกขึ้นเป็นข้อ ๆ ตรงกันข้ามกับเหตุที่ทำให้ว่ายาก ต่อ
จากนั้น ท่านสอนให้อนุমানตนเอง คือให้ชั่งดู เทียบตนเองกับ
คนอื่น คือว่า คนอื่นเป็นคนที่ปรารถนาลามกเป็นต้น ก็ไม่เป็น
ที่พอใจแก่เราฉันใด ถ้าเราเป็นคนปรารถนาลามกเช่นนั้น ก็ไม่
เป็นที่พอใจแก่คนอื่นเหมือนกัน แปลว่า ชั่งตนเอง ดูตนเองว่า
บัดนี้เราเป็นอย่างไร เป็นคนที่ปรารถนาลามก คือปรารถนาไม่ดี
อยู่หรือไม่ ถ้ารู้ว่าเราเองเป็นคนที่มีความปรารถนาลามกเช่นนั้น ก็
ให้พยายามละเสีย และให้ตั้งใจศึกษาสำเหนียกอยู่ เพื่อจะปฏิบัติ
ดังนั้น ทั้งกลางวันทั้งกลางคืน เหมือนหนุ่มสาวที่ส่องกระจกเพื่อ
จะแต่งหน้าแต่งตัว เมื่อเห็นส่วนไหนเป็นมลทิน ก็ต้องนำส่วนนั้น
ออกเสีย บุคคลก็เหมือนกัน ก็ใช้ปัญญาส่องตัวดูตัวเอง และแต่ง
ตนเองให้บริสุทธิ์หมดจด พระสูตรนี้ท่านแสดงที่ป่าสงวนเนื้อ ชื่อ
เภสภพาวัน ภักคชนบท

ส่วนพระมหากัสสปะนั้น ท่านได้บรรยายองค์ว่าเป็นผู้เลิศในท่าน
ที่มีวาตะ กำจัดกิเลส พอใจแนะนำอบรมให้ภิกษุเป็นผู้มีกนน้อยเสมอ
ยินดีในธุดงค์วัตร พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องท่านมากกว่า เป็นผู้มั่งคั่ง
ธรรมเสมอด้วยพระองค์ เป็นผู้มั่งคั่งโทษด้วยปัจจัย ๔ เป็นผู้ที่มีกนน้อย

พรรษาที่ ๒ - ๓ - ๔ ตรัสสรรเสริญพระมหากัสสป ๑๑๕

และเป็นที่สมควรที่จะเข้าสู่กุลได้ ทั้งตรัสโอวาทหมุกฤษุให้ทำตนให้มีอุปมาเหมือนอย่างทองจันทร์ คอยชักกายชักใจออกจากสกุลอยู่เสมอ ทำตนให้เขาเห็นอย่างเป็นคนใหม่อยู่เสมอ ไม่ให้มีความคั่นองในสกุลทั้งหลาย ท่านพระมหากัสสปะ ก็เป็นผู้มีคุณอย่างนั้น ควรเป็นตัวอย่างของภิกษุทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงยกพระหัตถ์ขึ้นแกว่งในอากาศ แล้วก็ตรัสว่า มือที่แกว่งในอากาศนี้ไม่ช้งอยู่ในอากาศนั้นใด เมื่อภิกษุจะเข้าไปในสกุลก็ฉันนั้น อย่าให้มีจิตติดช้งอยู่ ทั้งจิตเป็นกลางว่า เขาปรารธนาโลก ปรารธนาบุญ ก็จงได้โลกได้บุญเกิด และให้ทำใจในเมื่อผู้อื่นได้โลก ให้เหมือนกับตนได้เองเกิด พระมหากัสสปะเป็นผู้มีคุณสมบัติดังกล่าวมานี้ จึงเป็นผู้สมควรจะเข้าสู่กุลได้

และพระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องว่า ธรรมเทศนา คือการเทศน์ แสดงธรรมของท่านก็บริสุทธิ์ แล้วก็ตรัส การแสดงธรรมที่ไม่บริสุทธิ์ คือ ถ้าภิกษุแสดงธรรมด้วยคิดว่า เขาจะเลื่อมใสในตน และจะทำอาการของผู้เลื่อมใสในตน ธรรมเทศนาก็ไม่บริสุทธิ์ แต่ว่า ถ้าภิกษุแสดงธรรมด้วยคิดว่า จะแสดงธรรมให้เขาฟังให้รู้เรื่อง แจ่มแจ้ง เห็นจริง เมื่อรู้แล้วจะได้ปฏิบัติ แสดงธรรมด้วยมุ่งที่จะให้เขาเข้าใจธรรม มีความกรุณา มีความเอ็นดู อนุเคราะห์ต่อเขา ไม่ได้มุ่งข้อนเข้ามาเพื่อตน ธรรมเทศนาดังนี้ จึงเรียกว่าบริสุทธิ์ ท่านมหากัสสปะ ท่านเป็นผู้ที่มีธรรมเทศนา คือการแสดงธรรมที่บริสุทธิ์

ตั้งกล่าวมานี้

พระมหากัสสปะ โดยปกติเป็นผู้ที่ถืออุตุงค์คือ อยู่ป่าเป็นวัตร เทียววิณฑบาตเป็นวัตร นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ทรงจีวร ๓ ผืนเป็นวัตร เป็นผู้ที่ไม่คลุกคลี พระพุทธเจ้าตรัสว่า ท่านมหากัสสปะเป็นผู้ชราแล้ว มาฉันอาหารที่หายกเขากวายเป็นวัตร ท่านพระมหากัสสปะกราบทูลว่า ท่านปฏิบัติดังนี้ ก็เพราะประโยชน์ ๒ อย่าง คืออย่างหนึ่ง ท่านเห็นว่า การปฏิบัติดังนี้ เป็นความสุขในปัจจุบันของท่าน อย่างที่สอง ท่านเห็นว่า จะได้วางแบบให้เป็นตัวอย่างสำหรับภิกษุทั้งหลายในกาลต่อไปว่า ได้มีพระสาวกเป็นผู้ปฏิบัติเช่นนั้น พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงประทานสาธุการ.

เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์นั้น ได้มีมหาสันนิบาต คือการประชุมใหญ่ของพระสาวกครั้งหนึ่งเรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต แปลว่า ความประชุมประกอบด้วยองค์ ๔ ในอรรถกถาที่มนขสูตรได้แสดงไว้ว่า องค์ ๔ นั้นคือ พระสาวกที่มาประชุมกันเป็นมหาสันนิบาตนั้น

๑. ได้มาประชุมกันในวันอุโบสถมาฆปุณณมี คือ วันเพ็ญเดือนมาฆะ โดยปกติก็ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๓ ถ้าปีมีอธิกมาส ก็ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๔ ตามแบบไทยเรา

๒. ภิกษุจำนวน ๑๒๕๐ รูป ซึ่งมาประชุมกันนั้น มิได้มีการนิมนต์นัดหมาย มาประชุมเอง

๓. ล้วนเป็นพระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๖ และ

๔. ล้วนเป็นเอหิภิกขุ คือเป็นภิกษุที่ได้รับอุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา.

แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ได้ทรงจัดไว้ในพระพุทธประวัติเล่ม ๒ ว่าดังนี้ ๑. ภิกษุที่มาประชุม
นั้น ล้วนเป็นพระอรหันต์ ๒. ล้วนเป็นเอหิภิกขุ ๓. ล้วนมิได้นัดหมาย
และ ๔. พระพุทธเจ้าได้ประทานพระโอวาทที่เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์.

มหาสันนิบาตนี้ ได้มี ณ เวฬุวัน ในวันมาฆปุณณมี ใน
อรรถกถาแห่งพระสูตรดังกล่าว ได้กล่าวว่า มหาสันนิบาตนั้นได้มีใน
วันที่พระสารีบุตรสำเร็จเป็นพระอรหันต์ คือเมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรง
แสดงธรรมแก่ปริพาชกชื่อ ที่มณฑะ พระสารีบุตรได้นั่งถวายงาน
พัดฟุ้งอยู่ด้วย เมื่อทรงแสดงธรรมจบแล้ว พระสารีบุตรก็มีจิตพ้น
จากอาสวะ ในขณะนั้นเวลายังเป็นกลางวันอยู่ พระพุทธเจ้าจึงได้
เสด็จลงจากเขาคิชฌกูฏ และเสด็จมาสู่พระเวฬุวัน ก็ทรงแสดงพระ-
โอวาทในมหาสันนิบาตดังกล่าวนี้ ในวันมาฆปุณณมี ตามคำของท่าน
จึงแสดงว่า ท่านพระสารีบุตร ได้เป็นผู้เสร็จกิจในวันมาฆปุณณมีนั้น
คือในวันมาฆปุณณมีที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระโอวาทปาติโมกข์.

ท่านยังได้แสดงระยะเวลาไว้ว่า ในพรรษาแรก พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่ป่าอิสิปตะมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ครั้นออกพรรษาแล้วได้เสด็จไปโปรดพวกปฺรมาณชฎิล ในชั้นแรก ได้ทรงทราบณอุรุเวลกัสสปะอยู่เป็นเวลา ๒ เดือน คือจนถึงวันปุสฺสปุณณมี ที่ตรงกับวันเพ็ญเดือนอ้าย อุรุเวลกัสสปะจึงได้ยินยอมรับนับถือพระพุทธเจ้า และต่อมาก็ได้โปรดกัสสปะอีก ๒ ท่าน จนถึงทรงแสดงอาทิตยปริยายสูตร แล้วจึงเสด็จจากตำบลนั้นมาสู่กรุงราชคฤห์ ทรงได้พระอัครสาวกแล้ว จนถึงกลางเดือน ๓ ที่เรียกว่า วันมาฆปุณณมี ก็ได้มีสาวกสันนิบาต ที่เรียกว่าวันจาตุรงคสันนิบาตดังกล่าว.

แต่คำที่ท่านกล่าวไว้นี้ ขัดกันกับข้อความบางแห่งที่แสดงไว้ในหลักฐานชั้นบาลี คือในหลักฐานชั้นบาลีว่า ในระหว่างฤดูหนาว ๘ วัน ระหว่างเดือนมาฆะ (โดยปกติตรงกับเดือน ๓) และเดือนผกฺคฺฤณ (โดยปกติตรงกับเดือน ๔) พระพุทธเจ้าได้ทรงทราบณอุรุเวลกัสสปะอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา ตามหลักฐานนี้ วันกลางเดือนมาฆะคือวันมาฆปุณณมีนั้น พระพุทธเจ้ายังประทับอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา ฉะนั้นถ้าหลักฐานที่แสดงไว้ในบาลีนี้ถูก หลักฐานในอรรถกถาก็ผิด วันมหาสันนิบาตนั้น ก็น่าจะต้องเลื่อนไปมีในเมื่อออกพรรษาที่ ๒ แล้ว แต่อย่างไรก็ตาม หลักฐานทั้งปวงก็ยืนยันว่า ได้มีมหาสันนิบาตของพระสาวกครั้งหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยองค์ ๔ อันเรียกว่าจาตุรงคสันนิบาต

ทั้งกล่าวแล้วในวันมาฆปุณณมี พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระโอวาทอันเรียกว่า โอวาทปาติโมกข์ในมหาสังนิบาตนั้น.

พระโอวาทนี้ ประมวลพระพุทธวาทะ ประมวลพระพุทธศาสนา ด้วยข้อความเพียง ๓ คาถากึ่ง ฉะนั้นพระโอวาทนี้จึงเป็นที่นับถือว่า แสดงหัวใจพระพุทธศาสนา ตามที่ท่านพระธรรมสังคานาจารย์ได้รวบรวมไว้ว่าดังนี้ ขนฺติ ปรมํ คโป ตีติกขา **ขันติ คือความทนทาน เป็นบรมตบะ** นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา **พระพุทธ คือพระผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า นิพพานเป็นอย่างยิ่ง** น หิ ปพฺพชิตो ปรุ-
มาตี สมโณ โหติ ปรี วิหะยนฺโต บรรพชิต คือนักบวช ผู้ยัง
ทำร้ายผู้อื่นอยู่ เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ชื่อว่าสมณะ นี้เป็นพระคาถาแรก พระคาถานี้แสดงพระพุทธวาทะ คือวาทะของพระพุทธะ ที่แปลว่า พระผู้รู้ไว้ ๓ ข้อ ๑. ขันติ ความทนทาน เป็นบรมตบะ ๒. นิพพาน เป็นบรมธรรม ๓. บรรพชิต คือนักบวช ผู้ยังทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ชื่อว่าสมณะ

มีข้อที่ควรทำความเข้าใจ คือในพระคาถานี้ใช้คำ **พุทธะ** เป็นพหูวนะ คือแปลว่า พระพุทธะทั้งหลาย ซึ่งหมายความว่า **มีมาก** ในที่อื่นได้แสดงพระพุทธะ คือผู้รู้ไว้เป็น ๓ จำพวก คือ

๑. พระสัพพัญญูพุทธะ พระพุทธะผู้รู้ทั้งหมด หรือพระสัมมาสัมพุทธะ พระพุทธะผู้รู้เองชอบ หมายถึงท่านที่ตรัสรู้พระ-

ธรรมด้วยพระองค์เองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้ตามไปด้วย จนถึงตั้ง
พระพุทธศาสนาขึ้น ตั้งพุทธบริษัทขึ้น.

๒. พระปัจเจกพุทธะ พระผู้รู้เฉพาะองค์ คือเป็นผู้ตรัสรู้ด้วย
ตนเองเหมือนกัน แต่ไม่รู้เฉพาะตนเท่านั้น ไม่สอนให้ผู้อื่นรู้
พระพุทธะจำพวกนี้ไม่ได้ตั้งพระพุทธศาสนา ไม่ได้ตั้งพุทธบริษัท
ขึ้น เป็นผู้รู้เฉพาะตน.

๓. พระอนุพุทธะ คือ พระผู้รู้ตาม หมายถึงเป็นพระสาวก-
พุทธะ คือเป็นผู้ซึ่งเป็นผู้ฟัง เป็นศิษย์ของพระพุทธะจำพวกที่ ๑
ได้แก่พระอรหันตสาวกทั้งหลาย.

พระพุทธะมี ๓ จำพวกดังกล่าวมา และกัลลวันมีวาทะ คือด้วยคำ
ตรงกันดังที่กล่าวมานี้.

พระพุทธวาทะข้อที่ ๑ ขันติ คือความทนทาน เป็นบรมทบะ
ขันติ นั้น แปลกันว่า ความอดทน จำแนกออกไปโดยนัยหนึ่งเป็น ๒
คือ อธิวาสนขันติ และ ตีติกขาขันติ.

อธิวาสน (ขันติ) แปลว่า อดทน ตามศัพท์แปลว่า ทำให้
ยับยั้งอยู่ ขันติ คือการทำให้ยับยั้งอยู่ อันหมายถึงความอดทน
เป็นขันติสามัญ ดังเช่นเมื่อได้รับความลำบาก อันเกิดจากทุกขเวทนา
ในเวลาป่วยไข้ ได้รับความทรมานในเวลาที่ถูกเย็นถูกร้อน ต้อง

หิวต้องกระหายเป็นต้น ได้รับความเจ็บช้ำน้ำใจในเวลาที่ถูกว่ากล่าว
กระทบกระทั่ง ร่างกายก็รู้สึกเป็นทุกข์ เพราะความลำบากหรือเพราะ
ความตรากตรำนั้น จิตใจก็รู้สึกเป็นทุกข์ เพราะความเจ็บช้ำน้ำใจนั้น ผู้ที่
ไม่มีขันติ คือความอดกลั้น เมื่อได้รับความลำบาก เช่นเวลารับความ
ทุกข์เวทนาในเวลาป่วยไข้ ก็ร้องครวญคราง ได้รับความลำบากตราก
ตรำก็มักทนไม่ได้ ได้รับความเจ็บใจก็ทนไม่ได้ จะต้องผลุนผลัน
กระทำการตอบแทนออกไป ดังที่ปรากฏเป็นเรื่องราววิวาทโต้เถียง
หรือการทำร้ายกันและกัน แต่ว่าผู้ที่มีอธิวาสนขันติ คืออดกลั้นเอาไว้ได้
ก็จะพอยับยั้งเอาไว้ ได้รับความทุกข์เวทนาเวลาป่วย ก็ยับยั้งเอาไว้
ได้รับความลำบาก ก็ยับยั้งเอาไว้ ได้รับความเจ็บใจ ก็ยับยั้งเอาไว้
แต่ว่าความทุกข์กายทุกข์ใจยังมีอยู่ กลั้นเอาไว้เท่านั้น ถ้ากลั้น
เอาไว้ได้ ก็เป็นการปกติเรียบร้อย ถ้ากลั้นเอาไว้ไม่ได้ ก็ต้องมีอาการ
หรือมีความประพฤติไปตามที่จะเป็น คบคุมไว้ไม่ได้ ฉะนั้น อธิ-
วาสนขันติ ขันติ คือความอดกลั้นยับยั้งเอาไว้ได้ จึงจัดเป็นขันติสามัญ
และก็ชื่อว่า เป็นตบะ คือธรรมเป็นเครื่องแผดเผากิเลสเหมือนกัน คือ
ว่าได้ออดกลั้นเอาไว้ได้ และก็แผดเผากิเลสส่วนนั้นไว้ได้ กิเลสไม่ลุกขึ้น
ขึ้นมา ทำให้เสียหาย แต่ก็เป็นตบะอย่างสามัญ.

อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า ตีติกาขันติ ขันติ คือ ความทนทาน
ที่กล่าวไว้ในพระโอวาทนี้ ขันติ คือความทนทานนี้เป็นขันติที่สูงขึ้น

มาก หมายถึงเป็นขันติทางจิตใจที่ได้ปฏิบัติตามในขันติสามมัญนั้นแหละ
 จมจิตใจแข็งแกร่ง ทนทานต่ออารมณ์ที่มาขัดขวาง ๆ อารมณ์ที่มา
 ขัดขวาง ๆ นั้น จะมายั่วให้ชอบก็ตาม ให้ชังก็ตาม ให้หลงก็ตาม
 จิตใจที่ประกอบด้วยสติศึกษา คือความทนทาน ย่อมไม่หวั่นไหวต่อ
 อารมณ์เหล่านั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงมีขันติอย่างนี้ ดังที่ตรัสปรารภ
 ถึงพระองค์เองไว้ในที่แห่งหนึ่ง แปลความว่า “เราทนทานคำล่วงเกิน
 เหมือนอย่างช้างศึกที่ทนทานลูกศรซึ่งตกจากแล่งมาต้องกายในสนามรบ
 เพราะว่าคนเป็นอันมาก เป็นผู้ที่ไม่รู้” คราวนี้ เมื่อจะเทียบกันดู
 ระหว่างอริวาสนขันติกับสติศึกษาขันติ ก็ย่อมได้ดังนี้: เมื่อมีอารมณ์มา
 ยั่วให้โกรธ ถ้ามีเพียงอริวาสนขันติ ก็ยังโกรธเหมือนกัน แต่ว่ากลั้น
 เอาไว้ได้ แต่ถ้ามีถึงสติศึกษาขันติแล้วไม่โกรธ คือว่า ขันตินั้นมาทำจิตใจ
 ให้เข้มแข็งหรือทำให้แข็งแกร่ง พอที่จะไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่
 มายั่ว เพราะฉะนั้น สติศึกษาขันตินี้ จึงไม่ต้องกลั้น คือทนทานแข็ง
 แกร่งอยู่ได้ในตัวเองแล้ว ส่วนอริวาสนขันติ ต้องกลั้น ถ้ากลั้นไว้
 ไม่ไหว ก็แปลว่า โพล่งออกไปทีเดียว.

คราวนี้ สำหรับวิธีปฏิบัติ ก็ต้องหัดปฏิบัติให้เป็นอริวาสนขันติ
 มาก่อน เมื่อปฏิบัติจนเกิดความชำนาญความคุ้นเคยมากขึ้น ๆ
 จิตใจก็จะแข็งแกร่ง คือเข้มแข็งนั่นเอง เป็นสติศึกษาขันติขึ้นได้โดย
 ลำดับ สติศึกษาขันตินี้ เป็นตบะ คือธรรมเป็นเครื่องแผดเผากิเลสเป็น

อย่างยิ่ง สูงกว่าอริวาสณขันติ ซึ่งเป็นขันติสามัญ สำหรับจิตใจ แต่สำหรับทางร่างกายนั้น ต่างกับจิตใจ จิตใจทำให้ไม่มีทุกข์ได้ แต่ว่าร่างกายนั้น มีทุกข์เป็นธรรมดา โดยเฉพาะก็ต้องมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ดังที่เราสวดกันอยู่ ร่างกายของปฤชชนหรือร่างกายพระอรหันต์ ก็ต้องตกอยู่ในคติธรรมดาเช่นนี้ ฉะนั้น จึงมีแสดงในพระพุทธประวัติว่า แม้พระกายของพระพุทธเจ้าเองก็ประสพ วัฏ ประสพหลายครั้ง ในการประสพนั้นก็มีแสดงว่า ในบางครั้งก็โปรด ให้แพทย์เยียวยา ในบางครั้งก็ทรงระบับด้วยอริวาสณขันติ ท่านใช้ คำนี้ คือ ความอดทนที่ทำให้ความเจ็บไข้ยับยั้งไป แต่สำหรับใน ส่วนจิตใจแล้ว ท่านมีความเข้มแข็งทนทาน ไม่มีอารมณ์อะไรมายั่ว ให้เป็นทุกข์ขึ้นได้ แปลว่า มีสติทักขานขันติ ขันติคือความทนทาน บริบูรณ์.

จะอธิบายในพระพุทธวาทะข้อที่ ๒ ในพระโอวาทปาติโมกข์ว่า นิพพานเป็นอย่างยิ่ง หรือนิพพานเป็นธรรมะอย่างยิ่ง

โดยพยัญชนะ คำว่า นิพพาน แปลได้ ๒ อย่างคือ **ดับ** อย่างหนึ่ง **ไม่มีเครื่องเสียบแทง** อย่างหนึ่ง ที่แปลว่าดับนั้น ออกมาจาก วา ธาตุ ที่แปลว่า **หัก** อย่างพัตถม **นิ** ปฏิเสธ ก็แปลตรงกันข้ามว่า **ดับ** ส่วนที่แปลว่า **ไม่มีเครื่องเสียบแทง** นั้น ออกมาจากศัพท์ว่า **วาน** ที่แปลว่า **เครื่องเสียบแทง** ใช้เป็นชื่อของลูกศรก็มี **นิ** ปฏิเสธ

ก็แปลว่า ไม่มีเครื่องเทียบเท่า แต่โดยอรรถ ก็เนื้อความหมายถึง **จุดสูงสุด** และคำว่า **นิพพาน** นี้เป็นคำเก่า มีใช้มาก่อนพระพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้ มีความหมายถึงจุดสูงสุดของลัทธิปฏิบัตินั้น ๆ เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ก็ได้ทรงนำคำนี้มาใช้ ให้หมายถึงจุดสูงสุดในพระพุทธศาสนา แต่มีความหมายเฉพาะในพระพุทธศาสนา ซึ่งต่างไปจากความหมายเดิมของคำที่ใช้ในลัทธิศาสนาในภายนอก.

คำอธิบายนิพพานนี้เป็นพระพุทธภาษิต ซึ่งมีความกว้าง ๆ ก็เช่นว่า ตมฺหยา วิปฺพานน นิพฺพานํ อิติ วุจฺจติ เพราะจะค้นหาเสียเรียกว่านิพพาน รากโทสโมหขยา นิพฺพานํ ชื่อว่านิพพาน เพราะสันฺราคะ โทสะ โมหะ ฉะนั้น กล่าวสันนิพพานจึงได้แก่ธรรมะเป็นที่ดับ รากะ โทสะ โมหะ ธรรมะเป็นที่ดับค้นหา หรือธรรมเป็นที่ดับกิเลสทั้งหมด เมื่อปฏิบัติทำกิเลสให้สิ้นไปได้แล้ว นิพพาน ก็ปรากฏขึ้นแก่ผู้ดับกิเลสเอง แต่เมื่อยังทำกิเลสให้สิ้นไปไม่ได้ การพูดถึงนิพพาน การแสดงถึงนิพพาน ก็พูดแสดงไปตามคลองแห่งพระพุทธศาสนา และเมื่อพิจารณาตามคลองแห่งพระพุทธศาสนา ดังกล่าว การบรรลุถึงนิพพานนั้น ไม่เกี่ยวกับอยากหรือไม่อยาก เมื่อยังมีอยากหรือมีไม่อยาก ก็แสดงว่ายังมีชอบหรือไม่ชอบ ซึ่งเป็นลักษณะของค้นหาของกิเลส ฉะนั้น ก็บรรลุไม่ได้ จะบรรลุได้นั้น ด้วยการปฏิบัติใกล้เข้าไปจนเข้าเขต ไม่ต้องกล่าวถึงอยาก ที่พูดกันอยู่อย่างสามัญ ในพระบาลีบางแห่งได้จำแนกพระนิพพานไว้ ๒ อย่าง คือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่มีอุปาทิเหลือ

๒. อนุปาติเสสนิพพาน นิพพานที่ไม่มีอุปาทิเหลือ

ท่านอธิบายว่า อุปาทินั้นเป็นชื่อของขันธปัญจะ หมวด ๕ แห่งขันธ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ คือ ท่านละอาสวกิเลสได้หมดสิ้น แต่ยังมีขันธปัญจะ ดำรงชีวิตอยู่ เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน เมื่อพระอรหันต์ดับขันธ คือขันธปัญจะแตกสลาย ทั้งคนสามัญก็เรียกว่า ตาย แต่ถ้าเป็นพระอรหันต์ก็เรียกว่า นิพพานหรือปรินิพพาน เรียกว่าอนุปาติเสสนิพพาน

แต่อีกนัยหนึ่ง อธิบายว่า อุปาทิ เป็นชื่อของกิเลส มีอุปาทาน ความยึดถือเป็นต้น ฉะนั้น พระอริยบุคคลผู้ดับกิเลสมาเป็นขั้น ๆ แต่ว่ายังดับไม่หมด ได้แก่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ยังมีอุปาทิ คือยังมีอุปาทาน หรือกิเลสที่ต้องละต่อไป ดับกิเลสของท่านทั้งกล่าวนั้น เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน ส่วนพระอรหันต์ดับอาสวกิเลสได้หมดสิ้น ไม่มีส่วนใดส่วนหนึ่งยังเหลืออยู่ ความดับกิเลสของท่าน เรียกว่า อนุปาติเสสนิพพาน

มีคำที่เป็นไวพจน์ คือคำที่มีรูปต่าง ๆ กัน แต่รวมอยู่ในความหมายอันเดียวกันของนิพพานหลายคำ เช่นคำว่า **อมตะ วิราคะ โภกยะ อสังขตะ หรือ วิสังขาร**

อมตะ แปลว่า ธรรมที่ไม่ตาย เรื่องความไม่ตาย เป็นเรื่อง
ที่ปรารถนากันอยู่โดยทั่วไป ความคิดของมนุษย์ในเรื่องนี้ ก็ได้มีมา
โดยลำดับ เมื่อสรุปลงแล้วก็เห็นว่า เป็นบุคคลก็มี เป็นภาวะก็มี
เป็นธรรมก็มี ที่เป็นอมตะ คือไม่ตาย

ในส่วนที่เห็นว่า เป็นบุคคลนั้น เช่น ลัทธิของผู้ที่เชื่อว่ามีเทพ
ผู้ไม่ตายสถิตอยู่ในสวรรค์ ลัทธิที่เก่าก่อนพระพุทธศาสนา ก็ได้แก่
พราหมณ์ที่เชื่อว่ามีพรหม เป็นผู้ไม่ตาย อยู่ในสวรรค์ชั้นพรหม คือมี
ความเห็นว่ามีอยู่ต้นหนึ่ง ซึ่งมีเทพผู้ไม่ตายสถิตอยู่ บุคคลอาจจะ
เข้าถึงเทพนั้นได้ด้วยการปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามที่แสดงไว้ใน
ลัทธินั้น ๆ แม้เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้น และต่อจากสมัยพระ-
พุทธเจ้ามา ก็ได้ลัทธิดังกล่าวนี้สืบ ๆ มาอีกหลายลัทธิ แสดงเป็น
ตัวตนเป็นบุคคล

ส่วนที่เห็นว่า ภาวะเป็นอมตะนั้น ดังเช่นลัทธิอุปนิษัท ที่แสดง
ปรมาตมนี้เป็นอัตตาใหญ่ ซึ่งคงอยู่ชั่วนิรันดร์ ทุก ๆ คนหรือทุก ๆ
สัตว์โลก แยกออกมาจากปรมาตมนี้ มาเป็นอาตมนี้ หรืออัตตาของ
แต่ละบุคคล และเมื่อทำความดีมากขึ้นก็จะบรรลุความเป็นมหาตมนี้
หรือมหัตตา อย่างที่ยกย่องบางคนว่า มหาตมะ นีก็คือนิรันดร์
หรือมหัตตา เมื่อมหาตมนี้หรือมหัตตานี้ สิ้นชีวิตก็จะไปรวมเป็น
ปรมาตมนี้ และคงที่อยู่นิรันดร์ตามเดิม

ส่วนที่แสดงธรรมะนั้น คือ พระพุทธศาสนา เพราะทางพระ-
พุทธศาสนาแสดงว่า ไม่มีเทพหรือบุคคลที่จะเป็นผู้ไม่ตายอยู่ตลอด
นิรันตร เพราะเทพหรือบุคคลนั้นต้องตั้งต้นด้วยชาติคือความเกิด ก็
ต้องมีแก่ ต้องมีตาย เพราะฉะนั้น จึงต้องมีดับสูญ แม้พระพรหมซึ่ง
แสดงว่ามีอายุยืนนานเหลือเกิน แต่ก็ต้องดับสูญในที่สุด เป็นแต่เพียง
ว่าดำรงอยู่นานเท่านั้น อันนี้มาเทียบกับทางวัตถุ เช่นดวงอาทิตย์
ดวงจันทร์ ดวงดาวต่าง ๆ ทางวิทยาการ ก็แสดงว่า จะต้องมีการ
แต่มีอายุยืนนานมาก จนรู้สึกเหมือนไม่ดับ คราวนี้ภาวะ คือปรมาत्म
หรือปรมาตมา ดังที่แสดงไว้ในลัทธิอุปนิษัทนั้น ทางพระพุทธศาสนา
แสดงว่า เมื่อยังมีภาวะเป็นอัตตาอยู่ ก็แสดงว่ายังมีอุปาทาน คือความ
ยึดถือ เมื่อมีความยึดถือ ก็ต้องมีภพคือภาวะ ได้แก่ภาวะเป็นอัตตา
ดังกล่าวนี้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ต้องมีชาติ คือเกิดเป็นอัตตาดังกล่าว
นั้น และในที่สุดก็จะต้องมีการดับคู่กันกับเกิด ส่วนมติทางพระพุท-
ศศาสนานั้นแสดงว่า เมื่อจะไม่ดับก็ต้องไม่เกิด เมื่อสิ้นชาติคือความเกิด
จึงจะสิ้นความแก่ สิ้นความตาย หรือว่าสิ้นดับ และเมื่อสิ้นความเกิด
เป็นเทพเป็นมนุษย์เป็นอะไร ๆ ทั้งนั้นก็สิ้นสมมติบัญญัติ คือไม่มีจุตอันใด
อันหนึ่งที่จะยกขึ้นมาสมมติ คือหมายรู้กัน หรือว่าบัญญัติ คือแต่งตั้ง
กล่าวถึงกันว่าเป็นอะไร การจะมีสมมติคือหมายรู้กัน ก็จะต้องมีสิ่งที่
ถูกสมมติขึ้นก่อน การที่จะมีบัญญัติคือแต่งตั้งพูดถึงกัน ก็จะต้องมีสิ่งที่
จะถูกบัญญัติขึ้นก่อน เหมือนอย่างว่า เราจะสมมติบัญญัติภาษาขึ้นพูด

เช่นเรียกว่าบ้าน เรียกว่าเรือน ก็จะต้องมีสิ่งที่เป็นบ้านเป็นเรือนขึ้นก่อน แล้วจึงเรียกสิ่งที่เป็นบ้านเป็นเรือนนั้นว่า นั้นบ้าน นั้นเรือน แต่ถาส่ที่เป็นบ้านเป็นเรือนไม่มีเสียเลยแล้ว สมมติบัญญัติ คือภาษาที่สำหรับจะให้หมายรู่กันหรือที่บัญญัติขึ้นกล่าวกันก็ไม่มี จันใดก็คืเมื่อไม่มีเกิด ไม่มีเกิดอะไรทั้งนั้น ก็ไม่มีสิ่งที่จะสมมติบัญญัติขึ้นว่าอะไรจะนั้น จึงเรียกว่าสันสมมติสันบัญญัติ และเมื่อเป็นเช่นนั้น จึงมิใช่เป็นบุคคลที่เป็นอมตะ มิใช่ภาวะที่เป็นอมตะ แต่เป็นธรรมะ คือสภาพที่ทรงอยู่ช่งเป็นอมตะ จะช้ว่าภาวะเป็นอย่างใดก็ได้มิได้ จะช้ว่าเป็นบุคคลหรือเป็นภาพอย่างใดก็ได้มิได้ ฉะนั้น อมตะ ธรรมะ ที่ไม่ตาย จึงมีความหมายในคลองธรรมของพระพุทธเจ้าดังกล่าวนั้.

อนึ่ง บางแห่งเรียกว่าวิราคะ แปลว่าธรรมที่สันราคะ คือความติด ความยินดี ความกำหนัด นั้ก็หมายถึงธรรมเป็นทสันกิเลส แต่ว่ากิเลสเหล่านี้ ราคะเป็นที่ปรากฏอยู่มาก ฉะนั้นจึงได้ยกเอาในด้านไม่มีเป็นชื่อของนิพพาน.

อนึ่ง บางแห่งก็เรียกว่า โมกชะ หรือโมกขธรรม แปลว่าธรรมเป็นเครื่องพ้นจากทุกข์ คือความแ่ ความเจ็บ ความตาย ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงปรารภนาเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ และในตอนแรกก็หมายถึงความพ้นจากผล เพราะทุกข์เป็นผล แต่เมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงพบเหตุคือต้นหาหรือกิเลส โมกชะ จึงแปลอีกอย่างหนึ่งว่า

ธรรมะเป็นที่พันกิเลสด้วย ซึ่งมักจะแปลรวม ๆ กันว่า พันกิเลสและ
กองทุกข์ แต่ว่าในตอนแรกเมื่อยังไม่พบกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์
ก็มักจะพัน ผลที่เห็นว่าเป็นทุกข์เท่านั้น.

อนึ่ง บางแห่งเรียกว่า อสังขตธรรม ธรรมะที่ไม่มีปัจจัยปรุง
หรือเรียกว่า วิสังขาร แปลว่า ธรรมที่สันสังขาร คือสันเครื่องปรุง
แต่ง อรรถะทั้งสองคำนี้ก็เหมือนกัน คำว่า อสังขตะ ตรงกันข้าม
กับ สังขตะ ที่แปลว่าธรรมะที่ปัจจัยปรุงแต่ง คำว่าวิสังขารก็ตรงกัน
ข้ามกับคำว่าสังขาร ที่แปลว่าสิ่งที่ปรุงแต่ง ในโลกนี้ ส่วนที่ปรากฏอยู่
ที่ตาเห็น หูได้ยิน เป็นต้น ข้างนอก ตลอดจนถึงร่างกายอันนี้ทั้งหมด
ที่รวมเรียกว่า เบญจขันธ์ หรือว่า นามรูป เป็นสังขตะ คือสิ่งที่มี
ปัจจัยปรุงแต่งทั้งนั้น เป็นสังขารทั้งนั้น คือเป็นผลที่เนื่องมาจากเหตุ
และเหตุนี้ก็เป็นผลที่เนื่องมาจากเหตุอีกอันหนึ่ง อาจจะพิจารณา
เข้าไปพบผลและเหตุ หรือเหตุและผลได้มากมาย รวมความว่าเป็น
สิ่งที่เป็ผล เกิดจากเหตุ มีเหตุมาปรุงแต่งให้เกิดขึ้น เป็นเช่นเท่านั้น
ยกตัวอย่างข้างนอก เช่นฝนตก แดดออก ฝนตกแดดออกนั้นเป็นผล
ก็มีเหตุว่า ทำไมฝนจึงตก แดดจึงออก และเหตุนั้น เมื่อคนเข้าไป
แล้ว ก็ยังเป็นผลอยู่นั่นเอง เพราะเนื่องมาจากเหตุอื่น ทุก ๆ อย่าง
ในโลกเป็นผลที่เกิดจากเหตุปรุงแต่งดังกล่าวนี้ ล้วนเป็นสังขตะหรือ
สังขาร ทางพระพุทธศาสนาจึงแสดงว่า ตกอยู่ในลักษณะ ๓ คือ

๑. อุปปาโท ปณฺณายติ ความเกิดขึ้นปรากฏ ๒. วโย ปณฺณายติ

ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ และ ๓. จิตตส ลลณตตํ ปณณายติ
 เมื่อยังตั้งอยู่มีความปรวนแปรไปปรากฏ รวมความว่า ขึ้นต้นด้วยเกิด
 และลงท้ายด้วยดับ และในระหว่างก็มีการแปรปรวนเปลี่ยนแปลง
 เรื่อย ๆ ไป แม้ความดีความชั่วเป็นตัวยกรรมที่บุคคลทำ ก็เป็นสังขตะ
 หรือสังขารเหมือนกัน เพราะว่าต้องปรุงต้องแต่ง หมายความว่า คน
 ต้องทำชั่ว จึงจะเป็นความชั่ว ต้องทำดี จึงจะเป็นความดี ถ้าไม่ทำ
 ความชั่วก็ไม่มี ความดีก็ไม่มี เพราะฉะนั้น แม้ความดีความชั่ว
 ก็เป็นสังขตะหรือเป็นสังขาร ความดีหรือความชั่วนี้ เมื่อบุคคลทำขึ้น
 สิ่งวิบากคือผล ผลนี้ก็เป็นสังขตะหรือเป็นสังขาร เพราะเป็นสิ่งที่เนื่อง
 มาจากเหตุ คราวนี้เมื่อบุคคลได้รับผล ถ้าเป็นผลดีก็ชอบใจ ถ้าเป็น
 ผลที่ไม่ดีก็ไม่ชอบใจ ชอบใจหรือไม่ชอบใจนั้นก็เป็นที่เกิด กิเลสก็เป็นที่เกิด
 สังขตะหรือสังขารเหมือนกัน เพราะเป็นผลที่เนื่องมาจากวิบาก ชอบ
 ใจหรือไม่ชอบใจนี้ รวมเรียกว่าเป็นกิเลส และเมื่อเป็นกิเลสขึ้นก็ก่อ
 เจตนาขึ้น คือความจงใจให้ประกอบกรรมต่าง ๆ กรรมที่ก่อขึ้นก็เป็น
 ผลอีก คือเป็นผลที่เนื่องมาจากกิเลส แต่ก็เป็นตัวเหตุให้เกิดวิบากของ
 กรรม ครั้นได้รับวิบากของกรรมแล้ว วิบากของกรรมนั้นก็เป็นตัวผล
 ที่เนื่องมาจากกรรม แต่ก็เป็นตัวเหตุที่ส่งเสริมกิเลสขึ้นอีก รวมความว่า
 ทั้งกิเลส ทั้งกรรม ทั้งวิบาก เป็นวงกลม บุคคลต้องหมุนไปตามกิเลส
 ตามกรรม ตามวิบาก เป็นวงกลมอยู่ตลอดเวลา อันนี้แหละที่เรียกว่า
 วัฏฏะ วนหรือหมุน โลกข้างนอกก็หมุน โลกข้างในคือจิตใจของคน

ก็หมั่น ๆ ไปตามกเลส กรรม วิบาก เป็นวัฏฏกลอยู่ตลอดเวลา^๕ เป็น
กระแสปัจจุบัน และโดยปกติ ทุก ๆ สัตว์บุคคล ก็อยู่ในวงหม่น^๕
ด้วยกันทั้งนั้น ไม่พ้นจากวงหม่น^๕ได้ เพราะฉะนั้นจึงต้องปรุงแต่ง
เป็นเหตุเป็นผลกัน^๕ในวงหม่น^๕อันนี้อยู่เรื่อยไป เมื่อมาเข้าวงหม่น^๕ถึง
แล้ว ก็ไม่ต้องพูดถึงชาติอดีต ชาติอนาคต หรือชาติปัจจุบัน
เพราะจะเป็นชาติไหน ๆ ก็ตาม ก็จะอยู่ในวงหม่น^๕ทั้งนั้น และเมื่อ
ยังอยู่ในวงหม่น^๕ตราบใจ ก็ยังหม่นไปอยู่ตรานั้น จนกว่าจะหยุด
หม่น^๕ได้ คือว่า ปรุงแต่งมรรคมรรค ๘ อันประมวลเรียกว่า ทำความดี
จนตัดกิเลสได้หมดสิ้น เมื่อตัดกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ก็ตัดวงหม่น
เพราะไม่มีเหตุให้กระทำการ กรรมก็ไม่ส่งวิบากจึงหลุดออกจาก
วงหม่น^๕เป็นผู้หยุดหม่น เมื่อเป็นผู้หยุดหม่นแล้ว ตรงจุดนี้ เรียกว่า
เป็นนิพพาน คือดับ หรือว่าไม่มีเครื่องเสียบแทง^๕ทั้งหมด.

ได้กล่าวแล้วว่า เรื่องนิพพาน^๕ ไม่เกี่ยวกับอยากหรือไม่อยาก
อยากก็ไปไม่ถึง ไม่อยากก็ไปไม่ถึง หน้าที่ก็คือว่า ต้องทำดีเรื่อย ๆ
ไป ซึ่งเป็นส่วนสังขตะ หรือส่วนสังขาร แต่ว่าเป็นส่วนสังขตะหรือ
ส่วนสังขารในค่านทำความดี เมื่อถึงจุดแล้ว นิพพานก็จะปรากฏขึ้นเอง
ไม่ต้องอยาก ไม่ต้องไม่อยาก พระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือท่านผู้รู้
ซึ่งเป็นผู้ได้ผู้ถึงแล้ว จึงได้กล่าวว่า นิพพานเป็นอย่างยิ่ง แต่ว่าถ้ายัง
ไม่ได้ไม่ถึง ก็ยังไม่มีใครกล่าวว่า นิพพานเป็นอย่างยิ่ง นี่เป็นพระ
พุทธวาตะข้อที่ ๒

จะอธิบายความในพระโอวาทปาติโมกข์สืบต่อไป ได้อธิบาย
พระพุทธรูปมาแล้ว ๒ ข้อ ในวันนี้จะแสดงพระพุทธรูปข้อที่ ๓
น หิ ปพฺพชิตो ปรุพฺมาตี สมโณ โหติ ปรี วิหสยนฺโต แปลว่า
บรรพชิต คือนักบวชผู้ยังทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่า
เป็นสมณะ อีกอย่างหนึ่ง แปลปฏิเสธทั้ง ๒ คือแปลว่า บุคคลผู้
ทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ไม่ชื่อว่าเป็น
สมณะ ของพม่าเขาใส่ น ปฏิเสธในบาทที่ ๒ ด้วยเลยว่า น หิ
ปพฺพชิตो ปรุพฺมาตี น สมโณ โหติ ปรี วิหสยนฺโต แต่ในฉบับ
ของไทยเรา น ปฏิเสธที่บาทหลังนี้ ไม่มี โดยความก็เท่ากัน

ผู้ที่เบียดเบียนผู้อื่น ทำร้ายผู้อื่น ด้วยอำนาจของโลภะ โทสะ
โมหะ หรือด้วยอำนาจของตัณหา ไม่ควรจะเรียกว่าเป็นบรรพชิต ที่
แปลตามศัพท์ว่า ผู้ออก ซึ่งเป็นผู้งดเว้นจากบาปต่าง ๆ ไม่ควรจะ
เรียกชื่อว่าสมณะ ที่แปลว่าผู้สงบ บุคคลที่ควรจะชื่อว่าเป็นบรรพชิต
ควรจะเป็นผู้ออกจากกิเลส ออกจากบาปด้วยตนเอง หรือเป็นผู้ปฏิบัติ
เพื่อออกจากกิเลส ออกจากบาปด้วยตนเอง บุคคลที่ชื่อว่าสมณะ
ก็เช่นเดียวกัน ควรจะเป็นผู้สงบกิเลสสงบบาปด้วยตนเอง หรือเป็นผู้
ปฏิบัติเพื่อสงบดังกล่าว ถ้ากิเลสยังไม่สงบ ก็จะต้องมีการทำร้ายผู้อื่น
เบียดเบียนผู้อื่น ถ้ากิเลสหนักแน่นแรง บุคคลลุลำนาจของกิเลส ก็
จะต้องทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่นด้วยกายด้วยวาจา ถ้ากิเลสหนักไม่

รุนแรงถึงอย่างนั้น มีอยู่เพียงในจิตใจ ก็จะทำร้ายผู้อื่นเบียดเบียนผู้อื่น
ด้วยใจ ก็ยังชื่อว่าเบียดเบียนอยู่นั่นเอง ฉะนั้น จะเป็นบรรพชิตได้
เต็มที จึงจำเป็นที่จะต้องเป็นผู้ปฏิบัติให้มีขันติดังกล่าวในพระพุทธรวาทะ
ข้อที่ ๑ และได้มีนิพพานดังกล่าวในพระพุทธรวาทะข้อที่ ๒ ฉะนั้น เมื่อ
กล่าวสรุปประมวลเข้ามาแล้ว พระพุทธรวาทะข้อที่ ๑ และที่ ๒ แสดง
ธรรม พระพุทธรวาทะข้อที่ ๓ นี้ แสดงบุคคลที่มีธรรมนั้น แต่แสดง
ในรูปปฏิเสธว่า ถ้าบุคคลปราศจากธรรมดังกล่าวนี้ ก็ยังจะต้อง
ทำร้ายผู้อื่น ยังจะต้องเบียดเบียนผู้อื่นแม้ด้วยใจ ถ้าเป็นดังนั้น ก็ไม่
ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ หรือจะพูดอย่างธรรมดาว่า
นักบวชที่ยังเป็นเช่นนั้นอยู่ ยังไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ คือผู้สงบ

ในทางพระพุทธศาสนา ได้แสดงสมณะไว้ ๔ ชั้น มุ่งถึงการ
บรรลुธรรมเป็นเกณฑ์ ไม่มุ่งถึงเพศว่าจะเป็นชายเป็นหญิง เป็น
บรรพชิตหรือเป็นคฤหัสถ์ สมณะที่ ๑ ได้แก่พระโสดาบัน สมณะ
ที่ ๒ ได้แก่พระสกทาคามี สมณะที่ ๓ ได้แก่พระอนาคามี สมณะ
ที่ ๔ ได้แก่พระอรหันต์ สมณะทั้ง ๔ ชั้นนี้เรียกว่าสังโฆ คือพระ-
สงฆ์ ซึ่งเป็นรัตนะที่ ๓ และเป็นสรณะที่ ๓

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศพระพุทธรวาทะดังนี้แล้ว จึงได้
ทรงย่อพระพุทธศาสนาในพระคาถาเพียงบทหนึ่งต่อไปว่า สัพพ-
ปาปสฺส อภฺรณํ การไม่ทำบาปทั้งปวง กุสลสฺสุปสมฺปทา การทำ

กุศลให้ถึงพร้อม สัจจิตปริโยทปนํ การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว เอา
พุทธานุสาสนํ นี่เป็นพุทธานุสาสน์ คือคำสอนของผู้รู้ทั้งหลาย

ด้วยพระคาถาบทนี้ ได้ทรงประมวลข้อปฏิบัติธรรมในพระพุทธ-
ศาสนาไว้เป็น ๓ ข้อ โดยย่อคือ ๑. ไม่ทำบาปทุกอย่าง ๒. ทำ
กุศลให้ถึงพร้อม ๓. ขำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว

ในชั้นนี้ยังไม่ได้ทรงชี้ว่า อะไรเป็นบาป อะไรเป็นอกุศล เพราะ
ได้ทรงสอนแก่สาวกซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ ฉะนั้น ท่านก็ย่อม
ทราบโดยเหตุผลทั่ว ๆ ไป การทำจิตของตนให้ผ่องใส ก็ไม่ได้ทรง
แสดงวิธีไว้เช่นเดียวกัน แต่ท่านก็ย่อมทราบ เพราะว่าท่านเหล่านั้น
ได้เป็นผู้ปฏิบัติมาแล้วครบทุกประการ ฉะนั้น เมื่อนำมากล่าวจริงๆ
ไปเป็นการประมวลความ ท่านก็ย่อมทราบได้ทันที ในตอนหลัง
พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงชี้โดยชัดเจนว่าอะไรเป็นบาป อะไรเป็น
กุศล เพราะฉะนั้น บุคคลในชั้นหลังจึงได้ทราบและปฏิบัติได้โดย
ไม่ยาก ดังเช่นได้ทรงชี้ว่าเวร ๕ หรือภัย ๕ ประการ เป็นบาป
เป็นอกุศล ได้แก่การฆ่าเขา การลักของเขา การประพฤตินิโคตนา
การพูดเท็จ การดื่มน้ำเมา หรือได้ทรงแสดงกรรมบถ ทางแห่งกรรม
ที่เป็นอกุศลไว้ ๑๐ ข้อ ที่จำแนกออกเป็นกายกรรมฝ่ายอกุศล วิ-
กรรมฝ่ายอกุศล มโนกรรมฝ่ายอกุศล และแสดงมูลของอกุศลที่เรียกร
ว่าอกุศลมูล แสดงผลของอกุศลที่เป็นความทุกข์ความเดือดร้อนต่าง ๆ
บาปอกุศลทั้งหมดเหล่านั้น พระพุทธศาสนาแสดงไว้ว่าไม่ให้ทำ และ

แสดงไว้ว่าบุคคลสามารถที่จะไม่ทำได้

ในคัมภีร์ตรงกันข้ามก็คือกุศล ทางพระพุทธศาสนาก็แสดงไว้ชัดเจนเหมือนกัน ตัวกุศลก็ได้ทรงแสดงไว้ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ที่ตรงข้ามกับอกุศลกรรมบถ ๑๐ มูลของกุศล เรียกว่า กุศลมูล ก็ทรงแสดงไว้ ผลของกุศลคือความสุขต่าง ๆ ก็ทรงแสดงไว้ นอกจากนี้ คุณงามความดีทุกอย่างที่แสดงไว้ในนวโกวาท ตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ เป็นต้นว่า พรหมวิหารธรรม ๔ คือเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา นี้ก็รวมเรียกว่า เป็นกุศลทั้งนั้น กุศลนี้ พระพุทธศาสนาแสดงให้ปฏิบัติให้มีให้เป็นขึ้นโดยบริบูรณ์ และแสดงว่า บุคคลสามารถที่จะปฏิบัติได้

การที่จะไม่ทำบาปอกุศล และการที่จะทำกุศลก็เกี่ยวข้องกับจิตใจเป็นสำคัญ ฉะนั้น ในข้อที่ ๓ จึงได้แสดงให้เห็นขำระจิตใจของตนให้ผ่องแผ้ว จึงควรทำความเข้าใจเรื่องจิตในพระพุทธศาสนาโดยย่อ

คำว่าจิตนั้น ได้เคยแสดงมาครั้งหนึ่งแล้วว่า หมายถึงธรรมชาติอย่างหนึ่งที่ไม่รูปร่าง สีสันฐาน ไม่ใช่รูป ไม่ใช่นาม อาศัยอยู่ในกุหาหรือร่างกายนี้ เป็นผู้ประสาทการทุกอย่าง เป็นต้นว่า ทำให้สำเร็จความคิดนึกต่าง ๆ ทำให้เกิดเจตนา ซึ่งเป็นตัวกรรมต่าง ๆ และเป็นตัวผู้เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว เป็นตัวผู้ข้องเกี่ยวหรือว่าหลุดพ้น มีลักษณะอย่างหนึ่งคือเป็นตัวธาตุรู้ ได้แก่เป็นเบื้องต้นหรือมูลฐานของ

ความรู้ทุก ๆ อย่าง ได้มีพระบาลีแสดงธรรมชาติจิตไว้ว่า จิตเป็นธรรมชาติประภัสสรที่แปลว่าผุดผ่อง นี่เป็นธรรมชาติแท้ของจิต บางท่านแปลว่า จิตเดิมเป็นธรรมชาติประภัสสร ใส่คำว่า “เดิม” เข้ามาด้วย ก็ทำให้หมายความว่า จิตต่อมาไม่ประภัสสร แต่ในพระบาลีท่านไม่มีคำว่า “เดิม” หมายความว่า เป็นตัวธรรมชาติของจิตทีเดียว เหมือนอย่างทองคำที่เป็นธรรมชาติผุดผ่อง หรือว่าเพชรที่มีธรรมชาติผ่องใสหรือผุดผ่อง เมื่อเป็นทองคำหรือเป็นเพชรก็ต้องมีลักษณะอย่างนั้นเป็นประจำ จิตก็ต้องมีลักษณะประภัสสร คือผุดผ่องเป็นประจำ แต่ว่าจิตนี้ถูกอุปกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองที่เป็นอาคันตุกะ คือที่จรเข้ามาทำให้เศร้าหมองไป

ในที่นี้พึงสังเกตคำว่าอุปกิเลส กับคำว่าอาคันตุกะ ในที่ทั่วไปใช้คำว่ากิเลส แปลว่าเครื่องเศร้าหมอง แต่ในที่นี้มีคำว่า อุป เป็นบทหน้า อุป แปลว่า เข้า หรือ เข้าไป บ่งความว่าเครื่องเศร้าหมองนั้น ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มิได้อยู่ประจำจิต เป็นธรรมชาติของจิต แต่ว่าเป็นสิ่งที่เข้ามาหรือเข้าไป เป็นอาคันตุกะคือเป็นผู้จรมา หรือเป็นแขกผู้พักอาศัยอยู่กับจิต ต้องการที่จะแสดงนัยอันนี้ให้ชัดว่า กิเลสนั้นไม่ใช่เป็นธรรมชาติที่ประจำจิต แต่เป็นของที่ เป็นอาคันตุกะ เป็นแขกจรเข้ามา จึงได้ใช้คำว่า อุป ประกอบเข้าด้วย อันนี้เป็นเรื่องในพระพุทธศาสนาที่แสดงว่า จิตกับกิเลสเป็นคนละอัน กิเลสไม่ใช่เป็น

ธรรมชาติของจิต เป็นอาคันตุกะของจิตเท่านั้น ฉะนั้นในบทต่อไป จึงได้แสดงไว้ แต่ว่าจิตนั้นก็วิมุต คือหลุดพ้นจากอุปภิเลสทั้งหลายได้เหมือนกัน และเมื่อจิตวิมุต คือหลุดพ้นจากอุปภิเลสทั้งหลายได้แล้ว ธรรมชาติที่ประภัสสร คือความผุดผ่องของจิตก็ปรากฏเต็มที่ เหมือนอย่างทองคำที่ถูกผสมด้วยแร่ธาตุต่าง ๆ เมื่อนำมาหล่อหลอม ไล่สิ่งที่ไม่บริสุทธิ์ออกไป ก็เหลือแต่ทองคำที่เนื่อบริสุทธิ์ หรือว่าเหมือนอย่างเพชรที่หุ้มเปราะเปื้อน ความผุดผ่องของเพชรไม่ปรากฏ เมื่อมาชำระล้างสิ่งซึ่งห่อเปราะเปื้อนหมดแล้ว หรือเจียรไนขัดสีดีแล้ว รัศมีของเพชรก็ปรากฏ จิตก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน

อุปภิเลสคือเครื่องเศร้าหมองของจิตนั้น เข้ามาได้ทางไหน อย่างไร ในพระพุทธศาสนาตอนหลังได้มีแสดงไว้ในพระสูตรหลายพระสูตร โดยความว่า อุปภิเลสนั้นเข้ามาทำจิตให้เศร้าหมองทางอารมณ์ อารมณ์ก็ได้แก่เรื่องที่จิตคิดตำริ เรื่องที่จิตหมกหมุ่นอยู่ ก็ได้แก่รูปารมณ์ อารมณ์ คือรูปที่ผ่านเข้ามาทางจักขุทวาร ประตูก็คือจักขุ สัททวารมณ์ อารมณ์ คือเสียงที่ผ่านเข้ามาทางโสตทวาร ประตูก็คือหู คันธารมณ์ อารมณ์ คือกลิ่นที่ผ่านเข้ามาทางฆานทวาร ประตูก็คือจมูก รสารมณ์ อารมณ์ คือรสที่ผ่านเข้ามาทางชีวนทวาร ประตูก็คือลิ้น โผฏฐัพพารมณ์ อารมณ์ คือโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้อง ที่ผ่านเข้ามาทางกายทวาร ประตูก็คือกาย รัสมารมณ์ อารมณ์คือเรื่องรูป เสียง กลิ่น เป็นต้น ในอดีตที่

ผ่านเข้ามาทางมโนทวาร ประตูก็คือใจ อารมณ์เหล่านี้เป็นที่ตั้งแห่งราคะ หรือโลภะก็มี เป็นที่ตั้งแห่งโทสะก็มี เป็นที่ตั้งแห่งโมหะก็มี เมื่อเป็นที่ตั้งแห่งราคะหรือโลภะผ่านเข้ามา ราคะหรือโลภะก็เกิดขึ้นในจิต เมื่อเป็นที่ตั้งแห่งโทสะผ่านเข้ามา โทสะก็เกิดขึ้นในจิต เมื่อเป็นที่ตั้งแห่งโมหะผ่านเข้ามา โมหะก็เกิดขึ้นในจิต ราคะหรือโลภะ โทสะและโมหะที่เกิดขึ้นในจิตนั้น ปรากฏในความรู้สึกของทุก ๆ คน ก็เมื่อเกิดราคะ หรือโลภะขึ้น ตนเองก็รู้สึกได้ว่า เรามีราคะหรือโลภะ โทสะและโมหะก็เช่นเดียวกัน กิเลสชั้นนี้เรียกว่า ปริยภูฏานะ คือ กิเลสเป็นเครื่องกลุ้มรมจิต หมายถึงว่าเป็นกิเลสที่เกิดขึ้นกลุ้มกลัดอยู่ในจิต เป็นที่รู้สึก คราวนี้กิเลสชั้นที่กลุ้มกลัดอยู่ในจิตนี้ ถ้าถูกยั่วให้แรงขึ้น ก็กำเริบมากขึ้น จนถึงเป็นตัวอกุศลมูล คือเป็นตัวก่อกรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ ถ้าหากว่ากำเริบขึ้นจนถึงเป็นตัวอกุศลมูล คือเป็นตัวก่อกรรม ก็เป็นกิเลสอย่างแรง มีชื่อเรียกว่า วิติกมกิเลส กิเลสที่ทำให้ล่วงละเมิด คือไม่ใช่ว่าเก็บอยู่ในใจเท่านั้น ล่วงละเมิดไปแล้ว คือว่าก่อกรรมไปแล้ว ออกไปนอกขอบเขตของความดีความชอบแล้ว คราวนี้ถ้าบุคคลระงับไว้ได้ ไม่ให้เป็นวิติกมกิเลส หรือมิให้เป็นตัวอกุศลมูลก่อกรรม ก็คงกลุ้มกลัดอยู่ในจิต เป็นตัวนิวรณ์ คือเป็นตัวกั้นไม่ให้บรรลุคุณงามความดีที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป แต่กิเลสเหล่านี้ก็มีเวลาสงบ คนเราถึงจะมีราคะหรือโลภะสักเท่าไรก็มีเวลาสงบ โทสะก็มีเวลาสงบ โมหะก็มีเวลาสงบ สงบไปโดยธรรมชาติที่ว่า ทุกสิ่งมีเกิด

มีทับ หรือว่าสงบด้วยการปฏิบัติ แม้ว่าจะสงบไปแล้ว แต่ก็ไม่หมด
ตะกอนของกิเลสชั้นนี้ก็ยังตกไปนอนจมเป็นส่วนลึกของจิต กล่าวคือ
เมื่อราคะสงบไปแล้ว ตะกอนของราคะก็ยังไปนอนจมอยู่ในจิต เรียก
ว่า รากานุสัย อนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิต) คือราคะ โทสะ
เมื่อสงบลงไปแล้ว ตะกอนของโทสะก็ยังลงไปนอนจมอยู่ในจิต เรียก
ว่า ปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบคือความไม่ชอบ เมื่อ
ความหลงสงบไปแล้ว ตะกอนของความหลงก็ลงไปนอนจมอยู่ในจิต
เรียกว่า อวิชขานุสัย อนุสัยคืออวิชา ความไม่รู้จริง

ฉะนั้น คนเราที่ประสพอารมณ์ก็เกิดราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ
กันอยู่เสมอ ๆ และก็สงบกันอยู่เสมอ ๆ แต่ว่าตะกอนของกิเลสเหล่านี้
ก็ยังไปนอนจมเป็นอนุสัยอยู่ในจิตพอกพูนอยู่เสมอ กิเลสชั้นอนุสัยนี้ไม่
ปรากฏที่เปรียบเหมือนตะกอนนอนกันตุ่มน้ำ ในตุ่มที่มีตะกอนนอนกัน
ตุ่มอยู่นั้น ทุก็ใสในเบื้องบน แต่ก็ใสในเวลาที่ไม่ถูกกวาน ครั้นถูก
กวานจนตะกอนฟุ้งขึ้นมา น้ำก็จะขุ่น จิตก็เหมือนกัน เมื่อยังไม่ถูกอารมณ์
มายั่ว จิตก็บริสุทธิ์ แต่ครั้นถูกอารมณ์มายั่ว กิเลสที่เป็นตะกอนนั้นก็
ฟุ้งขึ้นมา จิตก็ขุ่นมัว.

จะอธิบายหลักหัวใจของพระพุทธศาสนาต่อไป ในหลักข้อ ๓ ให้
ชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว จิตผ่องแผ้วนี้เป็นฝ่ายหนึ่ง จึงต้องอธิบาย
ถึงจิตเศร้าหมองที่เป็นฝ่ายตรงกันข้าม เมื่ออธิบายถึงจิตเศร้าหมอง

ต้องว่าถึงอุปกิเลส และก็ได้อธิบายแล้วว่า ทำไมในที่นี้ จึงมีคำว่า อุป
รวมความก็คือเพื่อแสดงว่า กิเลสคือเครื่องเศร้าหมองนั้น เป็นสิ่งที่จร
เข้ามาเป็นอาคันตุกะ คือเป็นแขกของจิต ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิต
เพื่อจะเน้นให้เข้าใจเงื่อนไขอันนี้ จึงใช้คำว่า อุป เข้าในที่นี้ด้วย แต่
โดยทั่วไปก็ใช้คำว่ากิเลส และได้อธิบายแล้วถึงกิเลสว่า มีลักษณะ
เป็นชั้น ๆ อย่างไร ปากทางที่จะให้เกิดกิเลส ก็คืออารมณ์ ทำให้เกิด
ปฏิจฐานกิเลส กิเลสที่ปล้นจิต กลุ้มรมจิต ทำให้จิตกลุ้มกลัด
เมื่อแรงออกมาก็เป็น วิตักกมกิเลส กิเลสที่ทำให้ล่องลอยเมิด และเมื่อ
กิเลสเหล่านี้สงบไป โดยธรรมดาหรือด้วยการปฏิบัติ แต่ยังมีตะกอน
นอนเป็นเชื้ออยู่ เรียกว่า อนุสัย นอนเนื่องหรือแอบแนบ นี้เป็น
สรุปความที่ได้อธิบายไปแล้ว

ในคราวนี้จะไต่คว้าความโดยกล่าวทบทวน ตั้งแต่ต้นเงื่อนออก
มา หรือตั้งแต่ละเอียดออกมาหาหยาบ กิเลสที่เป็นต้นเงื่อนหรือที่เป็น
ส่วนละเอียดนั้น ได้แก่อนุสัยคือ รากานุสัย อนุสัยคือรากะความติด
ปฏิกานุสัย อนุสัยคือปฏิกะ การกระทบ หมายถึงความไม่ชอบ
อวิชานุสัย อนุสัยคืออวิชา คือความรู้ไม่จริง นี้เป็นส่วนละเอียด.

เมื่ออนุสัย^{๒๔} พุ่งออกมา รากานุสัยก็พุ่งออกมาเป็นรากะ^{๒๕}
ควรจะแปลว่า ความยินดีหรือความกำหนัด ปฏิกานุสัยก็พุ่ง
ออกมาเป็นโทสะ คือความขัดเคือง โทสะในชั้นนี้ หมายถึง

ความโกรธที่มีอยู่ในใจ โทสะ แปลว่า ประทุษร้าย จึงประทุษ-
ร้ายใจของตนเอง ยังไม่ถึงให้ออกไปคิดทำร้ายผู้อื่น อวิชชาตัณ-
หาพุ่งออกมาเป็นโมหะ ความหลงที่ทำให้เห็นผิดเป็นชอบ เห็นชอบ
เป็นผิด ราคะ โทสะ โมหะ เป็นชั้นปริญญาณะ ที่กักคุม
หรือกักคุมกัลดจิตใจอยู่ ปราภาวอยู่ บุคคลก็รู้สึกอยู่

ต่อจากนี้ ราคะเมื่อแรงขึ้น ก็เป็น อภิชฌา ความโลภเพ่งเล็ง
หมายถึงความอยากได้อย่างแรง จนถึงคิดมุ่งจะไถ้มาเป็นของ ๆ ตน
โทสะแรงขึ้นก็เป็น พยาบาท ตามศัพท์แปลว่า ถึงผิด ตามความ
หมายนั้น หมายถึง ความมุ่งร้าย คือความโกรธที่แรงออกมาจนถึงคิด
จะทำร้ายผู้อื่น ถ้ายังไม่คิดทำร้ายใคร ชัดเคืองอยู่ในใจ ก็เป็นโทสะ
แต่ถ้าถ้าคิดจนถึงทำร้ายผู้อื่น ก็เป็นพยาบาท ไม่ใช่ความหมายว่า
ผูกโกรธ เหมือนอย่างที่พูดในภาษาไทย โมหะแรงขึ้นก็เป็น มิจา-
ทิญ्ञิ ความเห็นผิด คือเห็นผิดเป็นชอบ เห็นชอบเป็นผิด ที่ให้ถือ
เอาผิด ความเห็นผิดนี้ เช่นเห็นว่า บุญบาปไม่มี ทำอะไรลงไปก็สัก
แต่ว่าเป็นกิริยา แต่ไม่เรียกว่าเป็นทำบุญ ทำบาป เห็นว่าผลทุก ๆ
อย่างไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเองตามสิ่งอำนาจหรือตามบังเอิญ และเห็นว่าสิ่ง
ที่สมมตินับถือกันอยู่ต่าง ๆ ก็ไม่มี เช่นพ่อแม่ก็ไม่มี คือว่าไม่ใช่เป็น
ผู้ที่จะต้องนับถือว่าเป็นพ่อแม่อย่างไร เป็นแต่เพียงผู้ที่เกิดมาก่อน แล้ว
ก็เกิดสืบ ๆ กันมา กล้าย ๆ ว่าเป็นเรื่องธรรมชาติ คนที่คนชั่วก็ไม่มี

ผลต่าง ๆ ที่เป็นส่วนที่ส่วนชั้วก็ไม่มี เป็นการปฏิเสธทั้งหมด เหล่านี้
 เรียกว่าเป็นการเห็นผิดอย่างร้ายแรง เป็นความเห็นผิดจากคลองธรรม
 อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ ทั้ง ๓ นี้ เป็นวิติกกมกิเลส คือเป็น
 กิเลสที่จะทำให้ล่องละเมิดทางกายทางวาจา แลตัววิติกกมกิเลสนี้เอง
 ก็เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศล แปลว่า เป็นกิเลสอย่างแรงที่ล่องมโนทวาร
 ออกมาทีเดียว และเมื่อเกิดมโนกรรมฝ่ายอกุศลดังนี้ ก็เป็นเหตุให้
 ประกอบกายกรรมวจีกรรมฝ่ายอกุศลตามไปด้วย พระพุทธภาสิตจึงได้
 มีแสดงเอาไว้โดยความว่า “ธรรมทั้งหลายมีมนะเป็นหัวหน้า มีมนะ
 ประเสริฐ สำเร็จด้วยมนะ ถ้าบุคคลมีมนะ อันโทษประทุษร้ายแล้ว
 จะพูดหรือจะทำ ทุกข์ย่อมติดตามไป เหมือนอย่างล้อเกวียนติดตาม
 รอยเท้าโคที่จูงเกวียนนั้นไป แต่ถ้าตรงกันข้าม บุคคลมีใจผ่องแผ้ว
 จะทำหรือจะพูด สุขก็ย่อมติดตามไป เหมือนอย่างเงาที่ไม่ละตัว”
 รวมเป็นกิเลส ๓ ชั้น นับจากหยาบไปหาละเอียด ก็คือ วิติกกมกิเลส
 ปริยฐานกิเลส อนุสัยกิเลส

อนึ่ง กิเลสชั้นละเอียดนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อาสวะ คำว่า
 อาสวะ แปลตามศัพท์ว่า ไหลมา คือไหลมานอนจมหมักหมม ในที่
 อื่น คำว่าอาสวะ แปลว่า น้ำเมา ก็หมายถึงเป็นสิ่งที่หมักคอง อาสวะ
 นี้ จัดไว้เป็น ๓ คือ

๑. กามาสวะ อาสวะคือกาม ได้แก่ความใคร่ ความปรารถนา
ก็สงเคราะห์กับราคะอนุสัย

๒. ภวาสวะ อาสวะคือภพ ได้แก่ภวะคือความเป็น ข้อนี้นี้
ศัพท์ไม่กลมกลืนกับปฏิฆะอนุสัยนัก แต่ก็พออธิบายให้เข้ากันได้ ภพ
แปลว่า ความเป็น ปฏิฆะ แปลว่ากระทบ เมื่อมีภพคือความเป็น
ความเป็นนั้นความเป็นนี้ ตั้งต้นแต่เป็นเรา ซึ่งเป็นตัวอัตตา เมื่อเป็น
เช่นนั้น จึงจะมีการกระทบกระทบกันได้ ถ้าไม่มีภพ ก็ไม่มีอะไรที่จะถูก
กระทบกระทบกัน แต่ว่าเพราะมีภพ จึงมีสิ่งที่กระทบกระทบกัน เพราะฉะนั้น
เมื่อพูดถึงภวะ หรือภพ คือความเป็น ก็จัดเป็นภวาสวะ อาสวะคือภพ
แต่ว่าเมื่อพูดถึงอีกทางหนึ่ง คือความกระทบกระทบกัน ก็จัดเป็นปฏิฆะ
อนุสัย

ข้อที่ ๓. อวิชาสวะ อาสวะคืออวิชา ความไม่รู้จริง ก็ตรง
กับอวิชชาอนุสัย

เมื่อทราบถึงด้านเศร้าหมอง คือด้านกิเลสเหล่านี้แล้ว ก็ควรจะ
ทราบวิธีที่จะทำให้ผ่องแผ้วโดยสังเขป เมื่อจัดกิเลสเป็น ๓ ชั้น จะจัดสี่
กิเลสชั้นหยาบคือ วิติกมกิเลส ก็ทำได้ด้วยหลักข้อที่ ๑ คือ ไม่ทำ
บาปทั้งปวง ในต่อมาก็จัดเป็นศีลสิกขา สิกขาคือศีล

กิเลสชั้นกลางคือ ปริยฐานกิเลส จะจัดสี่ได้ก็ด้วยหลักข้อที่ ๒
คือทำกุศลให้ถึงพร้อม ต่อมาก็จัดเป็นสมาธิ จิตตสิกขา สิกขาคืออบรม
จิตให้เป็นสมาธิ ในหลักข้อที่ ๒ นี้ ควรสังเกตการใช้คำ กุศลสุสุ-

สมปทา แปลว่าการทำกุศลให้ถึงพร้อม ถ้าแปลทับศัพท์คือ อุปสม-
บทกุศล นี่เป็นการอุปสมบททางจิตใจ หลักข้อที่ ๑ นั้น เท่ากับเป็น
การอุปสมบททางกาย คือด้วยศีล

ส่วนกิเลสชั้นละเอียด คือชั้นอนุสัยนั้น จะขจัดได้ก็ด้วยหลัก
ข้อที่ ๓ การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว ก็คือจะผ่องแผ้วจริง ๆ ก็ด้วย
อาศัยหลักข้อนี้ ซึ่งต่อมาก็สงเคราะห์เป็นปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญา
หมายความว่า ต้องอบรมปัญญาจนรู้แจ้งเห็นจริง ปัญหานี้เท่านั้น
จึงจะขับไล่อนุสัยกิเลสหรืออาสวะกิเลสให้สิ้นไปได้ และการอบรม
ปัญญานั้น พระพุทธเจ้าก็ได้แสดงแล้ว ทั้งเช่นใน อนัตตลักขณสูตร
และใน อาทิตยปริยายสูตร ที่ต้องอบรมให้เกิดความรู้เห็นตามที่เป็น
จริง ในเบญจขันธ์หรือว่าในอายตนะ จนเกิดนิพพิทาเป็นต้น ทั้งที่
แสดงมาแล้วโดยลำดับ ต้องดำเนินตามทางนั้น หลัก ๓ ข้อนี้ เป็น
ศาสนา คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสหลัก ๓ ข้อนี้แล้ว ก็ได้ตรัสต่อไปอีก
หนึ่งคาถาถึงว่า อนุปวาโท การไม่ว่าร้าย อนุปมาโต การไม่ทำร้าย
ปาติโมกฺเข จ สัมโม ความสำรวมในพระปาติโมกข์ มตฺตณฺณตฺตา จ
ภคฺตสฺสึ ความรู้ประมาณในภคัต ปนฺตณฺจ สยนาสนํ ที่นอนที่นั่ง
อันสงัด อธิจิตฺเต จ อาโยโก ความประกอบในอธิจิตคือจิตยัง
เอตํ พุทฺธาน สาสนํ นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

พระโอวาทในข้อนี้ ก็เหมือนอย่างเป็นคำอธิบายประกอบของ

โอวาทที่เป็นหลัก ๓ ข้อนั้น มีข้อที่พึงสังเกตคือ ในเวลานั้นพระพุทธรเจ้ายังไม่ได้ทรงบัญญัติพระวินัยปาติโมกข์ ฉะนั้นที่ตรัสให้สำรวมในพระปาติโมกข์ จึงมีความหมายคือ ปาติโมกข์ที่เป็นตัวแบบฉบับอันควรที่สมณะจะพึงปฏิบัติโดยทั่วไป พระโอวาททั้งหมดนี้เรียกว่า พระโอวาทปาติโมกข์ ปาติโมกข์ที่เป็นโอวาท พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่พระอรหันต์ทั้งนั้น จึงมิได้มุ่งที่จะอบรมให้ท่านบรรลุมรรคผล แต่ว่ามุ่งที่จะวางแนวพระพุทธศาสนา เบื้องต้นก็ชี้ถึงวาทะของพระพุทธะ ๓ ข้อ ต่อมาที่วางหลักปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างกว้าง ๆ ไว้ ๓ ข้อ และมีคำอธิบายประกอบอีกเล็กน้อย ท่านแสดงว่า ในวันอุโบสถ วันพระจันทร์เพ็ญ และวันพระจันทร์ดับ พระพุทธเจ้าได้ประทับเป็นประธานหมู่พระสงฆ์ แล้วก็ทรงแสดงพระโอวาทปาติโมกข์ ขึ้นด้วยพระองค์เองทุก ๑๕ วัน แปลว่า ทรงทำอุโบสถร่วมกับภิกษุสงฆ์ แล้วก็เรียกว่า ปาริสุทธิอุโบสถ คือเป็นอุโบสถที่ปาริสุทธิ พระพุทธเจ้าก็ทรงปาริสุทธิ พระสงฆ์ก็ปาริสุทธิ จนถึงมีเรื่องที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมา มีเล่าไว้ในบาลีวินัยว่า พระสงฆ์มาประชุมพร้อมกันแล้ว พระพุทธเจ้าก็ไม่เสด็จลง จนถึงเวลา ๑ ยาม พระอานนท์ก็ไปทูลเตือนว่า ยามหนึ่งแล้ว พระมานั่งรออยู่นานแล้ว ขอให้เสด็จลงทรงสวดปาติโมกข์ พระพุทธเจ้าก็ไม่เสด็จลง ครั้นถึงยามที่ ๒ พระอานนท์ก็ไปทูลเตือนอีก พระพุทธเจ้าก็ไม่เสด็จลง ครั้นถึงยามที่ ๓ พระอานนท์ก็ไปทูลเตือนอีก พระพุทธเจ้าก็ไม่เสด็จลง แต่ว่าในยามที่ ๓ นี้ได้มี

๑๔๖ พระราชนิพนธ์ที่ ๒-๓-๔ ทักขิณานุปทานครั้งแรก

พระพุทธดำรัสว่า บริษัทไม้บริสุทธ์ คือว่า มีพระพุทธรูปมาปนอยู่ด้วย พระโมคคัลลานะ จึงได้เที่ยวตรวจดู เมื่อไปพบภิกษุที่พุทธรูป ก็บอกให้ออกไปจากที่ประชุม ผู้นั้นก็ไม่ยอมออกไป ต้องจุดเทียนออกไป แต่เขาก็สว่างเสียแล้ว พ้นเวลาที่จะทำอุโบสถ ก็เป็นอันว่าในอุโบสถนั้นไม่ได้ทำ พระพุทธเจ้าจึงทรงปรารภเรื่องนี้ ตรัสให้พระสงฆ์ยกเอาพระวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นไว้ มาสวดเป็นปาติโมกข์แทน และให้พระสงฆ์สวดด้วยกันเอง พระพุทธเจ้าไม่เสด็จมาทำอุโบสถร่วมด้วยอีกต่อไป

เพราะฉะนั้น จึงมีการยกเอาวินัยขึ้นสวดเป็นปาติโมกข์ทุก ๆ ๑๕ วัน สืบต่อมาจนบัดนี้ ปาติโมกข์ที่ยกวินัยขึ้นสวดนี้ เรียกว่า วินัยปาติโมกข์

